

Асад Дилмуродов

ШЕРДОР

ТАРИХИЙ ҚИССА

Тошкент
Узбекистон ~~Давлатий қўғамлари~~
«Еш гвардия» нашриёти
1986

Дилмуродов Асад.

Д 51 Шердор: Тарихий қисса.— Т. «Еш гвардия», 1986.
176 б.

Езувчи Асад Дилмуродовнинг янги қиссаси Шарқнинг энг қадим шаҳарларидан бири, Ўзбек халқининг фахр-ифтихори — Самарқанд ҳақида ҳикоя қилади. Қиссани ўқир экансиз, халқ меъморчилигининг энг ноёб гулдасталари жамланган Регистон кўз ўнгинида намоён бўлади, Шердорден муаззам иморатни яратган меъмор-муҳандислар ва наққошлар, ўрта аср жаҳолати билан юзма-юз турган, Ўз идроки ва тафаккурини она халқига бағишлаган элпарварлар ҳаёти, уларнинг ишқ йўлидаги фидойи интилишлари билан танишасиз.

Дилмуродов Асад. Шердор. Историческая повесть.

Ўз 2

На узбекском языке

Асад Дилмуродов

ШЕРДОР

Историческая повесть

Тақризчи О. ОТАХОНОВ

Редактор Р. Маърупова, Рассом Т. Саъдуллаев, Расмлар редактори Р. Зуфаров, Техн. редактор У. Ким, Корректор М. Набиева

ИБ № 1815 Теришга берилди 4.03.86. Босишга рухсат этилди 13.06.86.
Р 14629. Формати 70×108¹/₃₂. № 3-босма қоғозга «Литературная» гарнитурда юқори босма усулида босилди. Шартли босма листи 7,7. Нашр листи 7,77. Шартли кр. отт. 8,05. Тиражи 30000. Буюртма № 3330. Шартнома № 7—86.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти, Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Вайроқ ордени босмаҳонаси. ГСП, Тошкент, Ленин кўчаси, 41.

Д 4702570200— 57
356 [04]—86 —32—86 © Издательство «Еш гвардия», 1986,

МУАЛЛИФДАН

Азалдан рўйи замин сайқали бўлган Самарқанд кўчалари бўйлаб сайр этганда боқийликнинг ҳақиқий маъноси тагига етасиз ҳамда ўлмас гўзаллик намуналарини яратиб кетган ота-боболаримиз иқтидорига таҳсин ўқийсиз.

Чиндан ҳам бугунги кунда санъат оламида бўладиган баҳс-мунозараларимиз, аввало миллий меъморчилигимизнинг ривожланиш босқичларига бориб тақалиши табиий ҳолдир. Худди мана шунинг учун ҳам ўтмишда — Мовароуннаҳр заминини зулмат қоплаган даврда туғилган бу табаррук санъат тарихий манзараларини жонлантириш маънавий зарурат ҳисобланади. Ушбу қисса шу йўлдаги уринишлардан биридир.

Меъморчилик санъати ўтмишига мурожаат этиш баҳонасида муҳим бир ҳақиқатни англадим: ўзбек халқининг фахр-ифтихори — Самарқанд, Бухоро, Хива, Урганч, Қўқон, Шаҳрисабз каби илдизи минг-минг йиллар аввалига бориб туташадиган шаҳарлар қиёфасини белгиловчи осори-атиқалар эзгуликка ўрнатилган ҳайкаллар экан, уларнинг ҳар бири барпо қилинган муддат — илк ғишти қўйилганидан тортиб сўнгги безаги берилгунгача бўлган давр мамлакат ҳаёти, эл-улус қисмати билан чамбарчас боғланиб кетади, аниқроғи, истеъдод соҳиблари нафис нақшлар, тиниқ бўёқлар орқали нафақат ўз тилаклари, келажagini кўра олган танти халқ орзу-истакларини ҳам зукколик билан ифодалашганки, бу фазилат мангуликка дахлдорликини тўла намойиш этади.

Кечмиш асрлар суврати яратувчилик билан баробар босқину қирғинбарот жанглار, ёнғинлар, вайронагарчиликлардан иборатлигини яхши биламиз. Даҳшатли ўпирилишлар оқибатида дунёвий маданият мислсиз йўқотишларни бошидан кечирди, жумладан, халқимиз даҳоси бунёд этган беҳисоб маданий бойликлар Афросиёб,

Далварзингтепа, Қува, Холчаён, Варахша харобазорлари аро абадиян зеру забар бўлди. Не тонг, зулмат халқ даҳосини йиқолмади, у қайта-қайта куч йиғиб, тўлишиб, Исмоил Сомоний, Минораи Калон, Шоҳизинда, Бибиҳоним, Регистон, Ичанқалъа, Нодир девонбеги... каби обидалар тимсолида уйғонаверди.

Мен Самарқанд юраги — Регистон сарҳадига қадам босганимда ҳар гал кўнглимдан қуйидаги фикр кечади: она халқим соддадил, зуккотатб, илмсевар, энг муҳими, меҳнатдан кўрқмайди, шу боис мўъжиза яратишга мойил, яратгач, аввал ўзи ҳайратланади, ўз ҳунарининг мафтункорига айланади.

Регистон — халқ даҳосининг таърифиди! Зотан, яратувчилик жабҳасидаги бошқа бирор мазмун ва шакл халқ даҳосини уч обида — Улуғбек, Шердор, Тиллакори янглиғ ягона оҳанг билан қиёмига етказиб қуйлай олмаса керак. Худди шу омилда биз миллийликнинг такрорланмас жозибасини яққол кўраимиз.

Регистон дурдоналари ичида эътиборимни кўпроқ тортгани, етти иқлимдан дийдор истаб келган ажнабий сайёҳлар сингари асиру ҳайрон этгани — Шердор. XVII асрда яшаган муаррих Роқими Самарқандий «Таърихи касира» асарида таърифлаганидек, бу иморат ўхшашини топиш душвор, унинг баландлиги Албурз тоғини эслатади, ғишлари, кошнлари тилла, қумушдан қилингандек туюлади. Халқимиз орасидан етишиб чиққан Мулла Абдужаббор, Мухаммад Аваз сингари меъмор-муҳандислар, наққошлар қурган бу обида улуғворлигида тақдирлар, армонлар, умидлар жамулжамлигини кўраман. Таъбир жонз бўлса, Шердор — халқ меъморчилигининг энг ноёб гулдастаси, у сўлмайди, вақт ўтгани сайин очилаверади.

Ҳали таъкидланган зарурат оромимни бузгач, қўлга қалам олдим-у, бу юмушни қай даражада бажо этаркинман, дея истиҳолага берилдим. Сабаби аён: жаҳон нигоҳидаги обида қошида вақт ҳам, қалам ҳам, ҳатто тафаккур ҳам ожиз, буни чуқурроқ тушунганим сайин истиҳолам алангаси кучаяверди. Бу он, сиз, азиз ўқувчим билан мусохабага киришарканман, Шердордек муаззам иморатни яратган забардаст билакли, ўткир фикрли аждодлар хотирасига ботинан қайта-қайта таъзим қилганимни яширолмайман. Дилимда эса ҳаргиз ўша истиҳола: ота-боболаримиз даҳосини бу куннинг қайноқ руҳига пайванд этолдимми?

Самарқандда осойишталик...

Ҳижрий минг қирқ тўртинчи йил кўклами Зарафшон соҳиллари ёқалаб сездирмай кириб келгандан кейин шаҳристон жамоли гулдек очилиб кетди. Кўклам қушлари чор-атрофни ҳалқадек ўраган, жаҳонгир Амир Темур замонидан бери тилдан тилга дoston бўлган Боғишамол, Боғидилкушо, Боғибаланд, Боғимайдон, Боғиферуза каби ажиб гўшаларда бўй ростлаган ҳар дарахт, ҳар гиёҳга жон ато қилди. Боғлар билан туташ қирлар, сойлар, ўнгирлардаги қорлар бўтанага айланди.

Бениҳоя чўзилган қиш оғушида мудраган Афросиёб харобаларининг уйқуси қочди. Сокин тепаликлар узра қалдирғочлар хушнуд чуғурлайди. Офтоб илитган кўҳна деворлар қолдиқлари бўйлаб из солган қумурсқалар лашкари нари-бери тинимсиз гивирлайди.

Наврўз шабадаси Обираҳмат ва Сиёб қирғоқларини файзиёб қилган пидина, исмалоқ исларини хонадонлар сари етказишга ошиқади. Субҳ ё чошгоҳ чоғлари марварид каби йирик-йирик ёмғир савалаб сабззор-

лар қўйнида роҳатланаётган шаҳристон ҳавосини гурбордан фориг айлар, ҳаял ўтмай тиниб, сийраклашган булутлар орасидан қуёш мўралар эди.

Шаҳристонда алоҳида эътиборга молик бўлган муҳандис-меъморлар маҳалласи ўртасидаги гувала девор билан ўралган ҳовли-боғ навбаҳорни бисёр соғинч билан қаршилабди. Ёмғирда ивиган деворнинг ҳар жойида зўр-базўр майса ниш урган, ҳатто ийманибгина очилган якка қизғалдоқ қизариб кўринади.

Ҳовлига кунботардаги қўш табақали ўймакор дарвоза орқали кирилади. Дарвоза ёнида энлигина сайисхона тушибди. Сайисхона чеккасида эса кўзни ўйнатадиган ҳашамат билан болохонали ва пешайвонли баланд уй туташтириб солинган эди. Салобатли устунлар, эшиклар, болорлар ислимий, лола-мадоҳил, занжара нақшлари билан безатилган, супадан дарвозага қадар чоркунжак пишиқ фишт терилган эди.

Хоналарни теран сукунат қамраган. Алоҳида ганчкорий усул билан безак берилган катта даҳлизнинг гулдор панжарали деразаси олдида ҳорғин турган йигит — Муҳаммад Аваз Самарқандий бу сукунатга ихтиёрини берганми, ёки бошқа сабабга кўрами, замин у замонни жунбишга келтирган кўклам нашъу намосини унутгандек бир алфозда эди. Сириқдай тик қоматида куч-қувват, думалоқдан келган оқиш чеҳрасида қатъият зоҳир бўлса ҳам, нечундир, ҳаракатлари паришон эди. Имиллаётганидан ўзи ҳам оғрина бошлади. Ҳовли адоғидаги дарахтлар тилимлаётган қуёш нурлари панжарага санчилганда унинг хаёли Регистонга уланди.

«Ўн беш йил ўтибди-я! Ҳамон ягона мадраса тарҳу амали билан оворамиз! Нечун? Дастимиз калталиқ қиладирми? Еки салтанат ожиздирми? Агар бу сўзни бирор мажлисда оғизга олсак Ялангтўшбий Баҳодирнинг ҳар мўйи найзага айланса керак!»

Мадрасанинг ҳаддан зиёда забардастлиги алланечук безовта кўнглига бир нав таскин берди. Шаҳристон чиройига ярашиб тушажаги ҳақида беҳисоб башоратлар қилинган бу бино тамалига илк ғиштни меъмору маҳандислар пири — Мулла Абдужаббор Самарқандий, не-не машаққатли жанглardan кейин ҳокимлик тожини кийган Абу Карим Бойҳожиди ўгли Ялангтўшбий Баҳодир пок ният билан қўйишган эди. Уша масъуд онлар — Регистонда азонлаб карнай-сурнай садолари янграгани, беҳисоб халойиқ тўплангани, сарой аркони давлати билан кўчиб келгани, устод билан ҳукмдор чоркунжак ғиштларни қўллариди тутиб тамал сари одимлашгани сира-сира ёдидан кўтарилмайди.

«Одамзод вақтга тобелигини энди англадим! — Муҳаммад Аваз беихтиёр маъюсланди. — Во дариг, устод ҳам қариди! Қарилик устоднинг табаррук қўлларига асо тутқазди! Қамина умридан ҳам анчаси ўтди. Агар ул зот бўлмаганда нега эришардим? Ул кимсасиз ҳолим не кечарди?»

Ҳукмдорлар шавкатини кўкларга кўтармоқ ниятида не-не муаззам иморатлар солиб ўзи қилча шуҳрат ва обрў таъма қилмаган устод беш йилча бурун ўзига мубошир меъморлик ёрлигини топширганини эслаб, кўнгли алланечук қалқиб кетди.

Муҳаммад Аваз баҳор хуш бўйлар билан тўлдирган ҳовлидан ўтиб кўчага чиққандан кейин муюлишда, саҳар севалаган ёмғир яшнатган садақайрағоч тагида ўзини кутаётган уста Самандар билан уста Пўлатни кўргач, чеҳраси ёришди.

— Муборак, муборак!

Қушдек енгил тортган Муҳаммад Аваз ҳам муборакбод айтиб дўстларини сийлади. Сўнг Наврўз фазилатлари хусусида қизгин мусоҳаба юритган ҳолда Регистон сари қадам босишди.

Майдон тўс-тўполон бўлса ҳам жозибасини йўқот-

маган эди. Баҳор таровати турфа обидалар бўёқларини тагин ҳам жонлантирибди. Замонасида қилич урмгч билангина эмас, илм туғини баланд кўтаришда ҳам ном таратган Мирзо Улуғбек мадрасасининг залворли пештоқи қуёшда ажаб тусли ярқирар эди. Пештоқдаги жилвақор юлдузлар шундоққина самодан узиб олиниб зарб этилган каби ҳайратомуз туюлади.

Ҳануз илм арбоблари макони бўлиб турган муаззам мадраса қаршисида худди унинг эгизаги каби яна бир салобатли иморат қад ростлаган бўлиб, у Муҳаммад Аваз фикр-зикрини банд айлагани бежиз эмасди. Янги иморат пештоқи ҳали яланғоч, миноралари, гумбазлари, ён деворлар ва ички тарафи эндигина кошинкорий либос кия бошлаган эди.

Чала иморат ёни билан тошлоқ кўчага ўтишди. Икки тарафига савдо росталари жойлашган бу кўча Бибихоним мадрасаси, Ҳазрати Хизр масжидини ёнлаб, Афросийёб харобалари, кейин эса Сиёб ва Обираҳмат ариқлари билан боғланади. Ён-атрофга одам сиғмайди. Жамалакли қизалоқлар, гулдор баҳмал дўппи кийган болалар, паранжили келинчаклар, гижинглаган қайсар от минган куёв тўралару бўз бола йигитлар, аслзодалар, мункиллаган чол-кампирлар вағир-вуғир билан сайилгоҳ тараф шошилишади.

Кунчиқарда гумбазлари зумрад янглиғ ёнаётган Шоҳизинда силсиласи сари элтадиган кўча беҳад тирбандлигидан киши йўл топиб юришга қийналар эди. Кўпириб-тошаётган зиёратчиларга назар ташлаган Муҳаммад Аваз ногоҳ Кеш тўқнашувида яраланган падари бузруквори Бобо Миршароф охират ёди билан юкуниб ётганда унинг жонини омон сақлаб қолишни сўрамоқ ниятида онаси билан Шоҳизинда паноҳига бўзчи моки-сидек қатнаганларини эслади. Она эътиқоди билан ба-равар ранги ҳамда меҳри кўзларига сингган осориати-

қаларга шундай қаттиқ боғланиб қолдики, дилининг аллақайси бурчидаги илинж ишончга айланди.

Кунлардан бир кун Бобо Миршарофни муолажа қилаётган табиб — Улуғбек мадрасасининг етук олими ва мударриси Ҳазрат Давоий азон чоғи Шоҳизинда сари отланган она-болани йўлдан тўхтатиб, дард ва жароҳат қошида ожизлик қилгани учун чексиз афу сўради.

Муҳаммад Авазни Мовароуннаҳрнинг пешқадам табиби муолажалари бекор кетгандан кўра кўпроқ Шоҳизиндадан нажот сўраб қилган илтижолари наф қилмагани ҳайратлантирди. Ахир, улар астойдил пок ният билан тиловат қилишмаганмиди? Етти қават ер остидаги тиряк шоҳ нечун ёлворишларига қулоқ солмади?

Эрининг ўлимидан кейин ҳам Назокатбону Шоҳизинда остонасини тарк этмади. Муҳаммад Аваз ҳам бўталоқ каби волидаси изидан қолмади. Она-бола зиёратчиларга заррача эътибор бермай, салқин, хиёл ачқимтил ҳаво ўрнашиб қолган нимқоронғи хонага оҳиста кириб боришар эди. Муҳаммад жийда гулидай нозик нақшлар ўйилган боғдоди эшикка, қўшалоқ қулоч етмайдиган кўп қиррали забардаст устунларга, энг тўрдаги хонанинг ложувард тусда товланувчи шифтига ҳайратланиб тикилади. Шифтда бўёқлар шу қадар уйғунликка киришганки, шу қадар теран жозоба кашф этганки, Муҳаммад осмон қуёши, ойи, юлдузлари билан бунда жо бўлганини мурғак тасавури орқали эътироф этади. Ҳар гал бу хонага кирганда у енгил тортади, кўзлари қамашади, гўё ранглар ҳосил қилган осмонга сингиб йўқолади.

Онаизор ўғли аҳволини сезмайди, ҳатто уни унутди. Нимқоронғи хона жанубидаги гулдор панжарадан кўриниб турган қабртош эътиборини ўғирлайди. Сўнг бурчакка шам ёқади, дуога қўл очади.

Муҳаммад онасигами, ёки онаси жон-жаҳди билан ёпишган эътиқодгами, хуллас, нимага суянишини бил-

масди. Қуръон, дуолар, оятлар, пайғамбарлар, авлиёлар, машойихларнинг саргузаштлари уни қизиқтирмай қўйди. Бора-бора унда бошқача истак уйғонди. Шахристондаги бошқа осориатиқаларни якка ўзи бориб кўрадиган бўлди. Амир Темур мақбараси, Бибихоним, Ишратхона ва Оқсарой обидалари ёнидан қуёш ботгунча жилмас, осмон каби тиниқ бўёқлар асирига айланган эди.

Назокатбону фарзанди қандайдир одамови, хиёл мунис, хиёл тажанг бўлиб ўсаётганини бирдан пайқадди, пайқаб, қўрқиб кетди. Қалаваси учини йўқотган она нима қиларини билмай боши қотди. Агар устод Мулла Абдужаббор пайшанба кунларидан бирида марҳум хотирасига дуойи фотиҳа ўқиш учун ташриф буюрмаганда биттаю битта фарзанди тақдири келгусида не кечини унга қоронғи эди.

Дуойи фотиҳадан сўнг Назокатбону кутилмаганда (у чамаси устод эри билан тутинган оғанини эканлигини ёдлади) ҳасрат қилиб қолди. Меъмор мушфиқ она дардларини тинглаб, хиёл ўксиди, кўксида алланарса шамдек эриди. Пойгакда чўккалаб хомуш турган Муҳаммадга зимдан нигоҳ отди. «Бону,— деди кейин мулойимлашиб,— ўғлон тақдирини камина ихтиёрига қўйиб берингиз!»

Зуккотаъб устоднинг ўша лаҳзадаги ҳолати — паршонлик чўккан сўлғин қиёфаси Муҳаммад Аваз хаёлида ажаб бир тарзда нурланиб жонланди.

У аини чоғда уста Самандар ва уста Пўлатдан ортда қолмасликка тиришиб одимларкан, лазиз умрининг ҳар дақиқасини гишту кошинни сайқаллаш, иморатларга такрор билмас шаклу шамоийил бағишлаш билан кечирган муҳтарам устодга ҳурмати қанчалар баландлигини туйди.

Ортларида асов отлар кишнади. Ҳаял ўтмай дубулға-совутли найзабардор сарбозлар жиловларни бўшат-

ганча қичқириб ўтишди: «Ҳе-е-ей, пў-ў-ўшт! Йўл бўшати-
тинг, халойиқ!»

Бибихоним мадрасасининг ғарбий тарафидаги тор кўчадан бўй-бастларни бир хил қирқ канизак оққушлар янглиғ тизилишиб чиққандан кейин Самарқанд ҳокими Ялангтўшбий Баҳодирнинг кенжа қизи — Моҳбону сайил ихтиёр этганини Муҳаммад Аваз тушунди. Аслзода амирлар, беклар юрагини ёққан опаси Йқлима падарини қўллаб юрган пири калон Хожа Ҳошим ҳазратларининг ўртанча ўғли Муҳаммад Қосим Даҳбедийга узатилгандан кейин тантиқлиги ва эркалиги тағин бир поғона кўтарилган Моҳбону саройда ҳеч кимсани назар қилмас, дилдорлиги билан эмас, анча-мунча шаддотлиги билан ота-онаси устидан ҳукм юргизар эди. Малоҳатда тенги йўқ кенжа қизи туфайли тағин ҳам катта обрў қозониш, беҳисоб бойликка эга бўлишни Ялангтўш анчадан бери орзу қиларди. Шу туфайли бўлса керак, ҳукмдор ота Моҳбонунинг ҳар йили Наврўз шавқиеъти билан овуниши, юзига ҳарир парда тутганча канизаклари қуршовида чорбоғу сабззорларни яёв кезиши, шаҳристон кўчалари, расталарини айланиши, осорнатиқаларни зиёрат қилишига монеликни эп билмас, кўпинча ўзи ҳам тўнғич хотини Хуршидаойим билан сайилгоҳлар томон отланарди. Қизини хурсанд қилиш учун бутун вилоятда, хусусан, Афросиёб ялангликлари, Сиёб ва Обираҳмат бўйларида кўнгилочар томошалар уюштириш, савдо-сотиқни авжига миндириш ҳақида фармони олий берар эди.

Муҳаммад Аваз бир томонини сел ювавериб жарликка айланган тепа олдида шарпадек жонсиз туриб қолди. Марғилоний саккиз тепки атлас кўйлак кийиб, қўшқават ҳарир ридо ёпинган малика канизакларини эргаштириб шундоққина ёнидан ўтиб кетди. Нимпушти кўйлаклари ярашиғли канизаклар соллона-соллона одимлашар, бир-бирларини аста туртишар, чимчила-

шар, йигитлар нигоҳларини туйган айрим шаддотроқлари атайлаб қиқир-қиқир кулишар эди.

Ногоҳ нимадир Муҳаммад Авазнинг потирлаган юрагига ханжардек бориб санчилди. Малика рўпарасидан ўтаётганда чиммати четини эҳтиёткорона кўтаргандай, кўтариб, унга нигоҳ отгандай, ширингина жилмайиш ҳадея этгандай бўлди. Ё раб! Наҳотки, малика уни кўрди? Йўқ, орзиқишлари беҳуда, уни бош-адоғига етиш душвор бўлган сароб чалғитди. Малика чиммати четини кўтаргани ҳам, маъноли кулгани ҳам ёлғон!..

* * *

«Тақдир инояти чексиздир!»

Бултур ёз адоқларида сарой фариштаси билан илк бор юзлашган он шундай ажиб хулосани дилидан кечирди. Уша ғаройиб кунда гўё у туйқус мўъжизага — иккинчи офтобга дуч келди. Аллақандай рўё каби тўсатдан пайдо бўлган бу офтоб нурлари кўзларини шу қадар қамаштириб юбордики, қаттиқ гангиб, анчагача ҳушини ўнглолмади.

Дабдабаю асъасага ўчлик қон-қонига сингиб кетган Ялангтўшбий вақт путурдан кетказган саройини таъмирлаш ҳақида фармон берган эди. Уймакорлик, наққошлик ва кошинкорлик юмушлари Муҳаммад Аваз гарданига юкланди. Янги мадраса қурилишидаги ҳали адоғи кўринмайдиган ташвишлардан узилиб шогирдлари Аҳмад Валихон ва Абдуллоҳ Завқий билан фармони олий ижросига киришди.

Қашқар, Афғон, Шарқий, Эрон, Туркистон, Тибет ўлкалари, қозоқ, қирғиз, туркман элатларидан беҳисоб совға-саломлар билан муттасил элчилару меҳмонлар келиб турувчи сершовқин хобгоҳда мураккаб юмуш—кошинкорий безаклар, ганч нақшлар ва заррин гуллар зарб этиш билан машғул бўлиш осон эмасди. Тинкани

қуритувчи келди-кетди ҳаддан зиёд хобгоҳдан беҳад кенг, баланд шифтли узун хонага ўтишгаченгил нафас олишди ҳамда ишлари сал-пал осон кўчди. Худди мана шу осойишта хонада Моҳбонуни тез-тез кўрадиган бўлди.

Тақдир кулиб боққан ўша кунни Моҳбону муваққат ёғоч ҳавозадан берироқда одатдагидек тўхтаб сал узоқроқ туриб қолди. Шу фароғатли лаҳзада Муҳаммад Аваз илк дафъа унинг латиф овозини эшитди.

— Меъмор жаноблари,— деб малика беихтиёр ҳарир пардасини кўтарди, Муҳаммад Аваз унга кўз қирини ташлади,— нечун ислимий гуллар бу устунда ингичка-ю, бунисида йўғонлашибди?

Малика хотиржам айтган гап мағзини чақиб Муҳаммад Аваз беихтиёр ёқа ушлади. У кеча мадраса аҳволдан хабар олмоқ мақсадида бориб тутилиб қолди ва саройга келолмади. Шогирдлари бекорчиликни эп кўрмай бир устунга ислимий зарблашибди. Гуллардаги дағалликни Муҳаммад Аваз дарҳол пайқаган, пича хафаланган, бироқ эндигина ўймакорлик кўчасига мўралаган йигитлар кўнглини оғритишни хоҳламай индамаган эди. Ҳали ғўр шогирдларига хатоларини ётиғи билан тушунтириш, тарҳга зид гулларни бошқатдан тиклаш хусусида фикр юритаётган пайтда берилган савол уни довдиратди. Аҳмад Валихон билан Абдуллоҳ Завқий шапалоқ еган болалар каби бир-бирларига жовдираб қарашди.

— Маликам кечиргайлар,— деди Муҳаммад Аваз ҳушини йиғиб,— бу қусур камина кўзидан қочибдир. Иншооллоҳ, эртагаёқ тузатурмиз!

Малика табассум билан мамнун бош ирғади.

Ўша оний суҳбатдан кейин, негадир, малика бир ҳафтача кўринмади. Парда ичида чақнаган кўзлар, дудоқлар латифлигини минг чандон оширган оний табассумни Муҳаммад Аваз унутолмади. Ажаб, шу маҳалгача сокинликка маҳкум бўлган кўнгли энди безов-

та, борлигига алланечук ўт туташиб, еру кўкка сизмай бораётгандек эди.

Тақдир инояти олдида тамомила ҳушдан ажраган Муҳаммад Аваз ўзи сезмаган ҳолда йўл қарайдиган, қайдалиги, не юмуш билан машғуллигини унутиб, ўзи билан ўзи тортишадиган бўлди. Кўпинча кўнгли кимгадир муштоқлигини ўзидан яширар, таъмир икир-чикирларига астойдил шўнғиб, чалғиш, овунишга уринар эди. Ҳаракатлари беҳуда кетгач, шогирдларини ҳайратлантириб, ҳавоза поясида соатлаб хомуш ўтирарди.

Ҳафта ўтгандан кейин малика тўсатдан пайдо бўлди. Кунчиқар тараф деразаси гирдларини безаётган Муҳаммад Аваз енгил қадамлар билан яқинлашиб келган маликани сезмади. Тунука тоғорадаги ганчхокка энгашган чоғдагини унга кўзи тушди. Ажаб назокат билан қимтинибгина турган малика мулоимлик билан ҳол сўради. Ёқимли овоз, кулгига мойил қирмизий дудоқлар, қақин сачратган серкиприк кўзлар тагин борлигини сеҳрлади, ўзини зўрға тутиб олиб, ишга берилди.

— Меъмор жаноблари,— деди малика аста, Муҳаммад Аваз ўгирилди,— сиз устод Муҳаммад Дарвеш Самарқандийнинг шогирди бўласизми? Эшитишимча, аломат суратлар иншо этармишсиз?

— Бул менинг гуноҳим...

— Гуноҳ?..

— Шундоғ, маликам! Бу замона зайлига кўра жонлуғ сувратини қоғоз ёким матога тортган гумроҳ банди деворга бостирилмоғи ёким минора тепасидан ташланмоғидин беҳабармисиз?

— Сиз ўлимдан қўрқасизми?

— Ўлимдан? Йўқ! — деди Муҳаммад Аваз дадил.— Алҳол, ҳеч қанақасидан қўрқмасман! Фақат ҳали улусга наф тегмаган ҳунарим хоки тупроқ бўлиб кетмоғи-

дан құрқаман. Ҳазрати Алишер Навоий байтини эслар-мисиз?

— Ҳар нечук устод Муҳаммад Дарвешга қўл берганингиздан тонасизми?

— Икки дунёда ҳам тонмасман! — деди Муҳаммад Аваз.— Аммо меъмори замон Мулла Абдужаббор ҳазратлари ҳам каминага устод эрур!

— Биламан, сиз меъморлик ила наққошликка бисёр топинурсиз.

— Меъморлигу наққошлик мусаввирлик ила эғизакдир, маликам!

— Хўп топиб сўзладингиз. Акс ҳолда сиз жонсиз деворларга бу каби жон ато этолмас эдингиз.

— Гоҳ мусаввирлик бисёр вақтимни ўғирлайдир. Кайфиятим алланечук тортиб, гоҳ завқ, гоҳ маъюслик орқасида қўлимга қилқалам тутганимни сезмай қоламан.

Ўзи билмаган ҳолда юрагини очган Муҳаммад Аваз ботиний паришонликка берилди. Маликанинг тубсиз қорачиқларида алланарса чўғ мисол ялтиллади. У сўзлари маънодор қўли гул йигитга ҳавас қилаётган эди.

— Каминани авф этгайсиз,— деди малика хиёл маҳзунлик билан,— саройда пайдо бўлганингиздаёқ кўнглимда сиздан бир кўмак сўраш истаги туғилиб эрди.

— Бир бечораҳол кимсадин маликам қандоғ кўмак сўрайдилар?

— Ҳозир баридан воқиф бўласиз!

Хиёл жиддийлашган малика шундай дея Муҳаммад Авазни имо билан изидан чорлаб тўрдаги эшик сари йўналди. Бир лаҳза саросималанган Муҳаммад Аваз тезгина қўлини ювиб, индамай маликага итоат этди. Эшик арк хосхоналарига элтадиган йўлакни ки эди. Шунини ўйлаб Муҳаммад Аваз бадтар қўрқувга тушди, зўрға юрак ютиб: «Бул ҳаракатимизга ҳумқдор жанобла-

ри қандоғ қараркинлар?» деб сўради. Шошилмай ил-гарилаётган малика хавотирланмасликка ундади.

Ичма-ич қурилган баҳаво ўн икки хонадан ўтишди. Чўғдек безатилган, токчалари ва тахмонларига ганч нақшлар ўйилган, панжарали деразалар ўрнатилган ёп-ёруғ хоналар бўм-бўш эди. Боғдоди эшик орқали узун йўлакка чиқишди. Оёқ остига афгон, туркман гиламлари тўшалган, токчаларда хитойи гулдор чинни идишлар ял-ял ёниб турар, зар юритилган сандиқчалар, бўйни ингичка сопол кўзачалар, бурчакларда бежирим курсилар, хонтахталар кўзга чалинади. Оппоқ деворларга ўрнатилган тилла шамдонлардаги сон-саноксиз шамлар куппа-кундузи бўлишига қарамай ёқиб қўйилган эди.

Қибла тарафда тагин узун йўлакка дуч келишди. Аллақандай сирли туюладиган бу йўлак ҳам ҳайратомуз даражада нафис безатилган эди. Малика энг адоқдаги баланд ўймакор эшик қаршисида тўхтади. Кўксини таранг тортиб турган гавҳару ёқут қадалган қирмизи бахмал нимчаси чўнтагидан калит олиб қулфни шиқирлатиб очди. Ичкари киришди. Муҳаммад Аваз ўзига таниш турли бўёқ ҳиди тутган кенг айлана хонага шоша-пиша нигоҳ югуртирди. Ҳатто тушга ҳам кирмайдиган ғаройиб бир масканга келиб қолган каби хиёл тараддудланди. Аниқроғи, кўзларига ишонмади, те-варагига яна ҳайрат билан тикилди: деворга номаълум мусаввир бутун истеъдодини сарфлаб чизган суратлар илиб ташланган эди. Яна бир қанчаси ўртадаги чорқирра устунларга суяб қўйилган эди.

Тортинишдан тийилган Муҳаммад Аваз маликанинг ўйчан чеҳрасига илк марта узоқ термилди. Гўё шу билан мислсиз ҳайрат чоҳига йиқилганини ифодалади. Ажаб, тили айланмасди, вужуди карахт эди. Индамай тўрға ўтди. Унг қўлдаги суратга яқинлашаётиб кўкми-тир бўёқ солинган сопол идишга тўқишди. Еғоч шоко-

садаги сувга солиб қўйилган қилқалам ҳисобига етиб бўлмасди. Тавба, бу ерда мусаввирлар тўдаси ижод ила машғулми?

Ҳамон сўз қотишга ожизлик қилиб Муҳаммад Аваз дуч келган биринчи суратни назардан кечирди. Қорабайир отлар уюри тасвирланган бу суратда кенглик етишмаса ҳам аллақандай шиддат бўртиб турарди.

— Бул Ҳабибаники! — деди малика кулимсираб.

— Ул ким?

— Қанизак.

— Ё ажаб!

Кўксида иссиқ бир туғён жунбишга келганини туйганча Муҳаммад Аваз бошқа суратга нигоҳ қадади. Ҳажман кичикроқ бўлса ҳам бу сурат теран ифодалаган ажабтовур кенглик хаёлни олиб қочишини ботинан эътироф этди. Кенглик сирини ранглардан қидирди: адоғи кўринмайдиган яйдоқ дашт ўртасида якка қайрағоч мунғайиб туради. Олисда, тоғ этакларида қўзғалган бўрон қайрағоч сари шиддат билан ёпирилиб келади. Якка қайрағоч қисмати ногоҳ Муҳаммад Аваз кўксини ачитди.

— Бул фожега ким бўёқ бермиш?

— Каминна,— деркан маликанинг саф тортган узун киприклари ажаб малоҳат билан эгилди, сал ўтиб у тўрдаги суратга ишора қилди: — Ушбуни ҳам кўринг. Нима дейсиз, бўёқлари Зарафшон шовқинини тиклаганми?

Иўнилган текис чўпга таранг тортилган оқ матодаги манзара шундоққина Зарафшон соҳилидан кўчирилгандек эди. «Мана, малика нечун яёв юрмакни ёқтирар экан!» Лаҳзалар кечгани сайин ҳаяжони ортаётган Муҳаммад Аваз шу фикрни кўнглидан кечириб, суратда тиниқ аксланган оқим, мавжлар ювган қоялар, олисга чўзилган ёввойи жийдазорлар, ҳатто санглоқда эндигина нишлаган ялпизгача ўз ранги, ўз қиёфасини топга-

нига тан берди. Тасвир мазмунини бойитган тоғ шаксиз улуғворлик касб этган, тоғ этагида ястанган сердарахт қишлоқдан узун сочлари майда ўрилган дуркун қизлар кўза кўтариб сувга келишади, иморати пешайвонли ҳовлидан зулфи гажак келинчак уларни кулимсирабгина кузатади.

— Ажаб бўстон! — деди Муҳаммад Аваз бошқа суратларни ҳам назардан кечиргач.— Аммо булар сизга фароғат эмас, фақат алам келтиражагини қандоғ тушунтирай?

— Буни тушунтирмакка ҳожат йўқдир! Сиз баён айлаган ҳар недин воқифман. Камина сизни булардаги қусурларни англатар деган илинж билан бу жойга бошлаб келдим.

— Маликам, сувратлар андоғ нафис чизилмишки, ҳарчанд уринсам-да, қусур топмоғим гумон бўлди. Фақат, ўтинаман, бир сирни фош айланг. Маликам қай бахтиёр зотни устоз билур?

— Муҳаммад Дарвеш Самарқандий жанобларини!— деди Моҳбону ифтихорини очик изҳор этиб.— Сизнинг хусусингизда даставвал ўша муҳтарам зотдан эшитиб эрдим.

— Устоз сизга сабоқ бермоқлик вазифасини чўчимай бўйнига олганидан ҳайратдаман.

— Ҳайратингиз ўринлидир, меъмор жаноблари! Ул зот бу каби хатарли вазифани волидамнинг сўнгсиз ўтинчлари орқасида бўйнига олдилар. Устод волидамга қон оғишмаган қариндош бўлганлари сабаб ўтинчларини синдиролмадилар.

— Волидангиз сизни оқибати қаролиғ бу юмушдан қайтармоқ ўрнига нечун рағбатлантирурлар?

— Оназорим ёшлик чоғларида мусавирликка қизиққанлар. Ёшлари ўтиши билан негадир бу мушкулотдин совиганлар. Бир баҳонаи сабаб билан сандиқдан

ул мухтарама қилқаламлари билан хомакиларини топиб олдим.

— Кейин-чи?— шошилиб савол берди Муҳаммад Аваз.

— Кейин иккимиз хилватроқ хона танлаб бекитиқча шуғулландик. Тўғриси, волидамни ҳоли-жонига қўймадим. Ул киши камина билан уч-тўрт ой машғул бўлгач, инжиқлигим меъдаларига урди чоғи, тагин совидилар. Бироқ каминага ёмон дардни юқтирдилар. Қилқалам билан бўёқларни ўйлаб кечалари уйқум қочарди. Тузукроқ нарса иншо этолмай ўзимни ўзим қийнардим. Волидам аҳволимни тушундилар ва жонимга ора кирмоқ пайига тушдилар. Падари бузрукворимни безорижон қилиб, Улуғбек мадрасасида мударрислик ила машғул бўлган устоди шарифни сарой арбоблари сафига олдирдилар. Ҳазрат аввал волидам таклифидан чўчидилар, сўнг розилик бундирдилар ва тезда сўқир кўзимни очдилар, қўлимни ўнгладилар. Таассуфлар бўлгайким, қувончим узоққа бормади. Устод валинеъматим билан келишолмай саройни ташлаб кетдилар. Ушандан буён тагин сўқиру чорасизман. Энди сиз мурувватингизни дариг тутмагайсиз!

— Камина сиздан ҳеч нарсани дариг тутмас ва лекин бул мураккаб жабҳага тишим унчалик ўтмас деган афсусдаман.

— Қўрқаётганингизни яшираётирсиз!

— Балки қўрқаётганим ростдир! — Муҳаммад Аваз қизариниб эшик сари йўналди.— Иккиламчи, ташвишларим бошимдан ошиб ётадир.

— Шошманг! — Маликанинг чеҳраси ҳам лоларанг тус олди.— Камина дилингизга озор еткармоқчи эмасдим.

— Дилим унча-мунчага озор топмас, маликам.

— Унда шошилмай сўзларимга қулоқ беринг. Камина шу кунларда бир хомаки устида куйнаман. Хо-

маки қиёмига етгач ани кўздин кечирмак ниятида келгаймисиз?

Муҳаммад Аваз маликанинг тагин ҳам майинлашган овозидан шуни илғадики, у ким биландир дардлашишни, ҳунарини кимгадир кўз-кўз қилиб, юраги қатида жамланган истакларини баён этишни истайди. Қилқалам қувватидан нурланган суратларини фаҳму фаросатли кимсага кўрсатса, ҳаяжони ва изтиробларини босадиган хуш каломлар эшитса, ана шундагина жони ором топади, ўзини саодатманд сезади. Минг афсус, бу гўшадда, ичини ёрса қил чиқмайдиган одамлар тўпланган бу қалин деворлар ичида ким у билан ҳамдардлигу ҳамнафаслик ихтиёр этади?!

Сарой таъмири ҳали чўзилиши тайин эди. Ана шу қулай имкониятни назарда тутган Муҳаммад Аваз хомаки битгандан кейин келиб кўришга тайёрлигини билдирди. Бу аҳдидан малика беҳад севинганини туйиб ўйчан қиёфада остонадан узоқлашди.

* * *

Сиёб бўйи — сайилгоҳда тумонот одам тўпланибди. Сайилчилар ҳар жой-ҳар жойда давра қуриб ўтиришарди. Беклар, амирлар, бойлар, савдогарлар бир тараф, ўртақоллар бир тараф, ҳунармандлару камбағал бева-бечоралар бир тараф эди. Дин пешволари ўзларини дуч келган даврага уриб, охират ҳақида, аршу аъло мурувватларию дунё бидо бўлгандан бери ўтган бир юз йигирма тўрт минг пайғамбар ва авлиё ҳақида қироат билан вайсашарди.

Муҳаммад Аваз Мирзо Улуғбек мадрасаси мударрислари — табиблар табиби, кимёгарлар пири Абдулмалик ибн Мулла Шаҳобиддин Давоий Самарқандий, ҳандаса илмида беназир олим Дўстий Самарқандий, Ялангтўш аёнлари сафидан муносиб ўрин топган шоир Мав-

лоно Шерхўжа Самарқандий жанобларини анча олисдан таниди. Мовароуннаҳр доврўғини олам аро ёйган бу муҳтарам зотлар давраси оддий бўлса ҳам назокат ва малоҳат бобида етук эди. Илм билан назмга қизиққан кимсалар улар саховатидан баҳра олиш иштиёқи билан шошилишар эди. Давра ҳуснига зеб берган мавлоно Дўстий оқоралаган қалин соқолини оҳишта силаб янги йил кирганда фалак буржларда содир бўладиган ўзгаришлар, Мирзо Улуғбек томонидан кашф этилган ахтарлар жойлашуви, Зижи Кўрагоний жадвалидаги башарни дол қолдирган ҳайъатий¹ хулосалар ҳақида мулоҳаза баён қилди. Мударрис фикрларини бошқалар камоли эҳтиром билан тинглашди. Сўнг табиблар пири Абдулмалик Давоий бу айём тошга айланган юракларда ҳам гул ўстира олишини, ҳар бандани саодатга дохил айлашини, дийдаларда тўпланган мағорларни абри найсон суви билан ювишини тавсиф этди. Шоир мавлоно Шерхўжа маликул-калом Алишер Навоий ҳазратларининг табаррук байтларидан бурро-бурро қилиб ўқиди:

Мувофиқ кийдилар бўлмиш магар Наврўз ила байрам,
Чаман сарви яшил хилъат менинг сарви равоним ҳам.

Нуктадон устодлар суҳбати Муҳаммад Аваз руҳини чароғон айлади. У айниқса билағонлиги ва камсуқумлиги билан танилган, давраларнинг гули бўлиб ўтирадиган мавлоно Дўстий ўйчан бир алфозда изҳор этган сабоқларни қизиқиб тинглади. Қачонлардир у Мулла Абдужабборга шогирд тушиб, таҳсил олмоқ ниятида Улуғбек мадрасасига қатнаган кезлар бу нозиктаъб инсон жонфидолиги, эътиқодда собитлигига кўп марта гувоҳ бўлган эди. Мусаввирлик жабҳасидаги устози — айни маҳалда дорилшифоия ҳужраларидан бирини хилват билиб ижодиётга берилган Муҳаммад Дарвеш Са-

¹ Ҳайъат — астрономия.

марқандий мавлоно Дўстий билан ҳамфикр ва ҳаммаслак эканлиги унинг қалбига чексиз куч бағишлаган эди.

Муҳаммад Аваз хонанишинликни ихтиёр этган, қариллик оstonасида лиқиллаб турган устодни эслаб маъюс тортди. Бугун ўз шавқи билан овора бўлиб унинг аҳволидан хабар ололмагани учун ўзидан ранжиди. Эртагаёқ уни албатта Гул сайли билан қутлаш учун ҳужрасига қадам ранжида қилишни ўйлаб, мавлоно Давоийга юзланди.

— Табиб жаноблари, устоднинг аҳволлари нечук?

— Ҳазор марта шукрим, аҳволлари тузук. Эгамдин имон ила саломатлик тилаб ётибдилар. Аммо не бонс, билмадим, кейинги кунларда ул киши камина муолажасига унчалик ишонмайдилар.

— Нечук?

— Нечукким, ҳар уволу ҳар савоб, ҳар мавлуду ҳар қазо, ҳар роҳату ҳар азоб ўзидин эркан, бандаси аларни бир ёқли қилмоғликка ожиздир, деган маҳдудоналикка ёпишиб олмишлар. Зоти шарифлари хулосалари ҳақ нури ила табаррук бўлса ҳам бандаси кўкка термилиб ўтираберишини камина ножоиз ҳисоблайман.

— Илло, фақир ҳам сиз тарафдаман.

— Уғлим, ишончдин ажралсак тирикликка ҳожат қолмас.

— Сизу биз, муҳтарам зот, умидланиш ила тирикдирмиз.

— Баракалло сизга!

Табиблар пиридан олқиш олиб бир қадар ҳаяжонланган Муҳаммад Аваз қўлини кўксига қўйиб қуллуқ қилди. Қалта соқолини силаб, пича сукут сақлагандан кейин давра аҳлидан ижозат сўраб бафуржа қўзғалди.

Муваққат расталарда савдо-сотик авжига минган эди.

Шундоққина қирғоқда оғиз сувини очадиган мазали таомлар иси таралади. Маърака қозонларда думба ёғи,

жувоз ёғига зирали палов дамланган, барра кабоб, жи-
гар кабоб ҳиди иштаҳани қитиқлайди. Бир тарафда қа-
тор қўйилган тоғараю қозонларда нўхат шўрва, ҳил-ҳил
пишган калла-поча бугланади.

Иштаҳаси карнай бўлиб кетган Муҳаммад Аваз ат-
рофига аланглаб уста Пўлат билан уста Самандарни
кўрмади. Ариқ ёқалаб пича юқорилади. Қатор толлар
тагида кўкраклари олмадеккина бўртган жамалакли
қизлар тўп-тўп ўрнашиб олишган эди. Сал ўтиб Гул сай-
ли лапарини айта бошлашди. Соҳилни хиёл маъюс,
хиёл шўхчан ингичка оҳанглар тутди:

Жон сўрайсан, гулим-о,
Сенга жонлар садақа...

Яйдоқ қир этагидаги кенг майдонда гулдор кигизлар
тўшалган, оппоқ соқолли чоллар, мўйлаблари сабза ур-
ган йигитлар, зийрак кўзли чапдаст болалар даврани
кенг олиб кураш томоша қилишаётган эди.

Гул сайли шовқинини чуқурроқ туя бошлаган Муҳам-
мад Аваз урина-сурина ям-яшил қир биқинига келиб
қолди. Қирни айланиб кунботар томон ўтди. Баланд
дорларда Самарқанду Бухоро дорбозлари тараф-тараф
томоша кўрсатишади. Чеккароқда қизиқчилар кулги ва
ҳажв гулханини гуриллатишади. Яна бир чеккада му-
ғаннийлар берилиб соз чалишади, хонандалар эшилиб
хониш қилишади. Укпар таққан хушқад раққосалар ола-
ча гиламлар устида капалакдек пириллаб ўйин туши-
шади.

Қир нишабидаги супага ўхшаш майдончада Моҳбо-
ну канизаклари қуршовида аломат томошаларни суқла-
ниб кузатади. Олазарак Муҳаммад Аваз уни атлас кўй-
лагидан таниди, таниб, кўнгли ҳаприқди-да, ўша томон
талпинди. Тинмагур сайилчилар тўхтовсиз нари-бери
ўтишади. Чамаси улар ҳар қайси томошадан чимдим-
чимдим кўриб қолишга ошиқишади. Ногоҳ у икки дор

ўртасида Ялангтўшбий бош вазири Бобохўжа Муслим ибн Салоҳиддинхўжанинг тўнғич ўғли, яқинда қурилиш молия мирзаси қилиб тайинланган Набиҳўжани кўриб қолди. Оёқ учида турганча Набиҳўжа ҳадеб қир сари қараётган эди. «Во ажаб,— деб ўйлади Муҳаммад Аваз,— бул кимса ихтиёрини қайси малакка ўғирлатдийкин?»

Бирпасдан кейин Набиҳўжа бўлиқ майсазорда қантаригли, заррин ҳошияли ёпқилар ёпилган, тиллақошли эгар урилган, кумуш узангили кўк бедов сари юрди. Муҳаммад Аваз ўгирилганда у эгарда қаққайиб ўтирар, ҳамон нигоҳини қирга қадаган эди. Негадир Муҳаммад Аваз кўнглига совуқ шубҳалар оралади.

Қиш рутубати чарчатган диллардан ҳорғинлик ва ғам-ғуссани аритган ажаб томошалар кечга яқин тугади. Сайилгоҳда одам сийраклашди. Малика ва канизаклар учун бахмал билан безатилган тўртта соявонли арава келди. Ҳаял ўтмай гижинглаган жийрон отлар қўшилган аравалар тарақа-туруқ қилиб шаҳристон томон жўнади.

Қуёш Бибихоним миноралари панасига беркинганда Муҳаммад Аваз Шоҳизинда йўли билан битта-битта босиб келар эди. У Бибихоним мадрасаси ёнидан ҳам шошилмай хомуш қиёфада ўтди. Муҳандис-меъморлар маҳалласига етгунча учраган ошналари, таниш-билишлари билан тузукли сўрашмай-суҳбатлашмай ҳар бирини донг қолдирди. Жимжит ҳовлига кириб ёшигин йўлакдан ўн қадамча юрар-юрмас кимдир дарвозани аста тақиллатди. Шошиб бориб зулфинни туширди-ю, остонада узун нимпушти кўйлаги, зарли нимчаси қадди-бас-тига ярашган ўрта бўй аёлни кўрди. Аёл чимматини кўтариб ҳайратда қотган Муҳаммад Авазга сурмали кўзларини қадади: «Ушбуни маликам бериб юбормишлар!»

Тоза сурпга ўроғли тугунчани узатиб аёл изига бу-

рилди. Муҳаммад Аваз ҳатто унинг юзига тузукроқ қарашга улгурмади. Қўлида тугунча билан анграйиб қолаверди.

Малика йўллаган ҳадя ҳаворанг шоҳи палак эди. Уни очар-очмас ҳиндий ё арабий атир ҳиди анқиди. Айни чоғ нимадир ёнгандай, нимадир ўткир нарса кўз қароғларига санчилгандай бўлди. Ичидан хат чиқди. Хатни кафтига қисиб, яна ҳадяга тикилди.

Илгари бунақа палакни сира кўрмаган эди. Мато гирди зар билан ҳошияланибди — игна учидай ингичка чизиқлар бирлаша-бирлаша ажиб гуллар бино қилибди. Хаёлий боғ ўртасида икки тоифа жонлуғ суврати ипак билан нозик чизилибди.

«Ажаб, икки адад шер, икки адад кийик!»

Оҳулар қиёфасидаги ҳадик билан шерларнинг оғизларидан сочилган таҳдидни ипак қусурсиз англатганига Муҳаммад Аваз ҳайратланди. Тасвир маъноси тагига етолмай уйга кирди. Хонтахта ёнига секин чўкиб мактубни очди:

«Зоти шарифларини хаёлимда қутлуғ гул сайли билан бот-бот қутлаганимни ушбу битик изҳору эъзоз айла-сун. Саодатмандлиғ бўстони сари етаклагувчи орзунгиз пешонаи таважжуҳингизда чарақлаган офтобу шаън ўлғай!»

Кўкси илиқ ҳислар билан тўлган Муҳаммад Аваз оҳиста энтикди, хатни буклаб, хиёл паришонлик билан қўйнига солди. Палакни хонтахта устига ёзиб бошқатдан томоша қилди. Сўнг қиблага авайлаб осиб қўйди. Остонадан кирганда жонлуғлар тирикдай кўринар, хона юзасига сакраб гушадигандек туюларди.

«Ажаб совға... Тасвиrot маъноси недир?»

Эрталаб Регистон сари отланганда ҳам безовта туйғулар оғушида сармаст хаёл сурар эди.

Улуғбек мадрасаси қаршисида кошинкорий либоския бошлаган иморат чиндан ҳам беҳад салобатли эди. Икки гумбази билан икки минораси кўкка тиралган, аниқроғи, кўкни устун каби кўтариб турар, ҳали яна юксаладигандек, юлдузлар ошёнига етадигандек эди.

Муҳаммад Аваз қадрдон бўлиб қолган, эрта ҳам, кеч ҳам кўмагини аямайдиган устозларига салом бериш учун Улуғбек мадрасасига қадам ранжида қилди. Бу одатига айланиб қолган эди. Ҳар гал эрталаб ишни бошлашдан олдин мударрис-алломалар қошига келар, қуюқ саломлашиб, икки оғиз кўнгил сўраб, сўнг оқ фотиҳаларини олиб изига қайтарди. Бугун дастлаб сабоқ тадорикини кўраётган алломай мударрис Дўстий Самарқандий (у шоирликка ҳам ҳавасманд эди) билан дийдорлашди. Наҳорий завқ учун меъмору муҳандислар ҳақида битилган янги рубойисини эшитиб кўнгли тоғдек ўсди. Ширин суҳбатни мадраса мударрисларидан Мулла Охунд, Мулла Қози Соқий Зоминий ташрифи обод қилди. Шакаргуфторлиги ва донолиги билан иззат қозонган бу зот асли Зоминдан бўлиб, Ялангтўш назарига тушган, саройда алоҳида нуфузга эга эди. У Бухоро ва Самарқанд мадрасаларида таълим олиб камолотга етишгандан кейин Ялангтўш томонидан тенгсиз ҳурмат кўрди. Ҳукмдор уни Самарқанд қозилигига ва Улуғбек мадрасаси мударрислигига тайинлади. Обрўсини тағин ҳам орттириш учун улус хизматини қилишга қаттиқ белбоғлаган Мулла Охунд шаҳристоннинг энг сўлим гўшасида йирик мадраса қурдирди. Пок ниятли кишилар таърифига тушган фунун уйида ўзи мударрислик қила бошлади. Айни чоғ у Улуғбек мадрасасидан ҳам қадамини узмас, ўттиздан зиёд талабани қанотига олиб,

уларни сарфу нахв¹, мантиқ, баён² ва бадоеъ³ сирларидан баҳраманд этарди.

— Қадамларига ҳасанот, қозию калон жаноблари!— деди мавлоно Дўстий очиқ чехра билан.— Машғулотга шунча терлаб шошасизми?

— Топдингиз, мавлоно,— деди Мулла Охунд тавозе билан сўрашиб,— бул кунда бадоеъ сабоқлари асосида тадрис, яъни мунозара белгилаган эрдик. Сал кечикибман. Талабаларимни куттирганимга хижолат чекиб шошилиб келаётган эдим-да.

— Талабалик устодни кутмоқликдир.

— Алҳол, узр,— деди Мулла Охунд,— фикримча, асл талабалик илм сарҳадларига интилиш демакдир.

Устод Мулла Охунд айтган ўткир мулоҳазага тан берган мавлоно Дўстий мулойим жилмайди, ҳурмат юзасидан таъзим бажо қилди. Сўнг қисқагина жимлик чўкди. Қизгин баҳсдан ҳузурланган Муҳаммад Аваз улар билан хушлашиб, зарур юмушлари борлигини айтди-да, тез одимлаб дарвозадан чиқди. Тўс-тўполон майдоннинг бир чеккасидан муҳандислар султони Мулла Абдужабборни излаб топди, уни Гул сайли айёми билан муборакбод айлади.

Устод фотиҳасини олгандан кейин Муҳаммад Аваз ёғоч ҳавоza зиналаридан тўппа-тўғри жанубий гумбаз учига кўтарилиб усталар билан ёнма-ён фишторлик қилди. Сўнг пештоқ тарафга ўтди. Пештоқ гардиши билан яна бир бор танишди, терлаб-пишиб дандона тарашлади. Пешинга яқин ички айлана йўлакдан шимоллий минорага чиқиб, уста Фармон Кеший билан шогирдлари сафида муқарнас шарафаларини зарб этиш билан машғул бўлди.

¹ Сарфу нахв — араб тили грамматикаси.

² Баён — риторика.

³ Бадоеъ — поэтика.

Тушликдан кейин Регистонда кучли шовқин, тала-тўп авжига минган, худудсиз бир жонсараклик ҳадди-дан ошиб борар эди. Иморат айланасида ўрнатилган паст-баланд ҳавозалар орқали қуллар, мардикорлар «Бўл, ҳа бўл!» дейишиб, юқорига обаки ғишт ва тайёр кошинубуруш бўлақларини тинимсиз узатишар эди.

Майдонда оёқ қўйгани жой топилмайди. Ҳавозалар тагида ғишт ва сиркор кошинулар тўдаланган, яроқли-яроқсиз буюмлар, арча, чинор ва терак пайраҳалари, мрамар синиқлари сочилиб ётар эди.

Афросиёб хумдонларида пиширилган ғишт ва кошину тўлдирилган кажавалар, қамиш кашшуклар ортилган сон-саноксиз туялар, хачирлар майдонга тўхтовсиз келиб туради. Ора-сира устидаги тоғдай юкни писанд қилмай соллониб келаётган ҳинд филлари кўзга чалинади. Туябонлар, филбонларнинг жаҳл билан қичқириб сўкинишлари қулоқни қоматга келтиради.

Муҳаммад Аваз Фармон Қеший билан шогирдларининг нозик санъатига таҳсин ўқиб пастга тушди ва нари-бери елиб-югураётган усталар, мардикорлар, қуллар, қашарчилар оқимига аралашди. Таниш-нотанишлар унга парво ҳам қилмас, ким қандай юмуш билан машғуллигини икки дунёда ҳам билиш маҳол эди. Атрофни қоплаган жонсаракликни кузатиб равоқ тагида туриб қолди. Шу пайт ёнига ранг-қути учган уста Пўлат келди. Хиёл ғамгинлик билан қулоғига ниманидир шивирлади. Ўша заҳоти мубошир меъморнинг ҳам кайфи учди. «Устод билан маслаҳатлашмоқ даркор», дея мадраса ҳовлиси томон ўтди.

Ясси юзини ажинлар тилимлагани туфайли анча кекса кўринадиган Мулла Абдужаббор тахбинда¹ шогирдлари билан ичкари пештоқ кошинубурушини тераётган эди. Белбоғига икки тарафи ҳам ўткир теша, қуло-

¹ Тахбин — кошинубуруш териладиган текис супа.

фига учи йўнилган қалам қистирилган, оппоқ яктаги, симобий салласи меҳр билан йўғрилган қиёфасини тагин ҳам нурлантириб юборган эди. Эҳтиёткор устод шогирдлари узатган кошинларни синчиклаб текширгандан кейин аста тарҳда белгиланган жойига қўяр, заррача шошилмас, хотиржам эди.

— Кошинбуруш — пештоқ зийнати, — деди у жимликни бузиб, — бул санъат гавҳарига уннамоқдин аввал пештоқ ўлчамларини пухта билмоқ жоиз.

Муҳаммад Аваз бир маҳаллар устод бу сўзларни ўзига ҳам қайта-қайта уқтирганини эслади, эслади-ю, унинг қавариб буришган кафтларига меҳри ийиб тикилди. Нетонг, кошин тўдасига суяб қўйилган эгик ҳасса устод қарилик сари юзланганини таъкидлагандек мунгайиб тўрарди.

— Нечун хомушсиз, ўғлим? — Устод бир дақиқа юмушдан бош кўтарди. — Бирор кор-ҳол бўлдимиз?

— Шукр, осойишталик.

— Унда не маломат қайғусини чекурсиз?

— Камина қайғуси устодимга аёндир.

— Қайғунгиз бисёр. Қай бири хусусида сўзлайсиз?

— Камина бунда кун сайин бебошлик илкени тута бошлаган тартибни айтаман. Сезишимча, усталар девон мирзаси Набихўжа жанобларига норозилик изҳор этишибди ҳам кўплари юмушларидан совушибди.

— Боис?

— Боиским, Набихўжа аларга уч ойдин буён маош тўламабди. Бу аҳволда бунда яна ўн беш йил зардоб ютмоғимиз тайиндир. Устод, ахир, мадрасаи Улуғбек атиги беш йилда бино бўлган!

Устод хомушланди, сукутга толди.

— Ўғлим, — деди бир оздан сўнг, — бу гумроҳликдан Ялангтўш беҳабар, деб ўйлайман. Иккиламчи, Улуғбек боғлаган камар Ялангтўшга тўғри келмайди. Шунинг айланди?

— Англайман. Аммо Баҳодир куч-қувватда ҳам, хазинаи салоҳиятда ҳам ўзини салафларидан кам санамайди.

— Биллоҳ, бунда ҳақиқат бор, ўғлим. Очиги, ул зоти шариф мадрасани муаззам қурилишидан тилаганимизни аяган эрмас. Тиллами, донми ёки бошқами, қисинмайди. Ҳатто уч минг қулини ҳам ихтиёримизга бериб қўйибди. Таассуфлар бўлгайким, Набихўжага ўхшаганларнинг феъли бади ишимиз белига тепмоқда. Боз устига, чоғи, ўзимиз ҳам андак ношуд, жидду жаҳдимиз сўникроқ!

«Ўзимиз?..» Муҳаммад Аваз хиёл оғринди, қизишгани туфайли мияси чатнаб ёрилгудек бўлди. У ўзининг ношудлиги ёки ожизлиги ҳақида сира ўйлаб кўрмаган эди. Баъзан истаса-истамаса теварагини қуршаган усталар қусурига кўзи тушганда ҳам ўзи қанақа кимсалигини назардан кечирмабди. Ҳозир кўнглида турфа қутбли кучлар тўқнашаркан, бирдан ҳушёр тортди. Қусур битта-яримтаникими, кўпчиликникими, бари бир, жами имконни комига тортавераркан-да.

«Каминадан не гуноҳ ўтди? Чамаси, бонийлар¹ ва меъморлар бошини устод каби жипс қовуштиролмадим. Устод танбеҳи ўринлидир. Фаҳмимиз калталигини сезмаймиз ёки сезганда ҳам сир бой бермаймиз. Ўзгалар соясида сурғалиш одатини башарамизга қалқон қилиб тутамиз!»

Хаёлдан бўшаб устод ўғитларига интиқ турган шогирдлар ёнига қўшилгиси келди. Устод унинг муддаосини тушунгандек кулимсиради. Хиёл заҳил ёноқларидаги чуқурлашган ажинларга алланечук шаҳд қоришган эди.

— Уғлим,— деди бафуржа,— беҳуда куюнмак нафсиз. Қирқига чидаган қирқ бирига ҳам чидайдир.

¹ Бонийлар — қурувчилар.

.. Мулла Абдужаббор тахбинга эгилди. Кошинбуруш пири бўлган бу одам ўз ишидан қониқмасликка кўниккан, бирор жойда тарҳ сал бузилса, ҳаммасини бошқатдан бошларди. Ҳозир шогирдлар унинг кошинбурушга михланган нигоҳини юракларини ҳовучлаб кузатиб туришарди. У тўладан келган қаддини ростлаб:

— Дўғоб¹ қорингиз,— дегандан кейин шогирдлар чеҳраси ёришди.

Маъюс турган Муҳаммад Аваз яна ёшлигини, мана шу йигитчалар каби устод атрофида парвона бўлиб юрган дамларини орзиқиш билан хотиридан кечирди. Кўп масъуд, кўп изтиробли дамларни ўтказибди. Эртасини эмас, умидларини ҳам ёғду билан йўғирган шогирдлик фаслини абадул-абад унутолмаса керак.

У яримлатиб сув солинган тоғарага эланган ганч сепга бошлаган покдил, уқувли шогирдларни, дўғобни қандай қориштириш кераклигини ҳафсала билан тушунтира бошлаган мурувватли устодни бирпас кузатиб дарвоза сари шошилди. «Камина густоҳона фикрлабман!— деб ўйлади залворли пештоқ тагидан узоқлашиб.— Ҳали устод жидду жаҳди йигитларники кабидир. Узоқ асрлар гулханида пишган ноёб ҳунар кишини ҳадеганда қаритмас!»

Ола-говур майдонга чиқаркан, бугун яна битта узилмаган қарзи қолганини ҳис этди. Кеча дорилшифоияга бориб, устод Муҳаммад Дарвеш ҳолидан хабар олиб, дийдорига тўймоқни ният қилган эди. Йўл-йўлакай Сиёб бозоридан майда-чуйда харид қилиб Обираҳмат сари жўнади.

* * *

Кўклам иссиғида лоҳасланган Муҳаммад Аваз Шохизиндага ёндош кўча билан шарқ томон анча юргандан кейин дорилшифоиянинг нақшинкор чўпкорий би-

¹ Дўғоб — ганч қоришма.

носи ярақлаб кўзга ташланди. Дарвоза олдида тўпланган кишилар ичкари кириш-кирмасликни билмай саросималаниб туришарди. Жадаллаб келган Муҳаммад Аваз кутувчилар билан қўлини кўксига қўйиб саломлашди.

Хосиятли фасл бу гўшадаги дарахтларга ҳам жон бағишлаган, тепада қалдирғочлар чуғурлашар, ҳовли ўртасидаги шишадек ярқираётган ҳовузда осмон, бино томи, ҳали улғаймаган қайрағочлар сояси аксланган эди. Бино ичкарисини ҳам айлана айвон бўлиб, устунлари икки қатор саф тортган, боғдоди эшиклар орқали баҳаво хоналарга кириларди.

Ҳовуз бўйидаги бежирим ишланган чорпоёда тўрт чол гурунглашиб ўтирибди. Муҳаммад Аваз дорилшифоия бош ҳақими Абдулмалик Давоийдан бўлагини танимади. Чамаси, гурунг шайх-ур-раис Абу Али ибн Синонинг «Тиб қонунлари» китоби устида борар, қаддини хиёл букиб олган Давоий гоҳ қизишиб, гоҳ мулоғимлашиб сўзларди. У меҳмонни кўргандан кейин суҳбатни боқий қилиб шоша-пиша кўзгалди.

— Қаранг-а,— деди севиниб, — эрталаб сизни эсланган эдим.

— Қуллуқ,— деди Муҳаммад Аваз,— камина сиз ила устодни Гул сайли билан қутламак ниятида келдим.

— Бугун пийримнинг суяклари енгилдир.

— Гул сайли шарофати ила денг, ҳазратим?

— Шундоғ, мавлоно, сайл хўб шарофатли келмиш! Зеро, ҳақимлар султони Ибн Сино, ажаб эрмаски, гул исиди ўлук тирилса, дея башорат қилганлар.

Табиб Абдулмалик Давоий ҳазратлари оқ-қорани таниган, сермулоҳаза, зуккотаъб кимса бўлиб, кўрган-кечирганлари, билганлари асосида фикрлашни хуш кўрар эди. Ёшлик фаслини жами илмларни, асосан тиббиёт билан кимёни эгаллаш машаққатига бағишлаган Давоий назм санъатидан ҳам бебаҳра эмасди. Тибга

оид дастлабки сабоқни Бухоро мадрасасида мударрие табиб Қори Мирёқуб ибн Салоҳиддин ҳазратларидан олгандан кейин саёҳат орзусини қилди. Бундан мақсади жаҳонни таниш билан барабар илму урфонга бўлган ташналигини тўлароқ қондиришдан иборат эди. Падари бузруквори Шаҳобиддин ал-Ризоидан оқ фотиҳа олиб, эгар жабдуғини созлаб, олис сафарга жўнади. Фалак гардиши билан Чинда, савдогарлик ниқобида Фаранг, Руму Арабистонда бўлди.

Тақдирни қарангки, Арабистон сафари чоғи азоб чекиб, омаддан айри тушиб, дарди-дунёси қоронғилашиб юрганда бобирийлар авлодидан бўлган Мирзо Азиз билан учрашиб қолди. Даврининг Ибн Синоси даражасига етишган, ҳатто шоирлик билан ном қозонган Абдулмаликни Мирзо Азиз Ҳиндистонга — шоҳ Акбар саройига таклиф қилди. Ҳиндистонга бориб, бу фаройиб мамлакат олимлари билан танишиш, табибларининг беморларни даволаш, дориворлар тайёрлаш сирларини ўрганиш орзусини аввалдан дилига тугиб қўйган Абдулмалик учун бу таклиф айни муддао бўлди.

Дастлабки учрашувдаёқ Акбар ватандошининг фазилатларини юксак баҳолади. «Фаҳмингиз ҳам фаросатингиз чандон ўткирлигини сезаман, сиҳатга қалқон бўлгувчи бир пурмаъно рисола битсангиз, анда гнёҳлар ва овқатларнинг нодир хусусиятларини таъриф этсангиз», деб уни қалам тутишга рағбатлантирди.

Абдулмалик шоҳ муддаосини рўёбга чиқариш ҳам саройда эътибор қозониш учун уч йил вақт сарфлаб тиббиётга доир мувашшаҳ усули билан назмий китоб битди. Ҳижрий 1004 йилда¹ китобини тугаллаб Акбарга тақдим этди, ҳурмат юзасидан унга ном топиб беришини сўради. Нозик мулозимат ҳукмдорга хуш ёқди, китобни мириқиб ўқиб чиққандан кейин: «Хўп бўлибдир, Ибн

¹ Мелодий 1597 йил.

Сино достони ила беллашадир, номи «Фавойил ал-инсон»¹ бўлгай», деди жилмайиб, сўнг парвоначини чақириб, назм тили билан алломаликни адо этолган муҳтарам зотга зарбоф тўн ёпишни буюрди.

Индалло, айни қирчиллама пайти, қирқни қоралаганда тақдир Абдулмаликка кулиб боққан эди. Қутилмаганда фалокат келди: бобирийлар сулоласининг энг иқтидорли вакилларидан бири бўлган Акбар вафот қилди. Тахтни унинг ўғли Жаҳонгир эгаллади. У ўзи ёқтирмаган аъёнлар қатори Абдулмаликни саройдан четлаштирди. Оқибат, у Ҳиндистонни ташлаб чиқди, дўзах азоби билан Мовароуннаҳрга етиб келди. Бахтига шу пайтда эски ошнаси — муаррих аллома, мусаввир ва шоир Муҳаммад Дарвеш Самарқандий Улуғбек мадрасасининг бош мударриси эди. У номи етти иқлимга таралган табибни қучоқ очиб қаршилади, Ялангтўш билан маслаҳатлашиб, уни мадраса мударрисиликка таклиф этди...

— Табиб жаноблари,— деди Муҳаммад Аваз жимликни бузиб,— қани, энди каминани устод ҳузурига бошланг!

Чеҳрасида собит жиддийлик зоҳир бўлган Давоий, жоним билан, деган маънода қўлини кўксига қўйди. Иккалови ганчхок билан сувалган чоғроқ хонага кирганда Муҳаммад Дарвеш дераза тагида тўшалган юмшоқ адрас кўрпачада ёнбошлаганча Алишер Навоийнинг «Чор девон»ини мутолаа қилаётган эди. Эшик аста очилгач, китобдан бошини кўтарди.

— Омонмисиз?— деди Муҳаммад Аваз.— Сайл муборак!

— Қуллуқ, ўғлим,— деб қария тирсагига суянди,—

¹ «Инсонларга фойдалар». Бу асвнинг бир нусхаси УзССР Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида сақланади.

аммо камина қиёфатида Сайлга ярашадиган ҳеч вақо қолмаган чоғи!

— Устод, сиз битаётган ғазаллар нафақат Гул сайли, бутун заминга ярашиб тушадир. Тасвиrotларингиз ма-лоҳати оламга татиғуликдир.

— Кажрафтор фалак каминани эрта қаритди,— деб устод маъюс кулимсиради.— Қадр нелигини билмай Утибман. Мен эъозлаган қилқалам бошимга равғолар солди.

— Сизнинг қадрингиз чандон баланддир, устоди!

— Хайриятким, гардун сиз каби зукколардан бе-насиб эмас. Мана шул боис ҳам юлдуз учиб сўнишидан қисқароқ умрдан маъни излаш беҳуда уриниш эмасли-гини англайсан.

— Камина сиз чизган сувратлар ошуфтасиман.

— Кўп яшанг,— деди устод фахрланиб.— Энди, ўғ-лим, каминага диққат билан қулоқ тутинг. Янги дево-ним интиҳоси яқиндир. Ани Дўстмуҳаммад ибн Мулла Муҳаммад¹ жанобларига кўчириш учун топширурсиз. Шул юмуш битгандан кейин кўзим юмулса армонсиз-ман.

— Бош устига, устод, агар ижозат этсангиз ҳошия безакларини камина солурман.

— Сизнинг ғайратингиз ва дидингизга инонурман.

Заҳил тортган қотма чехрасидан касалмандлиги се-зилиб турган Муҳаммад Дарвеш нафасини ростламоқ-чи бўлган каби анча муддат сукутга толди. Нечундир хомушланган Давоий устод билан шогирд ўртасидаги илиқ суҳбатни жимгина тинглар, кўнглининг бир чети-да ҳавас ўти ёнар, алланечук сархушликка чулғаниб борар эди. Кўрпачада тиз чўккан Муҳаммад Авазнинг чўгдек чақнаётган кўзлари, кенг пешонаси, бақувват ел-

¹ XVII асрда яшаган машҳур хаттот.

каларига тикилиб, шундай шогирд етиштирган устоз бахтиёрлигини ўйлар эди.

— Ўғлим, Мулла Абдужаббор саломатмилар? — деб Муҳаммад Дарвеш жимликни бузди.— Ул муҳтарам зот ҳам қариллик остонасида турадир.

— Меъмор жанoblари ҳали қарилликни тан олмаслар,— деди Муҳаммад Аваз кулимсираб.— Ҳануз эртдан кечгача қимирласалар ҳам чарчамайдилар. Иморат деворига суйканмай туролмайдилар.

— Ҳа, ўғлим, ҳар кимса суйганига суйканур.

— Ул киши, қўйиб берсангиз, ҳовли-жойларини унутиб ҳавозалар тагида ухлайдилар.

Чеҳраси хиёл қизилланган Муҳаммад Дарвеш Улуғбек мадрасасида мударрислик қилган чоғларини хотирларкан, Мулла Абдужаббор диди ўтқир аллома муҳандис эканлигини, меъморлик ҳам бинокорлик илмини сув қилиб ичганлигини, ҳар қандай шогирд дастлабки юзлашувдаёқ уни ёқтириб қолажагини жўшиб тавсифлай кетди. У Улуғбек мадрасасидек табаррук даргоҳдан айри тушгани учун афсусланди, сўнг янги иморат қурилишидаги аҳволни суриштирди.

Муҳаммад Аваз қурилиш беҳад чўзилаётганидан нолиди.

— Сабаби недир,— деди мусаввир,— ҳукмдор ҳафсаласи совиганми?

— Камина бир нима демоққа ожизман.

— Ҳукмдор совимас,— деб Давоий суҳбатга аралашди,— ул зот қурилиш бобида ҳамиша саховатпешалик кўргузган.

— Ялангтўш илгари бошқа вилоятларга кўз олайтириш билан машғул эрди,— деди Муҳаммад Дарвеш.— У кейинги вақтларда бир қадар ақлу ҳушини йиғди. Улусга қайишди, қурилишга берилди. Аммо ҳануз, тождорлар қўлига яроқ тутмоғи жоиз, деган ақидадин воз кеч-

майди. Салафлари сингари бу яроқни гоҳ ўз азми, гоҳ ўзгалар азми билан ишлатади.

— Ҳукмдорлик, ҳар нечук, осон эрмас,— деди Давоий.

— Имонимни тикиб айтаманки, — деди мусаввир қизишиб,— Ялангтўш беназир ҳукмдор! Билагида кучигина эмас, калласида ақли ҳам бисёр эрур! Минг афсуски, гоҳида кучини ҳам, ақлини ҳам ёнидагилар измига бериб қўядир.

— Анинг тегирмонига сув қуймоқ пайида бўладирлар-да! — деди Муҳаммад Аваз.— Ҳукмдор бунда манфаат кўради.

— Ҳўп фикрлабсиз, ўғлим,— деди Муҳаммад Дарвеш, унинг юзида ноаниқ ифода ёнди.— Ҳукмдор тегирмонини юргизиб туришни касб қилиб олганлар беҳисоб топилур. Алардин бири бош вазир Бобоҳўжадир. Муридлари дини исломни манфаатига қалқон айлаган бул зотни бошларида тутадирлар, неки луқма топсалар анинг ўпқон каби ўйилган оғзига соладирлар.

— Алҳазар, алҳазар! — деб қўйди табиб.

— Индалло, вилоятда Бобоҳўжа Муслимининг нуфузи ортгандан ортиб боради. Ҳукмдор не қилсин, шундай кимсалардин тирак излайди ҳам аларга қулоқ тутди. Фикри ожизимча, аёнлар ўртасида Шайх Хожа Хошим катта мавқега эга бўлиб, ул Бобоҳўжа пайини қирқиб туради.

— Э, фалак,— деб Давоий бош чайқади,— Бобоҳўжа бий бурнига бурундиқ солгани рост экан-да!

— Рост эрур,— деди мусаввир жаҳлланиб,— саройда кечирган кунларимда барини кўрдим. Алҳол, Ялангтўшга ачинаман.

— Нечукким, шундоғ ҳукмдор тийғи қатағонидин путур кетур!— дея Давоий таассуф чекди.

— Менимча,— деди Муҳаммад Аваз,— Ялангтўш

Бобохўжага ўхшаганларнинг лак-лакини тупроққа қоршириб ташлашга қодир эрур!

— Тасаввур қилингизким, ўғлим,— деди Муҳаммад Дарвеш,— бир лочинни беҳисоб зоғ чўқилайдир, парларини тўзитиб, хомталаш қилмоқ бўладир.

Ҳайратга чўмган Муҳаммад Аваз Ялангтўшнинг ожизу нотавонлигини тасаввурга сиғдиrolмади. Ранжу маломатларни назар-писанд қилмайдиган Баҳодир қоядек салобати, жаҳлдорлиги, билафонлиги, мурувати ва ўзгача диди билан атрофдагилар юрагига ўрнашиб олганини озми-кўпми билар эди.

Икки соатча гурунглашганларидан кейин Муҳаммад Аваз ва Давоий мусаввир билан хушлашиб ҳовлига чиқшиди.

* * *

Дорилшифоиядан толиқиб қайтган Муҳаммад Аваз эрта аркка бориши, бир бўлак шогирдлари билан таъмирни давом эттириши кераклигини ўйлаб барвақт ётди. Азонда онаси секин чақириб уйғотганда уйқуга тўймаганиданми ёки алланарсаларни ўйлайвериш тузукли ухлолмаганиданми, боши ғувиллар, бадани карахт, хаёли паришон эди. Жуман муборакда шахристон ташвиши бир неча чандон ортарди. Мачитлар, мадрасалар, чойхоналар, расталар, маҳаллалар одамлар билан лиқ тўларди. У кўчага чиққан заҳоти тевааракдаги жонсаракликни ҳис этди. Ҳатто арк атрофида турли тоифадаги кишилар олазарақ изғиб юришарди.

Арк деворларининг қалинлиги қулочдан ошади, улар шунчалик баландки, зоғ ҳам учиб ўтолмайди. Юқорида учбурчак шинаклар кўзга ташланади. Икки табакали темир дарвоза олдида ёғоч каби қотган соқчилар Муҳаммад Авазни аввал хўмрайиб қаршилашди, танигандан кейин қуллуқни қуюқ қилиб дарвозани очишди.

Арк ичкарсиси тенгсиз нафис манзара кашф этган. Каттагина боғ ўртасида сарҳовуз бўлиб, қирғоғида нақшинкор шийпонча тикланган, турфа гуллар очилиб ётар, йўлакларда товуслар, охулар соллона-соллона юрар эди. Дарвозадан кирилганда икки тарафда деворга қапиштириб қурилган пастқам ғиштин иморатларгина ҳовли чиройига бир қадар путур етказган эди. Ёнларида мудофаа деворига олиб чиқадиган зиналари бўлган бу биноларда аркни қўриқловчи сарбозлар, соқчилар, дарвозабонлар, сайислар, баковуллар, саройда бошқа ҳар хил хизмат билан машғул кишилар яшардилар.

Дарвозадан беш юз қадамча ичкарида, эндигина куртаклаган навқирон чинорлар қуршовида пештоқига кошинкорий безак берилган ҳашаматли иморат кўринади. Обаки ғишт билан чоркунжак қилиб солинган сарой келгувчиларни олддаги ҳам орқадаги боғдоди эшиклар орқали қаршилайди. Олдиндаги эшик аркони давлат, ҳукмдор ҳузурига ташриф буюрувчи меҳмонлар, элчилар учун, орқадагиси эса ҳарам аҳли, канизаклар, хизматкорлар ва, ниҳоят, ҳукмдор хотинлари учун мўлжаллангани англашилади.

Муҳаммад Аваз олд эшикдан ганчкорий узун ва тор залга кирди, пича тараддудланди, ўнгга бурилиб, хобгоҳнинг катта залига ўтди. Таъмири ҳали чала бўлса ҳам зал қиёфаси беҳад очилиб кетган эди. Деворлар ва шифтдаги қобариқ нақшлар, белбоғ ҳошиясидек нозик заррин чизиқлар, шарафа ўйилган ойнадек силлиқ устунлар жаннатий бир улуғворликни эслатарди. Муҳаммад Аваз бу гўшада ўзи юмуш адо этаётганига ишонгиси келмади. Бўёқлар уйғунлиги юрагига ўт қалади. Шогирдлари йўлига кўз тутиб нима иш билан машғул бўлишни билмай турганда адоқдаги таниш эшикдан қалдирғочлар янглиғ вижирлашиб канизаклар кириб келишди. Канизаклар одатдагидек бир хил кийинган,

юзлари очиқ, дудоқларида ширин кулги, сурмали кўзлари довдираган йигит кўксига ғамза ўқларини отар эдилар. Ёноқлари лола мисол ёнаётган Ҳабибани танигандан кейин Муҳаммад Аваз сал ўзини тутиб олди. Ҳабиба ҳам таъмир ташвиши билан ташриф қилган меҳмонни таниди. Қиқирлашаётган канизақларга ўгирилиб шивирлади: «Сиз бораверинг, мен изингиздан етаман!» Лаззатли кулгидан айри тушиб тумтайишган канизақлар яна қалдирғочлар каби тизилишиб эшик сари қанот қоқдилар.

— Меъмор жаноблари,— деди Ҳабиба,— маликам сизни кутаётир.

— Бонс?

— Маликам бир тасвирот хомакиси устида овора-лигини билдирганмиди? Шу хомаки битгандан кейин келиб кўрмоққа ваъда берган экансиз.

— Эсимда, фақат каминани бир истиҳола қийнай-дир.

— Истиҳолангиз аён,— деди Ҳабиба кулимсираб,— аммо ғам чекмангиз. Бугун хобгоҳ сукунатдадир. Жумай муборак ҳам Гул сайли шарофати билан Ургут беги ҳукмдоримизни даргоҳига чорлабдир. Катта маликамиз Хуршидаойим эса Хожа Ҳошим оталиқ хазратларининг завжай ҳалоли Зайнабхон ая кўнглини овлаш пайидадирлар.

Улар ичма-ич шинам хоналар, афғону туркман гиламлари тўшалган йўлаклардан ўтиб таниш боғдоди эшик қаршисида тўхташди. Ҳабиба эшик занжирини аста шиқирлатди. Эшикни Моҳбону очди. Унг қўлида қилқалам тутган, одмигина гулоби чит кўйлак кийган, зангори шоҳи пешонабанди ингичка қошларини ёпган хаёлий бир малак остонада жилмайиб турарди.

«Кўзларимга ишонмасман! Бул шоҳи-ипакка ўралиб юрадиган ўша санамми?»— Муҳаммад Аваз алланечук шубҳа исканжасида ичкарига қадам босди. Хонада ҳеч

нарса ўзгармабди. Оғир жимлик ҳукм сурар, бўёқ ҳиди анқир эди.

— Маликам саломатмилар?

— Оллога шукр, саломатман.

— Олло нозик қўлларингизга қилқалам тутқазмиш, қабармасми?

— Агар кўнгил қабармаса қўл қабаргани нега арзигаЙ!

— Сиздек ҳусн ва истеъдод соҳибаси кўнглини қабартиришга қандоғ шаккок кимса журъат этаркин?

— Шундоғ журъатни сизда, сиздек меъмори яктода кўраман,— Муҳаммад Аваз ўнғайсизланганини сезмаган каби малика давом этди: — Кўпдан қорангизни кўрсатмай қўйганингиз шу каби гуноҳингиз белгиси эмасми?

Жавоб айтишга Муҳаммад Авазнинг мажоли етмади. Баҳона топишга ожизлик қилди. «Дилингизга озор етказган мендек фаросати сакта кимсани афу этгайсиз!» дейиш билан кифояланди.

— Не қилдик, Ҳабиба,— деб малика канизакка ўғирилди,— кечирамизми? Яна аразга араз ила жавоб айлаб изларига бурилмасинлар!

Нозик ҳазил орадаги ўнғайсизликни кўтарди. Бағрини чулғаган ғубордан қутулиб Муҳаммад Аваз қушдек енгил тортди. Хотиржамлик билан маликага термилди.

— Қамина қутлуғ кунда ҳадянгиз ва мактубингизни олдим. Уша ондин буён бошим кўкда. Мана, энди қиёмига етган асарингизни томоша айламоқ умиди ила ошиқаман. Сиз ани кўрсатмоққа негадир шошилмайсиз.

— Ул қаршингизда,— деб малика кулди,— фақат шира босган кўзларингиз ани кўрмоқдин ожиздирлар.

— Кўзларимни шира босган эрмас, кўзларим...

Ҳаяжондан энтиккан Муҳаммад Аваз «Кўзларим жамолингиз нурига тоб беролмай хираландилар» деб

юборишига сал қолди. Канизакдан тортиниб тилини тишлади. Бироқ дилидан кечган гап маликага ҳам, канизакка ҳам англашилди.

Хиёл қизаринган малика хона тўри томон секин одимлади. Рандаланган чўпга тортилган мато устидан бўз ёпқини туширди. Шу лаҳза гўё кўкдан хонага илоҳий бир шарпа кириб келди. Жимжит хона алланечук сеҳр, алланечук малоҳат тошқини билан тўлди. Муҳаммад Аваз малика ёнида яшин урган каби қотди, сўнг илоҳий малоҳат қанотларида қаршисида гавдаланган ғаройиб олам сари учди. «Ажабо, каминага ҳады қилинган палакдаги лавҳа! Шамс, шерлар, оҳулар, гулзор! Ул иқтидорини ипак билан баравар мўйқаламу бўёқда ҳам синамоқчи бўлган чоғи!..»

Муҳаммад Аваз миясида ғужғон ўйнаётган мулоҳазалар мағзини чақишга уринган ҳолда суратга яқинлашди. Лаҳза ичида юзига даҳшат ва мунислик алангаси урилди. Мажозий кайфият туғдирувчи сирли мазмун уч омил — офтоб, шер ва оҳу қиёфасида ифодаланган ҳам ички бир уйғунлик вужудга келтирилган эдики, бўёқлар ҳикмати теран бир мантиққа уланиб кетар эди.

Муҳаммад Аваз ана шу мантиқ тубига етолмай ичидан ожизона хўрсинди. Уни икки бурчдаги одам қиёфали қуёшлар сеҳри айниқса кўпроқ ҳайратлантирди. Қуёшлар ажиб гулзорга нур сочади. Шерлар оғизларидан ваҳшат сачратади, гулзорни бошига кўтариб ўкиради. Оҳулар қўрқинчли махлуқларга ҳадик ила тикилишади, жавдирашади, ҳатто қорачиқларидаги қўрқув учқунларигача йилтираб кўринади. Шерлар вожоҳатида ваҳшийлик қанчалик кучайтирилган бўлса, оҳулар сиймосида беозорлик шунчалар майинлаштирилган эди.

Муҳаммад Аваз сўз айтишга ожиз, тош боғланган каби тили айланмас, нуқул енгил энтикарди. Бўёқлар шу қадар қудратли эканлигини, шафқат ила шафқат-

сизлик каби бири ердаю бири осмонда бўлган нарса-ларни уйғунлик аро бунчалар аниқ бера олганлигини ўйларди.

— Меъмор жаноблари, бунча узоқ сукут сақлади-гиз? — деди ниҳоят малика жимликни бузиб. — Камина фикрингизга муштоқман.

— Маликам, — Муҳаммад Аваз ҳамон карахтдек эди, — тўғриси, фикр билдирмоққа ожизман.

— Ўзингизни бу каби паст олманг.

— Айтишим мумкинки, бу нарса мақтовдин баланд бўлибдир.

— Камина мақтовга зор эмасман, — деб малика хи-ёл ранжиди. — Шундоқ ҳам Ҳабибанинг мақтовлари жо-нимдан тўйдирган. Бунга, қусурини сўзла, десам, тил тишлайдир, нуқул мақтовни кўпиртиришдин бўшамай-дир. Энди сиз ҳам Ҳабиба каби шафқат кўргузмак ила тийиласизми?

— Маликам, унда камина шафқатсизлиги дилингиз-ни оғритмасин, — деди ногоҳ Муҳаммад Аваз. — Оҳулар чидаб бўлмас даражада ночордир. Аларга чимдим-чим-дим шиддат бағишламоқ лозим.

— Тағин? — деди малика ўйлаиб.

— Гулларингиз ранги суст. Кейин гулзорга кенглик беринг. Ғунчаи насринлар тиқилиб қолмиш.

— Буни ўзим ҳам сезаман. Аммо иложсизман.

— Иложи бўшлиқ бўёғидир. Самони хаёлга кел-тирсангиз бас — жумбоқ осон ечиладир.

Малика булардан воқиф эканлигини ўйлаб ичиди ўзини ўзи танбеҳлади. Ахир, устоди якто, мусаввиру до-но Муҳаммад Дарвеш табаррук пойқадами билан бор-гоҳни обод қилиб юрганда ҳар неки тасвиротнинг ўз бў-ёғи бўлур, зарур чоғи табиат гўшалари ва сарҳадлари-ни кузатмоқ ила топурсиз, дея сабоқ такрорлар эди-ку! Бу нозик ҳикматга малика жони борича амал қи-ларди. Аммо, нечун бугун биносини қўйиб иншо этган

гулзор тасвиротига уйғун тушадиган рангларни назардан қочирди?!

— Маликам, булар жузъий, бир қалам тегирмоқ ила жойига тушадир.

— Йўқ, жузъий эмас, ҳали кўп уринмагим лозимга ўхшайдир.

— Бул тарафи сиздан,— деди Муҳаммад Аваз хайрихоҳлик билан ва сўради: — Ешурин бўлмаса айтинг, бул сурат маъноси қандоғ? Ҳадяда ҳам шу хил тасвирни кўриб бошим қотган эрди.

— Хоҳласангиз саволингизга ҳозироқ жавоб айтаман. Аммо қизиги бўлмас. Ҳар кишики, бирор жумбоққа ечим изласа ва оқибат унга етишса бу ўлчаксиз лаззат!

— Унда камина бу лаззатдин бебаҳра қолмайин. Мабодо ақли қосирлигим маҳдудликка гирифтор этса кўзимни ўзингиз очгайсиз.

Малика жон олгувчи жилмайиш билан жавоб қилди. Кейин улар Ҳабиба чизган суратлар шаклу шамойили ва мазмуни устида узоқ баҳс қилишди.

* * *

Таъмир ташвишлари ҳоритганига қарамай Муҳаммад Аваз гавжум кўчалардан хушнуд ўтди. Олам бошқача турланарди, шовуллаётган дарахтлар, қатор иморатлар, Регистон бесаражомлиги, ўз дарди-дунёси билан банд одамлар юраги тубидан жой олганини туйиб завқи ортар эди.

Айвонда қуроқ кўрпачага пахта солаётган Назокатбону уни хомуш қаршилади. Чала кўрпачани бир четга йиғиб қўйиб бадтар қовоғини уйиб ўтирди. Оғиз очмай анчадан кейин ўчоқ тараф юрди. Шўрва сузиб келди.

— Нечун паришонсиз?

— Шўрвани ич,— деб Назокатбону тўнжиллади.— Сен тенгидан бир Пирназар қолувди. У ҳам уйланиш тараддудини чекур. Тўйга айтди.

— Э-э, хўп бўлибдир, Расулбойнинг қизигами?!

— Ўзинг муродингга етишган каби қувонасан.

— Жўрамнинг муроди каминаники эур.

— Токай биров муродига шериклик қиласан? Ум-ринг ўтиб борадир.

— Каминага ҳам буюргани топилур.

— Кўчамизнинг не-не қизлари изингдан термилишларини сезаман.

— Нечун мен сезмасман?

— Сен гумроҳ сўқирсан?

Суҳбат жиддийлашаётганини сезган. Муҳаммад Аваз синиқ кулди, онасининг жаврашларига қулоқ бергиси келмай, аста қўзғалди. Даҳлиз орқали ичкари хонага ўтган чоғ қибладаги палакка кўзи тушди.

«Ажабо, бунга не маъно ёшурунган? Малика ақлига не келган?»

Хона ганч билан сувалган, ганч нақшлар ўйилган, ҳаворангга бўялган дераза паяжаралари, пушти пардалар, тахмондаги гулдор сандиқлар нозик нафислик бино қилган эди. Токчаларда зар юритилган қалин жилдли китоблар терилган, энг адоқдаги токчада довот, патқалам, қоғоз ва дафтарлар турарди. Дераза ёнидаги энли хонтахтада Регистонда қад кўтараётган мадраса тарҳининг бир бўлаги очик ётарди.

Волидаси пичинглари таъсиридан қутулолмаган Муҳаммад Аваз аста тарҳга эгилди. Юрагига қил ситмаси ҳам бир-биридан мураккаб ингичка чизиклар, нафис маъно ташийдиган ўлчамлар, алланечук завқ қўзғовчи кўкиш белгиларни синчиклаб текширди. Бир қадар тузатишлар қилгандан сўнг, тарҳни тахлаб, китоблар устига олиб қўйди.

Тепасида нур сочаётган палак онаси илтижоларини ёдига солди.

Онаси ҳар куни шу тахлит хархаша қилади, ёқасига ёпишади: ё кўнглингдагини айт, ёки маним топганимга розилик билдир, деб ҳоли-жонига қўймайди. Кулолон маҳалласида ота тарафидан узоқроқ қариндоши яшарди. Унинг исми-жисмига монанд Сулув исмли қизи бўй етгандан кейин Назокатбону назарига тушди. Ушани келин қилиш учун умидланди. Аммо илм денгизига шўнғиб, наққошлигу мусаввирлик сеҳрига ихтиёрини бериб чиндан ҳам сўқирлик даражасига етган Муҳаммад Аваз онаизор тилакларини инобатга олмади.

Назокатбону иззатини қилиб Сулувнинг ота-онаси бир йилча интизорлик билан кутишди. Ўғли ичидагини билолмай овораю сарсон юрган онаизордан иссиқлик чиқавермагач, қизларини камбағалроқ бир кулол йиғитга уч кун ош бериб узатишди. Назокатбонунинг дами ичига тушиб юрди. Аламини кимдан олишини билмасди. Охири, у бир куни қуруқ ўтин каби гуруллаб ёнди, тўнини тамоман тескари кийганча, ўғлини ёнига чақириб қаҳр қилди: «Энди ўзингдан кўр, ҳозир маҳаллага чиқаман-у, дуч келган хонадондаги бўй етган қиз этагини тутаман!»

Ушанда Муҳаммад Авазнинг қути учган эди. Онаси шунчалар жаҳлга минган эдики, аҳдини амалга оширишдан тоймасди. Нима қиларини билмай қўрқиб юрганда кутилмаган воқеа жонига ора кириб қолди.

Регистонда қурила бошлаган муаззам мадраса тарҳу амалини адоғигача рўёбга чиқариш кекса меъмор Мулла Абдужаббор учун тоғ ағдариш билан баробар эди. У бий ҳурматини бажо келтириб ўн йилча қаддини букиб ишлагандан кейин мубошир меъморликни йиғитлигини эслатувчи шогирди — Муҳаммад Аваз зиммасига юклаш фикрини қилди. Ҳукмдор билан кенгаш-

ганда кўнглидагини очик баён этди: «Ваҳиди замон, қариллик бадбахтликдир. Авваламбор буни инобатга олгайсиз. Иккиламчи, камина ўрнимга андоғ бир зоти шарифни тавсия этаманки, кўнглингиз хушвақтликка етишур. Ул ашроф камина қучоғида шогирдлик тахтини аллақачон эгаллаб, мустақил эрур ҳам шу кунларда вилоятимизда Муҳаммад Аваз ибн Бобо Миршароф исми шарифи ила танилгандир. Аннинг қувваи ҳофизаси парвози тарҳу амал бобида яшин кабидирки, бургутлар аросатда қолурлар. Тасарруфингиздаги савоби юмушни ундан ўзга кимса оёқлатмоғига кўзим етмай-дир».

Устод амалдан ўз ихтиёри билан воз кечаётгани ҳукмдорни оғир ўйга толдирди. Сухандонлик ва покдиллик билан қилинган таклиф нозик жойига жизиллаб тегди. Муҳаммад Аваз Бобо Миршарофнинг ўғли эканлигини ҳукмдор биларди. У билан Мулла Абдужаббор иштирокида ва ҳатто яккама-якка мулоқотга киришиб соғлом фикрларидан қониққан, фикри теранлигини эътироф этиб, ичида таҳсинлар ўқиган эди. Дилида илдиз отган эътиқод сабабли дарҳол унинг изидан одам юборди. Устоднинг икки оғиз сухани билан ёш меъмор бошига хумо қуши кўниб Самарқанд жамоаси ва сарой аҳли ўртасида нуфузи кучайиб кетди.

Ўғли амалидан бошқача таскин излаган Назокатбону вақтни ўтказмай кўҳна муддаосидан гап очди. «Энди сираям суханингизни синдирмайман, онажон,— деди Муҳаммад Аваз ишонч билан.— Аммо янги мартабада эл кўзи учун пича чидамоғим лозим. Дарров кўнгил майлини қилсам фисқу фасодга йўл очилур. Сарой олдида ҳам хуш эмасдир!..»

Оқилона фикр онаизорга маъқул тушди. Ўғли кўзига чўп тушишини истамади. Энди у ўғли ақли-хушини таниши, рўзғор, бола-чақа ташвишини чекишига ишонарди. Сал вақт ичида бу умиди ҳам чиппакка чиқди.

Бир ташвиши минг бўлган Муҳаммад Регистондан бери келмай қўйди. Уйда фақат кечқурунлари бўлар, қаттиқ толиққанидан тезда ухлаб қолар, эрталаб онаси билан ёзилиб суҳбатлашолмас, вақтини қизганган каби шарпадек ғойиб бўларди.

Ҳасратларини ичига ютавериб, охири, яна Назокатбонунинг сабр косаси тўлди. Аввал бир неча бор ётиги билан ҳасрат қилди, ўғли қулоқ осавермагач, йиглаб ёпишди:

— Эрта-индин қоронғи гўрига думалаб кетадиган нотавон волиданга шафқат қилмайсанми? Мен ҳам мундоғ келин тушириб, орзу-ҳавас кўриб, сўнг оёғимни узатиб омонатимни топширсам дейман. Ужарликдан фойда недир? Ҳали пушаймон қиласан, афсус, унда сут айламагай!

— Шошилманг,— деди Муҳаммад Аваз бепарво,— бир келин бўлса етишасиз.

— Э, бўлди-е!— Ўғли хотиржамлиги суяк-суягидан ўтиб кетган Назокатбону зарда қилди.— Шунча зориққаним етар! Сен билан ади-бади айтишиб ўтираманми? Эртагаёқ Раҳматулла мисгарникига совчиликка бораман!

Ичида ғулғула турса ҳам Муҳаммад Аваз пинагини бузмади. Қулоғига тош битган ўғил-қайсарлиги онаизорга бадтар нашъа қилди. «Умрим бўйи шунинг кўйида ғам ютсам-у, бу бебошвоқ бола қадримга етмаса, деган хаёлни қилди.— Боя бормасам ҳам энди бораман. Пешонасини қайси деворга урса урсин!»

Келин тушириш майлини қилиб Назокатбону қаттиқ қасдланди. Аммо ишни пухта қилиш кераклигини ўйлаб тайсаллади. Мисгар баобрў, ўзига тўқ, тўртаворада керилиб юрадиган одам эди. Якка ўзи совчилик даъвоси билан сўппайиб борса кўнглига шубҳа оралаши, димоғфироқни зўр қилиши, битадиган иш ҳам ора йўлда қолиши мумкин эди. Совчиликка кимларни юборсам экан,

дея бош қотириб, икки кунни ўтказди, учинчи кун мисгар қизини бутун Мовароуннаҳрда нуфузи баланд бир савдогарга узатганини эшитди. Бечора она сувга тушган латтадек бўшашди, ичнини ит тирнаб, эл орасида бош кўтариб юролмай қолди. Шунда Муҳаммадни умрида бир мартагина қарғади, тошбағрилик илойим болаларингдан қайтсин, деб нола чекди. Келин тушириш ҳақида эса оғиз очмай қўйди.

Қулоғи тинчиб қолганига Муҳаммад Аваз ҳайрон эди. Гоҳо зимдан кузатиб онаси кўнглида оғир бир армон тошдай чўкиб ётганини пайқайди. Бундай пайтда у сал ияди, бағри эзилади. Дардини ёролмай ўзини панага тортади.

Муҳаммад Аваз яна палакка термилди.

Шу он хаёлида Моҳбонунинг сугга чайилгандек тоза чехраси жонланди. Малика гўё у томон соллона-соллона келади, киприклари — ўқ, мулойим боқишлари эса дардига малҳам, қирмизий лабларидаги сирли табассумда ибодат зоҳир — бу ибодат эртанги кунга интиқ яшаш айрича бир хушбахтлик эканлигидан огоҳ этаётгандек эди.

«Онажон,— деди у хаёлан,— сиз дилим ардоғидаги гулни билмак пайидасиз. Камина эса ундан сизга хабар еткармоққа ожизман. Мабодо воқиф этсам уни қўйингга солмоқ уддасидан чиқасизми?»

Армони оғушида унсиз тўлганганча Муҳаммад Аваз кўзларини чирт юмди. Уйқу ихтиёр этди. Шу билан гўё маликани хаёлидан қувмоқчи, сал бўлса ҳам ором олмақчи эди. Ҳарчанд уриниши бефойда кетиб малика рўпарасида шарпа янглиғ тураверди. «Жуда соз,— деб пичирлади у,— энди сиз, маликам, хаёлимни сира тарк этмангиз. Ҳар неки юмуш бўлса биргалашиб қилурмиз, яъни, чизурмиз, қурурмиз, уқурмиз».

Муҳаммад Аваз кулимсираганча токчадан Алишер Навоий девонини олди. Ҳаял ичида нафис сатрлар ум-

монн ичра ғарқ бўлди. Васлга зор шоир кўксига ҳажр тифи ботганидан шикоят айларди:

Санчилган ажал хори ишқ учраса билгайсен,
Ким жонга бало нешин ҳажр ўзгачарак санчар.

* * *

«Қамина энди бошимни қай тоғ тошига уриб ёраман?»

Зерикарли кун қандай ўтганини билмай хуфтон арафасида ана шу маҳзун фикр билан Регистондан эзилиб қайтаётган Муҳаммад Аваз жинкўча муюлишидаги садақайрағоч тагидан соядек лип этиб чиққан чимматли аёлни кўрмади. Аёл эҳтиёткорлик билан шарпасиз одимларди. Ёнидан бегона йўловчи сингари ўтаётиб қўлига хат қистирди. «Маликам жавоб кутадирлар. Эрта кеч шу маҳалда яна шу ерда ҳозир бўлурман», дейишга ҳам улгурди.

Кўча ўртасида кўз очиб-юмгунчалик фурсатда юз берган ҳодиса Муҳаммад Авазни ҳушидан айираёзди. Бекитиқча хат олганини биров кўргандек, остонадан хатлаб, дарчани ёпганда ҳам юрагининг гуп-гуп уриши тўхтамади.

«Ул Ҳабиба, танидим. Яна хат ила келибдир. Қаминан эса гунг каби раҳматимни ҳам насия қилдим!»

Муҳаммад Аваз қувонишини ҳам, азобланишини ҳам билмасди. Анча маҳалгача мактубни очишга ботинмади. «Ё парвардигор! Малика неларни битдийкин?» Сирифош бўлишидан чўчиб, волидасига ўзини хотиржам, ҳатто шодумон кўрсатишга тиришди. Назокатбону қайлалани гўжа сузиб бериб, ўзи юмуш билан ҳамсояникига чиқди. Эшик секин ёпилиши билан Муҳаммад Аваз овқатни унутиб хатга кўз югуртирди.

«Мавлоно!

Ушбу дуойи салом қатига жону жаҳоним ҳам эш бўлганини билдирмоқдин тийишолмаган камина истихोलасизлигини кечиргайсиз. Мени тушунуксиз кўчага бошлаган дард сизни ҳайрат гирдобига ирғитар экан, бунга нетонг?!

Каминани илму фунун дунёсидан кўра кўпроқ нақшлар, алалхусус, қилқалам сеҳрлагани орқасида сиздек мусаввиру наққошу якто зебу нур берган иморатларни кўриб, сизга ғойибдан ҳавасим ортар эрди. Во ажабки, сизга ҳаёлимда не бир жон ато айлаган эрсам, ўшандоғ, ундан ҳам чандон зиёдароқ бўлиб юзланган эдингиз. Сиз саройга нақш зарб этмоқ ниятида келганингиздан буён ҳам оғирлик тортаман, ҳам алланечук яйрайман. Нақшларингиз камина ҳамроҳига айланганидан воқифмисиз?

Бунчаликка етган аҳволи руҳиятимга кулгу ихтиёр этмангиз. Камина сиз ҳатто ҳаёлга сиғдирмоқликдан оғринадиган бир тилла қафасда мушкулот чекурменки, энди анинг устига яна бедаво бир дард қўшилди. Нечундир кўнглим фақирона, очуғликдаги ҳаётни тусайдир».

Бу каби изҳори дилни кутмаган Муҳаммад Аваз ногоҳ гуруллаб ёнаётган гулхан ўртасига қулагандек қўрқиб кетди, сўнг ҳушини ўнглаб, мактубга тикилди. «Бул бирор кимса қўлига тушса ҳолим не кечади?» У бундай фикрга борганидан уялди. Малика аҳволи ҳақида мулоҳаза қила бошлади. Ахир, саройдагилар худудсиз баҳтга фарқ кишилар эмасми? Кун ҳам, ой ҳам ўшалар учун чиқмасми? Ажабо, зеб-зийнату жавоҳиротга кўмилган, егани олдида, емагани кетида бўлган малика шу қадар оғриниб оҳ урганда арку ҳарамга ипсиз боғланган ожизалар алами қанчайкин?!

У саройда тез-тез бўлиб турадиган можароларни ха-

ёлидан кечирган кўйи жавоб битиш учун тоқчадан до-
вот ва қоғоз олди. Маликанинг юпқа дудоқлари, хумор-
ваш жилмайишларини хотирлаши билан фикрлари пар
каби тўзғиди. Ҳарчанд тиришмасин, сўзлар қовушмади,
идроки тизгин тутқазмади. Охири лоҳасланиб ухлаб
қолди. Азонда тиниқиб уйғонди. Совуқ сувда ювиниб
тоза хонада пича айлангандан кейин ёзиш иштиёқи ту-
ғилди.

Кеча ўжарлик билан бўйсуннишни истамаган қалам
субҳ нашъу намосидан илҳомланган каби армонлари-
ни, шуурини кўпдан бери банд этган мулоҳазаларини
қоғозга осонгина туширди:

«Маликам!

*Бир фақирул-ҳақир меъморга кўргузган мурувватин-
гиз бошимни кўкларга еткарди. Бу айёмда хаёлим ош-
ёнасида жамолингиз шуълаи муборагидин ўзга нарса
йўқдир. Камина ҳам энди сиз янглиғ бедаво дард зан-
жирбандлигига гирифтормлигимни изҳор айламоқдин чў-
чимасман. Бул дард ўчмоғи гумонлиғ алангаи оташга
айланиб борадир. Туфҳаи ганжинангиз қўлимга теккан
он бул тамом ҳақлигига имон ўғирган эрдим. Энди чеҳ-
рангиз кўнглимга нақшланганини ўйлаб ҳам севина-
ман, ҳам азобланаман.*

*Каминанинг аҳволу руҳияси сиз бино айлаган ажиб
гулшан ёғдуси ила равшанлиғ топди. Қўлингиз дард
кўрмасун. Эгам сизгагина раво кўрган санъатни хаё-
лимда муттасил тасаннолар ўқиш ила улуғлаётганимни
изҳор айламак ила хушбахтдирман.*

*Алҳол, ушбу сўзларимга алоҳида эътибор ила такал-
луф айлангиз: сиз, бекам, фақироналикни тусаиш ила кун
кечираётганингизни нола чекиб иншо этибсизки, бун-
доғ паймонангиз камина суюгига ўтурушмади. Бунинг-
деб оғир кунларда ул каби тақдири таназзулни эгам
сиздек очилмаган ғунчаи насринга тоабод раво кўрми-*

сун. Шундоғ ҳам мамлакатимиз ситам шаробига тўйган муслиму муслималар мамлакатидир.

Маълумингизким, камина қўли калта бандаман. Аммо ўзимни ҳамиша сизнинг паноҳингизда деб овунганим орқасида бул қусури ғамнишинлигим сезилмай-дир. Аксинча, бағримда туганмас бир куч уйғонганини сезаман. Андоғки эркан, сизни хаёлингизни асир айлаган очуғликка чиқармоқлик қайғусини чекмоқликдин чўчимасман.

Сизга умрини бағишлаш ниятини кўнглига тугиб қолгувчи

Муҳаммад Аваз Самарқандий».

Мактубни ҳуснихат билан қайта оққа кўчираркан, ўзини заволот ботқоғига чўкаётган маликани қутқариб қолувчи алпга қиёсларди. Малика номани қўлга олганда қандай ҳолга тушишини ғира-шира тасаввур қилиб жилмайди.

Эртаси Ҳабиба қайрағоч тагига айтган маҳали келди. Бир оғиз ҳам сўз қотмай Муҳаммад Аваз қўлидан мактубни абжирлик билан илиб кетди. Қиздирилган тандир ёнида тургандек иссиқ терга ботган Муҳаммад Аваз оёқлари қалтираганча канизак изидан пича судралиб борди, ундан қандайдир гап тайинламоқчи эди, улгурмади, тўғриси, ёдидан чиқарди, тилини тишлаб, аввалгидек анграйиб қолаверди.

Икки кундан кейин Ҳабиба уни яна қайрағоч тагида таманно билан кутиб олди. Гулобий шоҳи рўмолчага ўралган хат берди. Заррин гуллар билан безатилган рўмолча атир ва мушк-анбар бўйига беланган эди.

* * *

Қайрағоч тагида ҳафтасига бир марта учрашиб туришди. Дастлабки вақтларда Ҳабиба олдида қизариб,

довдираб, калаваси учини йўқотиб гулдирайдиган Муҳаммад Аваз секин-аста ўзини тутиб олди.

Бир кун кечки пайт қайрағоч тагида анча узоқ муддат юзма-юз туриб қолишди. Ҳабиба негадир шошилмас, мулойимгина сўз қотар, чимматини бемалол кўтариб, соддадил хушқомат йигитга адон тамом бўлгудек термиларди. Охири у асл муддаога кўчди, «Маликам аслзодалардан келаётган совчилардан безовталар», дея маъюс пичирларкан, нимқоронғида қорачиқлари ялтираб кетди.

«Совчилар?» — Муҳаммад Авазнинг дағал янграган товушидан кечки сукунат тилингандек бўлди. Орага чўккан нохуш жимликка дахл қилишга иккаласи ҳам ботинмади. Кўча бошида шарпа пайдо бўлгани, шу тараф шошилиб кела бошлаганини пайқашмади. Яқингиналарида шип-шип қадам товушлари эшитилгандан кейин канизак сергак тортди, чимматини тушириб, қайрағоч панасига яширинди.

Қарахтлиги тарқамаган Муҳаммад Аваз секин жилди, тор кўчани тўсган пахса девор ёқалаб бораркан, онасини таниб гангиди, хижолатдан ерга кираёзди. Пичинг отишдан зўрға тийилган Назокатбону шартта изига бурилди.

Назокатбону Раҳматулла мисгарникига совчи жўнатиб улгуролмай иши чаппа кетгандан кейин кунлардан бир кун ўғли хонасини йиғиштираётиб Мир Алишер Навоий «Чор девон»и орасидан маликанинг мактубларидан бирини топиб олди. Сийму зар ҳошиясини артиб завқ билан варақлай бошлаганда буклоғли қоғоз сирғалиб тушди. Хатлигини билиб қизиқсиниб ўқиди, ўқиди-ю, эти жимирлаб, ҳолсиз ўтириб қолди.

Номаълум куч онаизорни зим-зиё жарга ирғитгандек эди. Аммо қанчалик энтикиб ўртанмасин битикка ишонмади. Қайта ўқиб чиқиш учун ботинмади. «Е парвардигор,— дея пичирлади рисолаани жойига қўяркан,— му-

рувватингни дариг тутмагин. Уғлим нечун кўрга ўхшайди десам сир бу тарафда экан-да! Наҳотки, малика билан топишган? Бу рўё кабидир!»

Шундан кейин сирли туш кўрган каби Назокатбону хомушланиб юрди. Келин тушириш ҳавасини аллақачон бошидан соқит қилиб қўйганига қарамай дилида бошқатдан кучли умид нишлади. Энди дардини ёришни хаёлига ҳам келтирмайдиган ўғли оғзини пойлаш билан кунни кеч қилар, у бир кун эмас, бир кун сирини фош қилишига ишонар эди.

Агар дардни яширсанг иситмаси ошкора қилади. Иродаси ўзига яраша бўлган Муҳаммад Аваз фиғон чекишдан йироқ юрса ҳам чеҳраси синиқиб борар, хиёл тажанг, хиёл кўрс одамга айланган эди. Илгари инжиқлиги ва паришонхотирлигини чарчоққа йўйган Назокатбону энди ўғлидаги ўзгариш боисини билар, у ўз ихтиёри билан ёрилишини кутарди. Лекин кесакдан сазо чиқадию бу қайсардан асло сас чиқмайдиган кўринади. Яна жиндай кутади, нима гаплигини айтса айтди, оғзига талқон солиб юраверса, кейин хашагини ўзи очиб ташлайди.

Бугун шундай фурсат келган эди. Зерикиб кўчага чиққан Назокатбону муюлишдаги садақайрағоч тагида чимматли аёл билан пичирлашиб турган ўғлини кўрди. Негадир эти живирлаб беихтиёр ўша томон шошилди. Қоронғилик қуюқлашиб қолган бўлса ҳам аёл сарой канизакларидан эканлигини билди.

Муддаосига етишган Назокатбону ортига қайтгач, димоғ-фироғ қилиб, ҳовлига киргунларича сўзламади. Дарвоза зулфинини солгандан кейин ўғлига енгил таҳдид билан қаради.

— Ул ким?

— Волидам кимни назарда тутмоқдалар?

— Қайрағоч панасига ёшурунган ким эрди?

— Ул каминага нотанишдир.

— Нотаниш ожиза ила нечун дийдорлашиб турибсан? Кишилар кўзи тушса айб санамасми?

— Бунча куйинмасангиз?

— Кўпдан ҳаловатинг бузилганини сезаман.

— Ҳаловатим, биллоҳ, жойидадир.

— Ёлғонлама,— даҳлизга киришгач, кампир овозини баландлатди.— Бу қилиқ сендек беҳзодга ярашмас. Магарким, оғринаётган эрсанг, ўзим айтаман. Сен ўзингни танимасликка солганинг ўша аёл Моҳбону элчисидир.

— Фол очасизми?

Онаси бундай топқирлик қилишини сира кутмаган Муҳаммад Аваз хонани бошига кўтаргудек алфозда қаҳ-қаҳ отди. Хиёл оғринган оназор бирдан чимирилди. «Ҳа, камина фол очаман. Хўш, ушбу недир?» деди тоқатсизланиб, девон ичидан чиққан мактубни ўғли тумшуғига тутди. Мактубни таниб Муҳаммад Аваз дамани ютди, уни қайда яширганини хотирларкан, волидасига мўлтираб боқди. Назокатбону пича ҳоврини босди, «Сенингдек гўдакни мубошир меъмор қилиб кўтарганларига куяман!» деб ўгирилиб ўтирди.

* * *

Муҳаммад Аваз онасининг ичига чўккан, теварагида ажин тизилган кўзларига меҳр билан тикиларкан, вужудини ўзини кўпдан қийнаётган армон чирмади. Мушфиқ онасини қийноқлар гирдобига ташлаб келаятгани, умрининг ярмини енгил-елпи қувончлару ташвишлар, тайинсиз истаклар билан ўтқаргани учун астойдил ўкинди. Ана шу ўкинч оғушида маликани безовта қилаётган совчиларни эслади. Энди инсоф билан айтганда дардни ниқоблашга уриниш беҳуда, аниқроғи, бунинг иложи қолмаган эди.

Она-бола саҳаргача кенгаш қуришди.

Ягона тўхтама келганларидан кейин ухлашди. Эр-

талаб Муҳаммад Аваз устодникига жўнади. Устод маҳалланинг ғарбий тарафида, зарур чоғи анқо уругини ҳам топиб берадиган савдогар Масиҳо Самарқандийнинг қўш ошёнаси данғиллама иморатига туташ ҳовлида, бир даҳлизу бир меҳмонхонали уйда истиқомат қилар эди. Устод тирноққа зор ўтган, фарзанди бўлмаганини худодан кўрган, охир-оқибат бунга кўниккан, уч йилча бурун қиш чилласида кампири қазо қилгандан буён ёлғизлик балосига мубтало эди.

Муҳаммад Аваз ёндарига зўрға илиниб турган пастак дарчани аста итарди. Ҳамиша сокин бўладиган бу хонадонга шогирдлигининг илк кунларидан қатнаса ҳам ҳануз кўнглини тортинчоқликка ўхшаш бир нарса тарк этмас, ажаб эмаски, устод ҳурмати осмон қадар юксак бўлгани туфайли табаррук даргоҳда ўзини хушбахт сезганидан ташқари қайтадан шогирд қиёфасини олар эди.

Муҳаммад Аваз зулфини бир умр солинмаган, бир умр қулф нималигини билмаган омонат эшикдан кирганда устод оқ сурп жойнамозга бомдод қарзини узиш учун чўккалаган эди. Устод охирги ракаатни тугаллаб юзига фотиҳа тортгунча пойгакда чўкиб, қўл боғлаб турди. «Яратган эгам,— деди ичида,— камина бул зот доврўғи мағрибдан машриққа қадар ёйилганини билурман. Аммо, имонимни тикиб қасам ичаманки, айни чор муштдеккина бўлиб аршга юкунаётганини кўрганлар бул ўша танилган мударрис, меъмору муҳандису замон эканлигига сира ишонмаслар!»

Устод қўзғалгач Муҳаммад Аваз шошилиб салом қилди.

— Келинг, ўғлим,— деди устод,— осойишталикми!?
— Осойишталик,— деб Муҳаммад Аваз тараддудланди.— Фақат шаккоклигим учун кечиргайсиз. Остонангизга бемаврид келдим.

— Йўқ, ўғлим, мавридли келдингиз. Субҳи муборак ила баравар кириб келдингиз.— Устод япалоқ юзи-

га муносиб соқолини сийпалади.— Тушимда аён бўлиб эрди. Энди бақамти нонушта қилурмиз.

— Қуллуқ,— деди Муҳаммад Аваз ўзида бир фахр туйиб,— фақат сиз оёқ узатиб ўлтирурсиз, каминна сизга атаб ўз қўлим билан битта аччиққина чой дамлайман. Бу шарафдан бегоналашиб қолганимга кўп бўлди.

— Меҳмонга юмуш буюрмак одобсизликдир, ўғлим.

— Нечукким, сиз каминани меҳмонлар қаторига қўшсангиз! Узинни сизга фарзанд санаганим ҳам сиз ўғлингиз каби пешонамни силаганингиз бундай мулоҳазани ўртадин кўтарадир.

— Офарин, мавлоно!

— Фақир сиздан бисёр қарздорлигимни ҳис этаманки, умр бўйи ҳарчанд чирансам ҳам узолмаслигим аёндир.

— Ўғлим, каминанинг ҳам устози бўларди. Аломот кимса эрди. Баъзида гурунг устида айтардилар: бирламчи, каминадан ўрганган ҳунарни хор қилмасангиз, иккиламчи, кўзим юмилаётганда тепамда турсангиз неки қарзингиз бўлса узилур! Бу ҳикмат қулоғингизда бўлсин!

Муҳаммад Аваз таъзим қилди. Сўнг қумғон қайнатди. Жўмраги қадоқланган чинни чойнақда чой дамлади. Устоду шогирд дастурхон атрофида чордана қуриб нонушта қилишди.

— Пирим,— деди Муҳаммад Аваз аста,— сезишимча, кўклам ёмғири иморатингизга анча путур етқарибдир. Чаққонроқ йигитлардан ажратсак, томини қайта ёпиб, суваб беришар!

Чеҳрасига жиддийлик соя солган устод индамай чой ҳўплади, чакка қорайтирган, чирий бошлаган ёғочлар, вассаларга хотиржам тикилди, сукутга толди.

— Кампирим омонатини топширгандан кейин ҳар нарсадан қўлимни ювиб қўлтиғимга артдим, ўғлим,— деди анчадан сўнг.— Сиз айтган ташвищ ким учун эн-

ди? Фақирга кўриб турганингиз ушбу кулба ҳам ортиқчадир.

— Йўқ, устод, қариганингизда роҳатни ҳам сал ўйланг.

— Раҳматли падаримдин бир ривоят эшитиб эрдим,— устод хомушлиги жиддият билан алмашинди.— Қадимда уч юзга кириб, умрини қоронғи ғорда тоатибодат билан ўтказган чолдан сўрашибди: «Эй, фариштаи бузруквор, яна неча йиллик умрингиз қолди?» Чол жавоб қилибди: «Аршдан ваҳий келди, яна юз йиллик умрим қолибди». Ҳайрат бармоғини тишлаган одамлар яна савол ташлашибди: «Унда нега бошингизга тузукроқ кулба солиб роҳат-фароғатда яшамайсиз?» Чол кулибди: «Эй, ғофил бандалар, кўҳна гардун олдида шу ҳам умрми?! У ёнимдан-бу ёнимга ағдарилгунимча ўтиб кетадир. Ахир, ўткинчи умрда сиз айтганчалик ташвишни гарданга юкламак нодонлик эмасми?»

Ривоят мағзини чақиш учун Муҳаммад Аваз жимгина мулоҳаза юритди. Устод ҳамон жиддий, яна сукутга толган, шогирди қандай хулоса чиқарганини билгиси келаётган эди.

— Хўш, ўғлим, энди айтинг-чи, иккала оёғи ҳам гўр лабига бориб қолган чол кулба ясатмоғидан нима маъно чиқади?

— Одамзод ўзини ўзи хўрламоғи гуноҳи азим эрур!

— Қаминга ўзимни хўрланган санамасман. Юрагим қонини қориб тиклаган иморатларим бунга шафедирлар. Эки, ўғлим, сиз бундан тонасизми?

— Имони бутун ҳеч бир кимса бундан тонмайди.

— Баракалло сизга, хўп ўғилча гап! — Устод чой хўплади, сал чўзилган жимликдан кейин деди:— Хўш, мавлоно, сиз ўзига туппа кесмаган ўзгага угра кесади, деган нақлдан хабардормисиз?

— Хабардорман, устод.

— Тутумингиз шу қабилдалиги кулгимни қистата-

дир. Сиз тариқат ва охират ташвишида қолган бедаво чол қайғусини чекурсиз. Аммо волидангиз ёлғизлигини ҳеч ўйлаганмисиз? Ўзингиз танҳолик домида юрганингизни-чи?

Қўшалоқ сўровдан кейин Муҳаммад Аваз гап нишаби қай тараф олинганини пайқади. Устод пичингидан жиндай оғринган бўлса ҳам ногоҳ ўзи учун қулай вазият етилганидан ичида севинди. Бундай фурсат қайтмоғи душворлигини фаҳмлаган ҳолда темирни иссиғида босишга аҳдланди.

— Пирим, бул хусусда маслаҳатингизга муҳтожман.

— Сиз маслаҳат сўраганда камина ўзимни азиз қилмасман.

Истиҳоладан бир амаллаб чекинган Муҳаммад Аваз жами дардини — саройга ипсиз боғлангани, чорасизлик домида қийналаётгани, онаси ўз ёғига қоврилаётганини оқизмай-томизмай сўзлади.

Устод қизаринган, калом учун тили базўр айланаётган шогирдини тоқатсизлик билан тинглади. Сўнг ўтирган жойида безовталанди, соқоли учини қайириб тишлаганча, сукутга кетди.

— Бу савдодин волидам воқиф дедингизми?

— Ҳузури муборагингизга йўллаган волидамдир.

— Ҳай, бўтам-а, ҳануз оқу қорани танимабсиз. Камина сизни йўлдан урмоқчи эмасман. Фақат ҳукмдор сизни писандига илмаслигидан чўчийман.

— Нечун бу каби мусоҳаба, устод?

— Шунинг учунки, ҳукмдор остонасига бош уриб, эшиги турумини бузишга уриниш энгил эмасдир.

— Ҳар нечук чиқмаган жондин умид демишлар. Сиздек пийри комил совчилик ихтиёр этса ҳукмдор шашти сустанмоғига аминман.

— Умидингиз андоғки эркан, сиздек зоти шариф раъйини синдириш каминага раво эмас. Алҳол, рост сўзладингиз, ҳукмдор каминани кафтига кўтаргани бо-

ис ҳанузгача бирор сўзимни ерда қолдирган эмас. Айтганча, ҳукмдор падарингиз Бобо Миршароф сардор билан қиёматли дўст эрди. Аларнинг меҳр ёғдуси билан файзиёб бўлган суҳбати жононларига кўп дафъа қўшилганман. Зора Баҳодир ўша масъуд онларни эсласа, зора ўша дўстлик ҳурмати дийдаси эрисал..

Нонушта устидаги суҳбат Муҳаммад Аваз назарида узоқ чўзилди. Таъби гоҳ хира тортар, гоҳ аста ёришарди. Ниҳоят, устод фотиҳага қўл очди. Қуёш икки ошёнали иморат баравар кўтарилганда улар етаклашиб кўчага чиқишди ва Регистон тараф равона бўлишди.

Кечқурун Муҳаммад Аваз устодни уйга эргаштириб келди. Якка ўзи хомушланиб ўтирган Назоткатбону ўғли билан изма-из кирган Мулла Абдужабборни кўриб терисига сизмай кетди. Азиз фарзанди қўл берган пири комилни ўтқизгани жой тополмай қолди.

Оназор устод нечун ташриф буюрганини фаҳмлаган эди. Шу боис дарҳол ўғли уйланиш ниятини қилаётгани, аммо икки ўт ўртасида турганидан гап очди. «Қани, айтинг, муҳтарам зот, сиздан бошқа кимга суянамиз», дедию кўзларини ёшлади. Муҳаммад Аваз қовоғини осиб, устод, ожизалар ҳар не дард бўлса кўзёш ила ювардирлар, деган фикрни кўнглидан кечириб ўтирар, бирор жўяли гап айтолмай хижолат чекар эди.

— Боши берк кўчадан қандоғ чиқурмиз? — деб Назоткатбону намли қовоқларини енги учи билан артди. — Ҳукмдор каминани тириклай кўмишдан тоймас!

— Маҳоватга не ҳожат, бону? — деди устод. — Сиз не истиҳола қийноғидасиз, каминага аёндир. Уйлаб қарасам, ўзликни бу қадар пастга урмаклик хосиятсиз эркан. Алҳол, бу сизга ярашмас. Бир замонлар бошингизда паноҳ бўлган зоти шариф саройга, қолаверса, Ялангтўшга нақадар яқин бўлганини эслангиз.

Қутилмаганда хонага чўккан вазмин жимлик Назо-

катбону хотираларини кўзгаб юборди. «Устоди мукарам,— деди ичида,— сиз бу қадар тошбағир эмасдингиз. Нечун ярамни тирнайсиз? Рост, сардорим саройсиз, Баҳодирсиз, туrolмасди. У сарой тақдири, Баҳодир омадини ўйлаб жон берди!..»

— Сизу биз билган тераклар кесилиб кетди.

— Ҳақсиз, бону.

— Энди ҳукмдор кўзлари кўр, қулоқлари кар!

— Анинг кўзларига нур ато қилиб, қулоқлари пардасини очмоқ сизу биздан, иккиламчи, ўзи кушойиш бериб, мушкулумиз осон кўчса, эсон-омон икки ёш қовушса имонимиз саломатликка, кўнгилларимиз кулбаси ёруғликка етишур!

— Ул жаҳолат тоғига суянмакни афзал билур.

— Ул адолат суйидан ҳам бебаҳра эмасдир.

Волидаи меҳрибони билан устоди мулоҳазаларини диққат билан тинглаб Муҳаммад Аваз нечундир анча илгари хобгоҳда кечган суҳбатларни хотирлади.

* * *

Дорилшифоя қурилишини эндигина тамомлаган усталар ҳали нафас ростлашга улгуришмаган эди. Орзуси ушалгани учун севиниб фақат меъморлар ва бонийлар учун эмас, бутун шаҳристон аҳлига катта зиёфат берган Ялангтўш кунлардан бир кун Мулла Абдужабборни саройга чақиртирди. Устод, одатдагидек, Муҳаммад Аваз ҳамроҳлигида қадам ранжида қилди.

Аркони давлат аллақачон тўпланган, вазирлар ва аъёнлар кенгаш бошланишини сабрсизлик билан кутишар, диққатлари ошган эди. Соқол босган заҳил башаралардаги безовталиқ аста-секин Баҳодирга ҳам юққан эди. У ҳар замонда пири Шайх Хожа Ҳошим, бош вазир Бобоҳўжа Муслим, Мулла Охундга асабий бир тарзда қараб-қараб кўярди. Хиёл қисиқ кўзларида мислсиз шаҳд ёнарди. Агар ким диққат қилсагина аса-

бийлашувида собит бир хотиржамлик қоришиқлигини илғар эди. Ана шу икки ҳолат дилида омихта бўлиб кетганлиги учун ҳам Баҳодир ҳаракати билан кайфиятини бошқаларга сездирмай ўзгартира оларди. Айни пайтда ўнг қўли зар камарга қистирилган исфаҳоний ханжар дастасида, бўйин томирлари бўртган, чертса қон томгудек қип-қизил ўзи, унор танаси янглиғ бақувват гавдасидан шижоат ёғиларди.

— Анжумани олийга хуш келибсиз,— деди Ялангтўш устоз билан шогирдга нигоҳ ташлаб,— кўзларимиз эшикка эрди.

— Аҳли анжуманни маҳтал қўйганимиз учун афу сўраймиз,— деб Мулла Абдужаббор таъзим қилди.

— Сиздек ашрофларни афу этмак шараф!

Сарой тартиботини назар илмаган меъморлар даҳшатли ғазабга йўлиқишини кутган аслзода кимсалар ҳукмдор раъйига қараб попуқларини пасайтиришди. Кўча-кўйда биров таниб, биров танимайдиган бу кимсаларга ҳукмдор кўргузган ҳамият иззат-нафсларига қаттиқ ботди.

— Энди мусоҳабага киришурмиз,— деб ҳукмдор аркони давлатга юзланди.— Камида бугун сизларга соладиган маслаҳатимни Мулла Абдужаббор ила Муҳаммад Аваз жанобларига илғари билдирган эдим.

Оғирлигини бир оёғидан иккинчисига орғаётган Бобохўжа Муслим туйқус бош эгди. «Муддаосини билдирган экан шу етмасми? — дея оғрини билан фикр юритаркан унинг ичини нимадир тимдалади.— Аҳли оқилни ерга урадир. Шул икки гадоча эмасмиз, токи қаролари эшикда пайдо бўлмагунча қовоқ осиб, мум тишлаб ўтирди».

— Бир жиддият сабабли тинчлигим бузилибдир, пирим,— деб Ялангтўш Хожа Ҳошимга мулоийм тикилди.— Заминга сайқал бўлган шаҳристонимиз ғарибоналик сари юз тутгани ҳушимни оладир. Айниқса Регис-

тон қиёфати бир ҳолга тушубдирким, тоқат қилиб бўлмайди. Улуғбек мадрасаси қаршисида вужудга келган харобаларни сиз кўрмайсизми?

— Уғлим,— деди Хожа Ҳошим,— бунча куюнмакдасиз?

— Фақиҳни шаҳристоннинг эртаси ташвишлантирадир.

— Ташвишланмак ўринсиз,— деди Хожа Ҳошим қатъий,— шукр қилингизким, сиз ҳокимлик тожини кийгандан буён шаҳристонда Миржон Вафо, Мир Тархон, Аҳмадхўжа, Қози Соқий, Қози Абдуғаффор каби дастлари узуну шуурлари чарағон кимсалар бинойидек мадрасалар бино этдиларким, алар фунун гавҳарлари мисол порлайдир.

— Пирим рост сўзладилар,— деди Бобохўжа таъзим қилиб.— Шаҳристонимиз сизнинг сояи давлатингизда гулламоқда. Салтанатингиз эга бўлган шифо уйи, ажаб эрмаски, Боғдоди муборакда ҳам йўқ эрса!

— Андоғ шифоия маскани яккаш Бухоройи шарифда бордир,— деди шоир мавлоно Шерхўжа.— Аммо сизники андин чандон зиёдадир.

— Хўш, энди қаноат қилаверсак ярашурми?— деб Ялангтўш савол ташлади, ҳеч кимдан сазо чиқмагач, давом этди: — Йўқ, қаноат сизу бизга ҳаромдир. Сиз санаган мадрасалар, пийри комил, кўркда ҳам, камолотда ҳам хийла пачақдирлар. Алар кўнглимга ўтиришмагани устига завқимни ҳам қўзғамайдир.

Тахтдан йироқроқда турган Қози Соқий Зоминий калта йўталиб қизаринди. У беҳисоб тиллау жавоҳир сарфлаб бино қилган мадраса қурилишида Мовароуннахрнинг энг зўр усталари тер тўкишган, шаклу шамойили расо бўлиши учун бор ҳунарларини аямай ишга солишган эди. Тарҳни ҳатто Мулла Абдужаббор тайёрлаган, қурилиш бошидан жилмай, қўлидан нимаки келса барини қилган эди. Шоирлар тилида дoston бўл-

ган ана шу иморат довруғини бошқа иморатлар қатори ҳукмдор нописандлик билан ерга уриши уни ранжитди. Фақат дилидагини тилига кўчиришдан ҳайқиб индамай тураверди.

— Шу дамгача кўримсиз, бугун турса эрта турмайдиган иморатлар қуриш билан вақт ўткардик,— деб Ялангтўш афғон гилами устида нари-бери хотиржам юрди.— Энди бу хил ношудлик бас! Агар Мулла Абдужаббор шогирдлари билан сайқал берган дорилшифонияни айтмаса ҳали маним давримда кўзга кўринарли иморат солинмади. Бунақада меъморчилигимиз ҳадемай ўлик қиёфатга кирадир. Бунинг боиси недир?

Узун банорас тўнларга ўралиб оқ-қора, мош-гуруч соқолларини, ипак саллалари печини силаш, кўзларини лўқ қилганча тасбеҳ ўгириш билан машғул аъёнлардан сазо чиқмади. Ҳукмдор нигоҳига нишон бўлган Мулла Абдужаббор ҳам чуқур сукутга кетган, фариштаники янглиғ беғубор чеҳраси осойишта, тик боқишларидан бирор маъно уқиш маҳол эди. Устод маъюслиги, боз устига ўз кулбасида ёлғиз ўтиргандек хотиржамлиги Муҳаммад Авазни ҳайратга солди. Ҳукмдор мулоҳазалари шогирд кўнглининг нозик жойларига жизиллаб теккан, борлиғида нимадир жунбишга келиб, фикрларини кўзгаб юборган эди.

«Самарқанд рўйи замин сайқалидир. У айниқса жаҳонгир Амир Темур даврида куч-қувватга тўлиб, жамоли қуёшни уялтирадиган даражага етди. Нечундир энди анинг кексайгани сезиладир. Бунда аввал қурилган кўҳна иморатларнинг жамиси таъмирга муҳтож эрур. Ҳукмдор ҳақни сўзлади. Чиндан ҳам айниқса шаҳристон маркази бўлмиш Регистон афтодаҳол, чалажон, жароҳат еган алфозда харобалар аро тўлғонадир. Унинг қаддини тик тутган фақат Улуғбек мадрасасидир...»

Муҳаммад Аваз дилидан кечаётган бу фикрлар, шубҳасиз, мажлис аҳлига бегона эди. Саройни шундай бир

тубсиз сукунат чулгадики, уни бузиш учун бир қоп юрак даркор эди. Кутилмаганда ингичка ширали овоз янгради.

— Бир қошиқ қонимдан кечингиз!

Уша он Ялангтўш унга илк дафъа жиддий тикилди, илк марта қийғоч қошлари остидаги тийрак кўзлари тонг юлдузи қадар ёниқлигини туйди. Мўйлаби сабзалик давридан ўтган йиғитча пешонаси кенггина, дуоғўй оталар тили билан таърифланса, қарич етмас даражада эди. Баҳодир ундан бир лаҳза нигоҳ узолмади, пишиллаб, нафас оларкан, кўкси қалқиб кетди.

— Кечдим,— деди паришонлик билан,— сўзлангиз.

— Аждодлар дасти узун бўлгани аҳли мўминга аён-дир.

— Соҳибқирону замона, жаҳонгиру ваҳид Амир Темур Кўрагоний ҳазрати олийларининг аршу аъло нури билан йўғрилган исми шарифларига ишорат берурсизми?!

— Илм тожини шоҳлик тожидан баланд санаган Мирзо Улуғбек Кўрагоний ҳазратларининг табаррук номларига ҳам ишорат берурман,— деб хиёл эгилганда Муҳаммад Аваз овозидаги ғурурни ҳамма сезди.— Темурийлардин кейин ҳар жабҳада инқироз сезиладир.

— Энди темурийлар онодин қайта туғилмагайлар!— Ҳукмдор суҳбатдоши эндигина ўн саккизни тўлдираётганини хаёлига келтирмай қизғин мусоҳаба қилди.— Камина эса ўзимни темурийларнинг ҳеч биридан кам ёки паст санамасман!

— Офарин,— деб аъёнлар баравар вағирлашди,— навзамбиллоҳ шундоғ!

Аркони давлат тинчиб яна соқол силаш, тасбеҳ ўғриш билан машғул бўла бошлагунга қадар Муҳаммад Аваз жимгина қўл қовуштириб турди. Хобгоҳга осойишталик қўнғач, устод Мулла Абдужабборга бир қараб олиб деди:

— Аъло ҳазрат, фикри ожизимча, пойтахт ўрни Бухоро танлангани ҳам Самарқанд шуҳратини таназулга маҳкум айламиш. Мовароуннаҳрни шайбонийлардан сўнг қўлга киритган аштархонийлар ҳар неки топсалар қўйинларига тиқиш тараддуди ила куйинадирлар. Уқсиган вилоятимиз Боқи Муҳаммаддан не яхшилик кўрган? Анинг иниси Вали Муҳаммаддан-чи? Бу кун Вали Муҳаммаддан тахтни тортиб олган Имомқулихон бошимизда ханжар яланғочлаб турадир.

Аъёнлар тош суратига кирдилар. Қўрқув ичра юрак ҳовучлаганлар мусоҳаба арқони таранг тортилиши туйфайли туғилган мушкулот фақат жаллод қиличи ила ечилишига имон келтиришди. Устод шогирди ғўрдик қилиб қўйгани учун астойдил куйиниб, Ялангтўш билан Хожа Ҳошимга худодан инсофу диёнат тилади. Оққорани таниган устод ташвиш чекканича бор эди: Баҳодир аштархонийлар сулоласининг кўпгина вакилларида мурувват кўрган эди. У ўн икки ёшида ҳарбий хизматга кирди. Балхда бўлган қиёмат-қойим жангда очиқ кўкрак билан қиличбозликка киришиб Ялангтўш лақабини олди. Подшоҳ саройида катта нуфузга эга бўлган пири Шайх Хожа Ҳошим кўмаги билан Самарқанд ҳокимлигини эгаллади. Бу орада бир баҳона сабаб-ла Хожа Ҳошим Вали Муҳаммад билан келишолмай қолди. Ичкаридаги пинҳона можаро Хожа Ҳошим фатвоси билан ташқари чиқиб Вали Муҳаммадга қарши исёнга айланди. Исён тўлқинини тўхтатишга қурби етмаган подшоҳ зўрға қочиб қутилди ва Эрон сари йўл олди. Тахтга унинг жияни Имомқулихон ўтирди. Тўғрироғи, Имомқулихон бошига омад қушини қўндириш учун Хожа Ҳошим бор амалу ҳунарини ишга солди.

Уша пайтда қўни-қўшниларини зир титратиб турган Эрон шоҳи Аббос билан тил бириктирган Вали Муҳаммад жанг жадалу босқинлардан тинкаси қуриган Мовароуннаҳрга узоқдан дағдаға қила бошлади. Охири у

Мовароуннаҳрга Эрон қўшинини бошлаб келди. Аммо омади чопмади. Хон фармойиши билан Бухоро ва Самарқанд қўшинига саркардалик қилган Баҳодир мудофаага пухта тайёрланди. У тўрт тараф жарчи юбориб, бутун мамлакатни оёққа турғизди. Зарафшон соҳили ва Каттақўрғон теварагида бўлган даҳшатли жангларида эронийлар енгилиб тум-турақай қочибди. Вали Муҳаммад асир тушди. Ялангтўш қирқ минг кишилик жанговар қўшин билан ёвни Шарқий Эронгача қувиб борди ва беҳисоб ўлжа билан қайтди. Кўп ўтмай Вали Муҳаммад оламдан ўтди. Баъзи хуфия хабарларга қараганда унинг ўлимига Шайх Хожа Ҳошим зимдан берган фатво сабабчи эмиш...

Қўшинга оддий сарбозлик қилиб жами машаққатларни бошидан кечирган, оқибат, мардлиги ва тадбиркорлиги сийлов топиб, ҳокимлик даражасига етган Ялангтўш олий даргоҳга хусумат билан тил тегизган ҳар қандай бандани кечирмасди. Мана шунинг учун ҳам аъёнлар иззат-нафси оғриган ҳукмдор жаллод чорлашини кутишди. Негадир ҳукмдор буни хаёлига келтирмади. Муҳаммад Аваз устига қаҳрли алфозда отилиб бориш билан кифояланди.

— Тил бесуюк дея алжирай берманг,— деди кескин тўхтаб.— Эҳтиётсизлик бошга кулфат соладир. Имом-қулихон ҳазратларининг тепамизда яланғочланган ханжари, англсангиз, ҳақиқат ва тариқатни, адолат ва саодатни қўриқлагувчи қудратдир.

— Шаккоклигим учун афу этингиз.

— Ваҳиди замон,— ҳукмдор Мулла Абдужабборга ўгирилди,— бу не ҳолки, она сути оғзидан кетмаган гўдак салтанат шавкатини ерлайдир? Нечукким, сиз ҳануз анинг шохини қайирмадингиз?

— Анинг учун узримни қабул қилингиз,— деди Мулла Абдужаббор хижолатини яширолмай.— Шогирдимдан густоҳлик ўтди.

— Густоҳлик эмиш! — Ялангтўш пишиллаб нари-
бери юрди.— Бу каби густоҳлик хонумонимизни куйди-
радир. Зероким, сиз ила биз амирал мўминин Имом-
қулихон ҳазрати олийларининг хоки пойига ҳам арзи-
магаймиз!

Ҳукмдор оғзини пойлаётган аъёнлар аста тўлго-
нишди, ҳар жой-ҳар жойдан «ҳақиқат, ҳақиқат!» деган
хитоблар янгради. Хижолатини ютаётган Муҳаммад
Авазга нигоҳини ўтдек қадаган бош вазир тасбеҳини
шиқирлатиб қўйнига солди. «Ҳазратим,— деди жид-
дий,— агар бул ҳақорат Имомқулихон жаноблари қуло-
ғига етса ҳар биримизни тириклайин кўмадир».

Жаҳли хиёл босилган Ялангтўш вазир муддаосини
тушуниб тишларини гижирлатди, «овозингизни ўчи-
ринг», деган маънода ёвқараш қилди, шу асно ханжари
дастасини тутди. Яна нимадир демоқчи бўлиб турган
Бобоҳўжа Муслим нафасини ютди.

Нечундир Шайх Хожа Ҳошим жаноблари сукутда
эди.

Мажлисдан файз қочди. Вазиру вазаро ҳукмдор
кўнглини овлаш пайига тушди. Маза-матрасиз мулоҳа-
залардан тўйиб кетган Баҳодир уларни унутган каби ўз
ҳаёли билан банд эди. Боя жаҳл уни чалғитди, фикр-
лари тўзғиб, муддаосини охиригача тушунтиролмади.
Аллақандай истиҳола оғушида пинҳоний мусоҳаба юри-
таётган ҳукмдор Мулла Абдужаббор қаршисида тўх-
тади.

— Устод, сизу биз бу ерда Бухоро салтанати оқу
қаролигини муҳокама этиш муддаосида тўпланмадик,—
деди қатъият билан.— Фақиҳ муддаоси бўлакча, яъни,
сизлар каби нуктадон меъморлар билан Самарқандда
дорилшифоиядан кўра улуғворроқ иморатлар қурмоқ-
лик ҳақида маслаҳатлашмакдир.

— Олампаноҳ, сизга айтсам, дорилшифоияни қуриш

учун киришганимизда ҳам баъзилар гумон дарёсига фарқ бўлиб эрдилар.

— Гумон ўринсиз, демоқчисиз-да, устод!

— Шундоғ. Фақат дасти калталиқ офатдир.

— Сиз камина дастини калта санайсизми? Шогирдингиз каби фикрлайсиз,— деди Ялангтўш хотиржам қиёфага кириб.— Янглишурсиз, уста! Қиличим зарбати Темурники каби бўлганидек, хазинам қуввати аниқидан қолишмас!

— Ҳазратим, қиличингиз зарбати Темурникига тенг-лашгани аён,— деб Мулла Абдужаббор мийғида кулди.— Агар бинокорлик бобида ҳам анингдек йўл тутсангиз шаънингизга олло раҳмати ёғилар эрди.

— Фақиҳ тилаги шулдир, нечун ўзингизни тушунмаганга соласиз!? — деб ҳукмдор қизишди.— Тилагим Регистонда муаззам силсила вужудга келтиришдан иборат! Сизнинг фикрингизни билмоқ ниятидаман!

— Тилагингиз кўзимга ойнадек кўринадир,— деди Мулла Абдужаббор ҳукмдор сари юриб.— Аммо, ҳазратим, камина қўли калталиқ хусусидаги пичингни қилганимда унда ёшурунган нозик бир маънони эътиборсиз ўткардингиз. Камина асли қудратингиз беқиёслигига писанда билдирган эрдим. Очиқ айтсам, дорилфанодин дорилбақо сари не орқалаб ҳижрат қилмоғингиз ўша давлатни кишанбандликдин нечоғли бўшатмоқлигингиз ила боғлиқдир.

— Устод,— деди ҳукмдор хиёл маъюсланиб,— бу хил мулоҳазаларингиз замиридаги маъно гуҳарларини ақлим ҳазм қиладир. Агар сиз каминадин ёдгорлик қоладирган кўнглимдаги забардаст иморатни қурмоқлик масъулиятини гарданингизга олсангиз хазинамда борини аямасман!

— Камина хизматга шайман.

— Сиз суясангиз фақиҳ шаҳарни, алҳол, Регистонни чолдеворлардин фориг айламак ниятидаман.

— Аъло ният,— деди Хожа Ҳошим,— муборак ўл-
гай!

Мусоҳабага яна жиндай жон кирди. Боя Муҳаммад Аваз ғўрлик қилиб билдирган мулоҳазалардан кейин жиддий тортиб анчагача қовоқ солиб ўтирган Шайх Хожа Ҳошим туйқус орага суқилгач, аъёнлар ғивирлаб қолишди, шивир-шивирни кучайтиришди. Кўпчилик Хожа Ҳошим каломини тўти мисол такрор этди.

— Фақиҳ дастим фалак тоқига ҳам ета олишини ғанимларимга кўргузурман,— деб Ялангтўш ханжари дастасини маҳкам қисган ҳолда тахтга оғир чўкди.— Афсус, минг афсуслар бўлсинким, хотиржамлик сизу бизни ҳибс айлаган. Энди эл-улус англасун, келгуси бу каби кечмас, энди бу каби тутум камина ила аркони давлат учун бегонадир. Фикримни уқдингизми, аҳли идрок?

— Уқдик, олампаноҳ,— деди Бобоҳўжа таъзимни жойига қўйиб.— Фақат камина бир сухан мағзини чақолмай ожизлик қиладирман. Яъни шаҳристонни чолдеворлардин фориг айламоқ юмушини ҳазм қилолдим. Шунини қандоғ англамоқ керакдир, аъло ҳазрат?

Бирдан қош-қовоғи осилган ҳукмдор жаҳл билан тахтдан отилиб тушди. «Фақиҳ шаҳристондаги энг доно ва фозил киши санаган Бобоҳўжа Муслим мулоҳазаларим тагига етолмадир, у ҳолда бошқалардин не умид қиламан?!» Тахтдан тушаётган асно шуларни миясидан кечирган Баҳодир гулдурак солгудек ҳайқирди, сергўшт ёноқларига қон урди. Ранги қув учган бош вазир қовун туширганини кечроқ англади. Бошига тўқмоқ каби урилган саволга жавоб изларкан, тилини тийиб, жимгина тасбеҳини ўғирмагани учун ўзини лаънатлади.

— Хўш, вазир жаноблари, жавоб берингиз,— деди ҳукмдор кескин.— Шаҳристонни чолдеворлардин фориг айламоқ чораси недир?

Яна аввалгидек оғир жимлик чўкди. Ҳеч кимдан

сазо чиқмади. Мулла Абдужаббор ҳукмдор юзини кўролмаётган бўлса ҳам важоҳати қанчалар ўзгаргани, борлиғидаги жиловсиз ёввойи куч қўзғалиб кетганини сезиб турарди. Устод ҳам ҳукмдор ўртага ташлаган жумбоқни ечолмай лол қотди. «Ақли қосирлик домида тузукли англамабман,— деб ўйлади безовталаниб.— Чиндан ҳам курраи арздаги энг йирик шаҳристонни ғоратда қолдирган бу кулфатни не бир тадбир ила йиқмоқ мумкин?»

— Аъло ҳазрат, бир қошиқ қонимдин кечингиз.

Шогирди товушидан хаёли бўлинган Мулла Абдужаббор хиёл сесканди, юрагида бир оғриқ туйиб, ҳадик билан бошини кўтарди. «Ё парвардигор,— деди ичида,— бул йигит юраги тоғ қадармикин? Ишқилиб тагин ғўрлиги сари бормаса эрди? Ҳалигина таъзирини еди-ку!»

Устод кўнглидан кечаётган фикрларни сезгандек Муҳаммад Аваз мулојим кулги ихтиёр этган бўлса ҳам қорачиқларида ажиб бир қатъият зоҳир эди. Ҳукмдор ногоҳ ўгирилиб унга қаради. Аркони давлат ҳайрат денгизида эриб кетган эди.

— Кечдим,— деди ҳукмдор бирпасдан кейин,— сўзлангиз.

— Аъло ҳазрат,— деди Муҳаммад Аваз,— қулингиз шуни фаҳмладики, улуғсифат иморатлар қурмоқ шаҳристонни чолдеворлардин фориг айламоқ демакдир.

«Э, фаросатингга балли-е, ўғлим!» — Мулла Абдужабборнинг зим-зиё кўнгли чироқ ёққан каби ёришди. Аркони давлатга виқор билан қаради. Дераза олдида қовоқ осиб турган Баҳодир кутилмаганда жилмайди.

— Эшитдингизми?— деди Баҳодир Бобоҳўжага қараб.— Сиз фаҳмламаганни бу йигит фаҳмлабдир.

Оғиз очгани Бобоҳўжа ожизлик қилди.

— Шундоғ, ашрофлар, улуғсифат иморатлар қурмоғимиз жоиз,— деб ҳукмдор енгил нафас олди.— Фақиҳ кўпдин дорилшифоия сингари улус важҳига ярайдиган

яна бир маскан бино қилмоқликни эгамдан тилайман.

— Кўнгиллари мадраса ёким масжидга кетибдир.

— Яна топдингиз, Муҳаммад Аваз жаноблари,— деб Баҳодир кулди.— Белимизни етти жойидин маҳкам боғлаймизу Улуғбек Кўрагоний мадрасасидин камлиги бўлмаган мадраса қурилишига киришамиз. Алҳол, ҳали билдирганимдек, Регистонда улуғсифат иморатларнинг яхлит силсиласини барпо қиламиз.

— Жидду жаҳдингизга офарин! — Аъёнлар баравар таъзим қилишди.

— Хазинам эшиги меъморлар учун ҳамиша очқидир.

— Қуллуқ ҳазратим!— Мулла Абдужаббор севинчини изҳор этди.

— Самарқандни Самарқанд айлаган ўзбекдир! — Чаккаларида тер йилтираган Ялангтўш тахтга аста суянди, устодга тикилиб, давом этди: — Ҳа, ўзбекдир! Ани неча марта хоки тупроқ айлашди, ҳар гал оғир кунига ўзбек яради. Биз ҳам дунёдин кўзи юмуқ ўтмай бирор кори-ҳолига ярайлик!..

* * *

Саройда кечган ўша мажлисдан бир ойча кейин авжи ёз палласи ҳукмдор кутилмаганда Муҳаммад Аваз дийдорини кўриш иштиёқига тушиб қолди. Муҳаммад Аваз Улуғбек мадрасаси ичкарасида, мубошир меъмор учун ажратилган ҳужрада устод Мулла Абдужаббор билан бўлғуси иморат тарҳи амали устида бош қотираётган эди. Мулозимлар безатилган шоҳона аравада уни аркка келтиришди. Икки тарафида ям-яшил сарвлар қад ростлаган сокин йўлак орқали Боғи Эрамни эслаувчи гўша сари бораркан, вужудини энгил бир ҳаяжон қамраган эди. Мевали-мевасиз дарахтлар шунчалик қалин эдики, боғ адоғи кўринмасди. Ўртада, улус ибораси билан айтганда, кавсар сувига тўлғазилган ши-

шадай тиниқ ҳовуз алланечук сокин чайқалар, турфа гуллар розини тинглар, боққа салқин ҳаво уфураётгани, файз бераётгани — ҳаёт бағишлаётганини шивирлаб айтарди.

Гули насринларга фарқ хиёбонларда товуслар хиромон айланади, сарвлар оралиғида жайронлар анжумани авжига чиқибди. Муҳаммад Аваз ҳовли бекаларига халал бермаслик ниятида йўлакдан оёқ учида ўтди. Сезгир жайронлар қулоқларини динг қилишди, эркалик шуъласи яширинган маъсум нигоҳларини келгувчига қадашди. Унинг бегона эмаслигини, нияти поклигини пайқашди чоғи, яна анжуман шавқига берилишди.

Ҳовуз бўйидаги атрофи ўймакор панжара билан ўралган унча баланд бўлмаган шийпончага кўзи тушганда бир лаҳза тараддудланди. Теваракда гули саврийлар бир-бирларидан қолишмасликка аҳдлашган каби баравар очилган, шийпонча ифори бўйлар оғушида сокин турар, тепада ошуфта кабутарлар ўйнар, хиёбонда юрган товусларга рашк қилгандек паришон гувгувлашарди.

Ҳукмдор ана шу дилбар гўшада ҳордиқ олаётган эди. Муҳаммад Аваз мармар йўлак ва мармар зина орқали шийпончага чиқиб, салтанат эгасига таъзим қилди. Ялангтўшнинг маъюслигини назардан қочирмади. У анчадан кейин кулимсираб ўтириш учун ишора берди.

— Сизни бемаҳал безовта қилганим боисини билмассиз, албатта,— ҳукмдор йигит кўзларидаги закийлик нақадар теранлигини чамалаган ҳолда сўзлади.— Бунинг сабаби дийдор ғаниматлиги бўлди. Сизга айтсам падари бузрукворингиз Бобо Миршароф ҳазратлари кеча тушимга кирибдир. Эрталаб ҳушимни ўнглагач сизни кўмсадим. Сизни ҳар кўрганда падарингизни кўргандек бўламан.

Шийпонча тепасида чарх ураётган кабутарларга ти-

килган кўйи Баҳодир сукутга толди. Истиҳола чекаётган Муҳаммад Аваз ҳукмдордаги маҳзунлик бу қадар оғирлашаётгани тагига етолмай ҳайрон эди.

— Сардор оқ отда сал қийшайиб ўтирардилар. Кўзлари тириклигида ҳам одатлари шунақа эрди.— Ҳукмдор пар болншларга ёнбошлади.— Устларида оппоқ як-так, соқоллари оқарган. Товба, соқоллари қора эди-ку, дейман ажабланиб, зубаржад қадалган симобий сал-лаларига қарайман. У киши гангиб қолганимга эътибор бермай отга мингаштирдилар. Регистонга етганимизда беҳосдан уйғондим.

Муҳаммад Аваз отаси афт-ангорини тузукли тасав-вур қилолмас эди. Ҳукмдор сукут сақлангандан кейин хаёлида симобий салла ўраган оппоқ соқолли кўркам кишини гавдалантиришга уринди. Аксинча, кўз ўнгида тўшакда азоб чекиб, ажал билан олишаётган қоқсуяк кимса жонланди. Худди шу пайт сарой дабдабасига му-носиб кийинган хизматкорлар шийпонча олдида қўл қо-вуштиришди.

— Самарқанд майидин келтиринг,— деди ҳукмдор.

Баковул Ялангтўш суйиб тановвул қиладиган ҳоз-неъматни бир зумда муҳайё айлади. Нафис хонтахтада-ги попукли дастурхон осийи нон, майиз, писта-ёнғоқ билан тўлдирилди. Майдаланган арча шохчаси аралаш зира-мурчга тўйдирилган кабобдан ҳар хили тор-тилди.

Май тўла балбала¹ кўтариб ёшгина хушбичим соқий келди. У балбалани хонтахта четига қўйгач, ҳукмдор билан нотаниш йигитга икки букилиб таъзим қилди. Сўнг, пойгакда секин чўккалаб, қизримтил гулли чин-ни оёқларни алланечук бир енгил ҳаракат билан тўл-дирди. Жарангдор тиниқ оёқларда қирмизи шароб кў-пириб, тагин ҳам қирмизийланди.

¹ Балбала — май идиши.

Соқий ингичка қоматини букиб, ҳукмдорга май тўла оёқни узатаркан ипадек юмшоқ товушда: «Асал бўл-гай!» дея кулимсиради. Муҳаммад Аваз навбатиди ҳам хушқаломлик билан ўша тилакни билдирди.

— Сиз бўшсиз,— деди Ялангтўш салдан сўнг,— бу гал соқийликни ўзимиз адо этурмиз.

Хушрўй соқий яна пешонаси ерга теккудек эгилиб таъзим бажо келтиргандан кейин орқаси билан зина-поягача тисарилиб борди, сўнг илдам бурилиб гулзорга тушиб кетди.

— Қани, олингиз,— деди ҳукмдор қадам товушлари тингач.— Сиз ила дардлашгим келиб турибдир. Саҳарда туш кўриб уйғонганимдан буён кўҳна хотиралар тинчлик бермаётир.

Муҳаммад Аваз майда аксини кўрди, лабларидаги синиқ табассуми, нигоҳларида ифодаланган ўйчанлик қирмизийликни тағин ҳам жилолантириб юборгандек эди. Май эмас, сеҳру жоду билан лиммо-лим оёқни буғланиб турган кабоб ёнига аста қўйди.

— Камина ҳали майи ноб кўчасидан ўтмадим. Гуноҳга ботмасманми?

— Ҳай-ҳай, зинҳор-базинҳор ундай демангиз. Бул неъмат ҳавзи кавсар сувидирким, ҳар не оғир гуноҳни азимни гард мисол ювгай!

— Подшолар майпарастликка мук тушмоқлари боиси шу эркан-да?

— Эҳтимол.

— Асли подшоҳлар гуноҳни гуноҳ ила ювмакни хушлайдилар.

«Закийлиги ёқадир. Тилига эрк бергани куйдиради!»

Баҳодир шу фикрни кўнглидан кечириб гулобий шаробни индамай сипқорди. Оппоқ мато билан лабларини артгач, енг шимариб, ўзини совиёзган кабобга урди.

— Сиз баҳсу жиддияга киришмакчимисиз? — Ҳукм-

дор бедана оёқчасини чайнаб тамшанди.— Ҳай, аттанг, ҳозир фақиҳ юрагига қил ҳам сифмайдир. Ундан кўра, қуйинг, мавлоно, сизнинг гуноҳ нималигини билмаган қўлингиздан шароб нўш қилмоқ фароғатдир.

Муҳаммад Аваз боягина ҳукмдор билан ўзининг иззатини жойига қўйган соқийга тақлид қилишни истамади. Утирган жойида қимирламай оёқни тўлдирди. Қандай истак изҳор этишни билмай иккиланиб турганда ҳукмдорнинг ўзи жонига ора кирди. У оёқни шартта кўтарди. Бирпасдан кейин унинг қарашлари мулойимлашиб, нигоҳларига бир сурур энди.

— Алҳол, таъбим мусиқа тусайди,— деб ҳукмдор ёнбошига пар ёстиқ тортди.— Фақат шундай лаҳзалар каминага саодатмандлиғни раво кўрадир.

— Саодатмандлиғ сизга ҳамиша эшдир.

— Вировлар наздида тождорлар ҳаргиз шундоғ. Сиз ўз назарингизни сўзланг. Шул ҳақиқатми?

— Ҳақиқат.

— Бу гал тўғрисини демадингиз, мавлоно! — Ҳукмдор баҳсга берилганини сезмади.— Камина май сурури ила хушбахтлигимни сўзладим. Бундай кезде фалаки буқаламун, яъни бевафо дунё саодатидин май қайфи авло кўринадир.

— Шундоғ экан нечун инсон боласи ҳокими мутлақлик сари шошадир?

— Жавобингизга ожизман. Фаҳмимча, шайтон азда юрадиган одамзод ожизлар устидан ҳукмронлик қилиш пайида бўладир. Бу одат кучлилар қонига сингишган.

— Камина ҳеч маҳал тожга ҳавасланмас эрдим.

— Биламан, сиз каби ақли саррофлар тожга қизиқмаслар, тождорларни жоҳиллик ҳам калтабинликда айблаб кун кечирадирлар.

— Бундай айблов ноўрин, албатта, аъло ҳазрат.

— Билмадим,— Баҳодир чордона қуриб ўтирганча

ўзи косагуллик қилди.— Фақат сиз шуни билингки, камина ҳақиқат қиличидин қўрқиб, бошимга ҳеч маҳал дубулға киймасман. Бошни яланг тутиб бермоқ лозим.

— Ҳақиқат улус ҳукмидин иборатдир.

— Айтинг-чи, мавлоно, улус нечук ҳукмдорларнинг барини бир хилда лойга белади?

— Бойским, аларнинг қилмишлари ўзаро ўхшашдир.

— Йўқ, мавлоно, улус омиё, яхшилик ила ёмонлик фарқига бормас.

— Сиз назарда тутган яхшиликка оғу қўшилган эрса-чи?

«Донолар каби фикрлайдир, фаросати ҳар балога етадир. Фақат, афсус, ўқни нишонга ҳуда-беҳуда отадир. Агарки, тарбияти қиёмига етса, бул гўдакдин зап фозил киши етишур!»

Ҳукмдор мулоҳазага берилгани учунми, ёки бошқа сабабга кўрами Муҳаммад Аваз саволини инобатсиз қолдирди. Анча чўзилган жимликдан кейин суҳбат жилловини бошқа тараф бурди.

— Мулла Абдужаббор ҳазратларининг кайфиятлари созми?

— Шукр, создир,— деди Муҳаммад Аваз ўй суриб.— Ул зоти шариф сизнинг дуойи жонингизни қилиш билан бирга иморат тарҳу амалида беҳад жон чекадирлар.

— Фунун ва илоҳиёт қароргоҳи Самарқандга шоҳона безак бўлур деган умиддаман.

— Каминага қолса, қиблагоҳ, ани бир сўз билан дорилфунун деб атар эрдик.

— Дорилфунун? Ҳа-ҳа, дорилфунун деб атамоқ керак. Хўш, бул қурилиш бизга қимматга тушурми?

— Сизни сарфу харажат қизиқтирадимиз? Андоқ ҳолда фақат ютқазурмиз. Аждодларимиз хайрли юмуш ижросида сарфу харажатдан қочмаганлар.

— Чандон ростини сўзладингиз.

— Илму фунун ила санъат бисёр қурбон сўрайдир. Ҳар неки қурбонлиғдан чўчимаган халқимиз меъморлиғ обидалари ила қаноатланмай, курраи арз ҳали ҳушини ўнгламаган бир замонда расад қуриб фалак тоқига оёқ қўймиш!

— Бул ҳодисаларни кимга сўзлаётирсиз, мавлоно? Булардин хабарсизманми?

— Хабардорсиз,— деб Муҳаммад Аваз жилмайди.— Фақат ҳали суҳбат асноси элу элатимиз омийлигига ишорат берганингиз каминани шуларни эслашга мажбур айлади. Ахир, замин сайқалига айланган шаҳар қурган, илму фунун сирларини сув қилиб ичган фарзандлар етиштирган халқ пешонасига омийлик тамғасини босиш инсофданми?

— Кўксимга пичинг тошларини отмоқдасиз.

— Ҳазратим, маъзур тутгайсиз, алҳол, азият чекмангиз, наздингизда ўққа айланган бул сўзлар ҳақиқий эгаларини топурлар.

Ҳукмдор балбалага узалди. Чинни оёққа май қуйиб бафуржа сипқоргандан кейин қизилланган сергўшт бетиде хиёл асабийлик ифодаси кўпчиди.

«Фақиҳ анинг жиловини бўш қўйганман. Бунни зимдан сезадир, шул боис эркаликка бериладир. Анингдек аҳволда бул гўдак тепамга чиқиб олмасми?»

Ялангтўш бсихтиёр тушини эслади. Одоб сақлаб ўтирган Муҳаммад Авазга тикилиб, «Келбати отасига тортган», деган фикрни бошидан кечирди. Кечадан бери Бобо Миршароф сардорнинг забардаст қадди-басти хаёлини банд айлаган эди. У саройни бало-қазодан асраш учун жонини аямаганини ўйлаганда бағри илир эди. «Мавлоно,— деди у бир пайт,— шу кунларда саройда ўзимни амраксиз, яъни, беҳамдард сезаман. Ҳатто пирым Хожа Ҳошим ҳазратларига ҳам ёрилолмайман». Шундан кейин у оғир гавдасини тўшакка ташлаб,

дастурхон устидаги неъматларга сузилиб қаради, аммо ҳеч нарсага, ҳатто балбалага ҳам тегинмади.

— Амраксизлик балосини биласизми, мавлоно? —

Муҳаммад Аваз сазо чиқармай ер сузаётганини кўрган ҳукмдор давом этди:— Бир вақтлар хобгоҳга файз кiritган Муҳаммад Дарвеш жаноблари демишким, бул ўт балоси, сув балоси ила тенг турадир.

— Муҳаммад Дарвешдек улуг зотни нечун саройдин қувлаишсиз?

— Ул зот мусаввирлигини куфроналик деб англадим.

— Тўғри англабсизми?

— Бул фақиҳга қоронғудир,— деди ҳукмдор оғрииб.— Ани қўя турайлик. Фақиҳ сиздан амраксизлик балоси ҳақида сўрадим.

— Шу дамда Муҳаммад Дарвеш шу бало чангалидадир.

— Ҳар нечук камина андин мурувватимни аямаганман.

— Яхши ҳам ул зот қалам билан ошнодирлар. Шу баҳона ёлғизликни тан олмайдирлар.

— Камина ҳам илгари ёлғизлик нималигини билмас эрдим. Ишонган ҳабибим бўларди. Камина анга армонсиз суялардим.

— Ул зот ким эрди?

— Ул зот сизнинг падари бузрукворингиз Бобо Миршароф эрди.

Падари бузруквори саройга қаттиқ боғланганини, Ялангтўшнинг чексиз ҳурматини қозонганини, у билан тутинган оғанини бўлганини онаси ҳар қадамда ошириб-тошириб сўзларди. У онаси жаврашларига эътибор бермас, очикроғи, томирларида қони оққан кишининг аянчли тақдиридан алланечук ҳадик ила ўзини олиб қочар эди. Ҳозир бу хусусда ҳокимнинг ўз оғзидан эшит-

гандан кейин сал ғурурлангандек бўлди. Волидаси хаёлида жонлангач, нечундир, қути учди.

— Бобо Миршарофни эсласам бу савилга бошқатдан ружу қўяман.

— Қўйинг, ҳазратим!

— Ҳаётимда бир кемтик бордек...

— Кемтик ҳар ким ҳаётида бордир.

— Каминаники бошқача, буни ўйласам чархдин совийман.

— Бу каби фақироналикни сизда илгари кўрмаганман.

— Эҳтимол келгусида ҳам кўрмайсиз. Пайти етибдими, билиб олингиз, падарингиз маним ширин жоним ўрнида қурбон бўлган.

— Фақирни ҳайрат чоҳига итқитурсиз,— деркан Муҳаммад Аваз қорачиқларида алланарса ялт ёнди.— Бул сўзларингиз сархушлик мевасидир.

— Йўқ, мавлоно, камина умрим бино бўлиб ақлим измини сархушликка топширмаганман. Сизга ҳурматим ортиб бораётганини англагиз.

— Қуллуқ!

— Энди ўйласам сардор фақиҳни бир умрлик қарздор қилиб кетибдир. Бўйнимдаги бул қарзни қандор узиш ташвиши тунлари уйқумни қочирадир. Алҳол, ул зоти шариф бул оқшом оқ отда тушимда намоён бўлиб, каминани чандон сергаклантирди.

— Қиблагоҳ, аҳли қубур¹ қарз талаб қилмайдир, яъни талаб қилолмас.

— Киши арвоҳи ҳамиша тирикдир. Андоғки эркан, мавлоно, аҳди шиканлик каминага бегона эрур!

Шийпон кунботаридаги гулзор аста шитирлади. Бўйбаста бир хил икки жуфт жайрон эпкинда аста чайқалаётган гули саврийлар тўлқини аро беозор мўлтираб

¹ Аҳли қубур — ўликлар.

турарди. Жайронлар гўё шийпон остида кечаётган суҳбатни ийманибгина тинглашар, бежирим киприклари қуршовидаги кўзларида енгил ҳадик ила гул япроқларидан кўчган шафақнамо ранг аксланган эди. Шийпонга яқинлашган жонлуғларни томоша қилиб Муҳаммад Аваз ҳукмдорни бир неча дақиқа унутди. Тожу тахт қайғусидан тамомила фориг бўлганига имон келтирган каби ҳукмдор пар болишларга бош қўйиб осуда ётар эди...

* * *

Назокатбону совчилик ихтиёридан воз кечмоқ пайида тайсаллагани сайин Муҳаммад Аваз кўзига умидсизлик гирдоби яққолроқ кўрина бошлади.

Мулла Абдужаббор онаизор билан ўчакишган каби қатъият илкени маҳкам тутди. У фикрида туриб олди, пинҳона эзилаётган маъсумани ҳоли-жонига қўймади, амаллаб дийдасини юмшатди.

Эртаси жумаи муборак эди. Азонда устод ташриф буюрди. Устод ўғитларидан кейин Назокатбону узун тунда турфа хаёлларга борди, дилида инсоф майсаси битиб, ҳатто олий даргоҳдан келин келтириш иштиёқи билан ёна бошлади.

Бибиҳоним масжидида пешинлик қарзни узган назомзонлар бозору раста-дўконлару тор кўчаларга тарқалган маҳал совчилар узун-қисқа бўлиб арк сари илдамлаб боришарди. Арк дарвозаси соқчилари устодни кўрганлари заҳоти тавозе билан йўл бўшатишди. Қизилқум тўшалган кенг йўлакдан илгарилашаркан, сарой эшигини олдида яна совут-дубулға кийиб қалқон тутган найзадор сарбозларга йўлиқишди. «Э, товба, бул тириктонлар нени қўриқлайдир?», дея Назокатбону гудранаркан, устод беихтиёр жилмайди.

Эшикоғаси кутилмаган меҳмонларни даҳлизда тўхтатиб, ўзи боғдоди эшикдан ҳукмдор ҳузурига кирди.

Совчилар мислсиз тиниқ рангларга чулғанган даҳлизда узоқ кутиб қолишди. Ислимий нақшлардаги илоҳий. сеҳргарликка дош беролмаган каби Назокатбону юраги ҳолсиз тепарди. Эшикоғаси ижозат олиб чиққанда унинг сабри тугаёзган, ўзини сарой бўсағасига бош уриш учун мажбур қилган бебошвоқ ўғлини нчида юмшоқ-юмшоқ қарғай бошлаган эди.

Хосхона малоҳати ҳам кампир ақлу ҳушини забт этди, ранглар жилоси уни гўё занжирбанд айлади. Устод теварагидагиларни кўрмаётгандек ўзини лоқайд тутаетганини кўриб бадтар ҳайратланди.

Нақшлар ва бўёқлар Назокатбону ихтиёрини шу қадар ўғирлаган эдики, тўрдаги сийму зар билан безатилган баланд тахтни, унда бургут каби қўнишиб ўтирган басавлат ҳукмдорни анча муддат кўрмади.

Ялангтўш ўй сурармиди, қовоғи солиқмиди, англаш мушкул, чап қўли тиззасида, ўнг қўли билан исфаҳоний ханжари дастасини тутган, нотайин нуқтага михланган нигоҳидаги шаҳд чақинни эслатарди. Қошлари ўсиқ, туташ, қалин қовоқлари дўнг пешонаси билан уйғунлик адо этган, бурни япасқироқ, сергўшт ёноқларидан қон томгудек эди.

— Нечук шамол учирди, меъмори замон? Хуш келгайсиз!

Мулла Абдужаббор хиёл эгилиб миннатдорчилигини билдирди.

— Бир муслимаи мўминани етаклаб келмишлар.

— Олампаноҳ,— Мулла Абдужаббор ҳукмдор овозидаги пичингдан хижолат чекди.— Бул муслимаи мўмина музаффар қўшинингиз сардорларидан саналган раҳматли Бобо Миршарофнинг — жойи жаннатда бўлгай — завжаи ҳалоли, яъниким, мубошир меъмoringиз Муҳаммад Авазининг волидаи мукаррамалари бўлурлар.

— Андоғ демайсизми? Хобгоҳи муборакка хуш келибсиз, Назокатбону!— деди ҳукмдор чеҳраси ёришиб —

Кўрмоқ насиб этмаган эрса ҳам сизни азалдан билман. Биллоҳ, жойнамозга ҳар ракаат юкунганимда Бобо Миршарофни ёд олиб, халлоқи олам раҳматини тилайман. Ул саройга чексиз садоқат кўргузган жасур сардор эрди. Ҳай, аттанг, умрдан қисган эркан... Хўш, устод, камина хизматга ҳозирман.

— Баҳодир жаноблари,— деди Мулла Абдужаббор бир оз дадиллашиб,— бул ожиза ила боргоҳингизга юкуниб келганимизни не муддаога йўймоқдасиз?

— Фақиҳдан ҳол сўраш ниятида келибдилар, деган умид ила беҳудуд шавқиётга берилаётирман. Алҳол, беҳзод оғалар ҳамиша яхшилик тилаб юкунадирлар.

— Ташаккур,— деди Мулла Абдужаббор.— Кўнглимиз гўшасида сиз айтган муддаодан ташқари яна бир умид чироғи ёнадир. Агар бир қошиқ қонимдан кечсангиз асл муддаойимизни билдирмакка камина рағбатланур эрдим.

— Кечдим, тақсир, сиздек покиза зот яхшилиғ суроқлаб келганига инонурман.

— Қуллуқ,— деди устод дилидан шубҳа туманини қувиб.— Фақирул-ҳақир қулоғига етибдирким, жаҳоноро гулшанингизда бир гул битибдир. Эгам каромати ила бул муслиманинг суянчиғи ўшал гул назокатига асир тушубдир. Алар сиздан ҳам нажот, ҳам мурувват кутадиралар.

Мулла Абдужаббор нутқини тугатгунча кампир ичэтини еб, бадани увишиб, нафаси қийилиб йиқилаёзди. Тикан устида ўтиргандек, ҳукмдор қиёфасида безовталик зоҳир бўлди, нигоҳларидаги шаҳд чақини туйқус хира тортиди. Устод охирги каломни айтиб таъзим бажо келтиргандан кейин Ялангтўш тахтдан шошилмай гушди. Соқол босган башарасига ясама кулги югурди.

— Тақсир, сиз фақиҳни ким санайсиз?

— Жаннатмонанд Самарқанд вилоятининг ҳокими...

— Унда нечун бундан тонурсиз? Юрагингиз тоғ эр-

кан, устод,— деди ҳукмдор зардаси қайнаб.— Бул журъату беандишалигингиз жаллод қиличи ила сийлов топтоғи бошунгиздан кечмадими?

— Элчига ўлим йўқдир.

— Ҳа, хайриятки, элчига ўлим йўқдир,— деб Баҳодир ханжари сопига қўл юборди.— Аммо элчи ила элчи фарқланадир.

Оғир бир ҳорғинлик туйган устод мунозарани давом эттиролмай чорасиз қолди. Чўзилиб кетган ўнғайсиз жимлик хуноби ошган онаизор тилини қайради:

— Биз, қиблагоҳ, даргоҳингизга адолат тилаб келдик.

— Каминадан адолату элатимдин шаккокликми?

— Шаккокликдин ўзи асрасун,— деди устод,— ниятимиз холисдир.

— Ҳар ким ўз тенги ила топишсин.

— Оғойи шариф,— деди Назокатбону хафаланиб,— ўғлимда не бир нуқс кўрасиз? Ҳазор шукрим, ул ҳеч бир тенгқуридан кам эрмас!

— Ҳунарини пеш қиласизми?

— Ҳунари пеш қилмоққа арзигай,— Назокатбону ўрнига устод шошиб жавоб қилди.— Анинг санъати эвазига курраи арзнинг жамийки мулки, жамийки ганжинасини тортиқ қилса ҳам кам эрур!

Ханжари дастасини ўйнаганча Баҳодир тахтга секин суянди. Ногоҳ хосхонани жаранглаган кулги тутди. Ҳукмдор тожли бошини гоҳ олдинга, гоҳ орқага ташлаб, телбаларча хоҳолар эди.

— Оббо, сиз-ей, шундоғ денг!?— Ҳукмдор бирдан жимиди.— Аммо айтинг-чи, ҳунаридан бўлак пичоққа илинадиган яна нимаси бор?

— Кишики ҳунар тахтига эришибдир, ҳар нимарсага етишибдир.

— Инсоф каломини айтингиз, устод, наҳотки ками-

на қизимни минишга ҳатто оти бўлмаган ялангоёққа узатурман!?

— Ҳақорат нечун?

— Бул ҳақорат эмас, ҳақиқат!

Кўксида қўзғалган сим-сим оғриқ азобини босиб устод сукут сақлади. Бир қарич чўккан Назокатбону умид чироғи сўнганини англаб уҳ тортди. Ёшига ярашмаса ҳам тантиқлик билан чимирилди, заҳрини сочмоққа қасдланди.

— Оғойи шариф, кўзим қароғини бунчалик ерга урмангиз. Ул темурийдир. Падари бузруквори ким бўлганини ҳозиргина ўзингиз таъриф этдингиз.

Шамшир зарбатидан минг чандон оғир бўлган бундай зарбатни кутмаган ҳукмдор нафас ютди. Алланечук ғалаён кўксини ёргудек гупурса ҳам афтидаги хотиржамлик заррача ўзгармади.

— Камина ўша зот ҳурмати учун сизлар ила мулоқот қилмоқдаман. Ҳар қанақа бошқа шохдорни хобгоҳи муборакка ҳатто киргизмас эрдим.

— Шундоғми?— деб Назокатбону беихтиёр тисарилди.— Бечора сардор сиздек кимса учун муборак бошини тикканига ўкинаман!

— Анинг арвоҳини тинч қўйингиз,— деди. бирдан ҳукмдор, овози хиёл титраб чиқди.— Анга бўлган ҳурматимни бўйнимга сиртмоқ қилмангиз. Биллоҳ, ҳукм қиламанким, эшигимга бундай ният билан баъдаз оёқ қўймангиз!

* * *

Ялангтўш ортиқ хитланди, оқибат бўздек оқариб, баданида ёввойи зилзила қўзғалди, қўзғалиб, гўё уни хасдек чирпирак қилиб ташлади, мана, энди шуурида доим ҳукмронлик қиладиган илиқ нур сўнган, хомушликка гирифтор бўлиб жонсиз алфозда тахтда ўтирар,

дағаллик қилгани учун ўзини айблагиси келар, совчилар қачон ғойиб бўлишганини эслолмасди. Аста-секин борлиғига ҳузурли илиқлик югурди, сал ўтиб, зарбоф тўн ёқаси тегиб, турган йўғон бўйни, энсаси, кўкраги жиққа терга ботди.

«Бул недир? Сарой бошига келган фалокатми? Агар фалокат эрса, қачон, қай оёқ остидан чиқди? — Ҳукмдор жимжит хобгоҳда нари-бери одимлаб мулоҳаза қила бошлади.— Наҳотки ул гўдак кўрнамаклик қиладир? Қўй оғзидан чўп олмас эмиш-а! Ўзи четда паналаб волидаси билан устодни ғавғо сари йўллабдир. Аларни хафа қилдим. Устод ранжиди, ёмон ранжиди. Энди не бўлур? Эл ичида гап ётмас, эрта-индин бутун улусга тарқаладир. Бир гадо совчи қўйиб, саройни оёқ ости қилгани устидан тўйганча куладирлар. Рост, ул бир гадо янглиғ, дарвешлиги ҳам бор, топганини кўча-кўйда сочадиган, камбағал ёки бева-бечораларга тарқатиб юрадиган одатини давраларда ғийбат қилишади. Унинг совчилари ташрифи қулоғига тегса Моҳбону тоза аччиқланса, кулгига эрк берса керак. Вилоятнинг не-не аслзодаларини назарга илмаган малика бир гадони бошуга ёстиқ қиладирми?..»

Кўнглини хуфтон қилиб кетган совчилар аламининимдан олишини билмай Баҳодир кафтларини бир-бирига урди. Ихчам салла ўраган эшикоғаси кириб эгилди.

— Май келтиринг,— деди ҳукмдор.— Сўнг, айтинг, катта маликани чақиринсин. Бошқа пашшани ҳам йўлатманг.

Тўнғич малика — Хуршидаойим соллана-соллана кирганда хуморбости қилишга улгурган Ялангтўш сархушланиб ўтирар, кўзлари мулойим кулар, бояги аламзадаликдан фориг бўлган афтини маҳзунликка ўхшаш босиқлик эгаллаган эди.

Ҳукмдор кўзини ўйнатиш учун чоғи Хуршидаойим

ҳафсала билан ясанган эди. Мовий шоҳи пешонабанди, марғилоний саккизтепки атлас кўйлаги ҳуснини кеча чимилдиққа кирган келинчакники каби очиб юборган эди. Юзи ҳавзи кавсар сувига ювилгандек беғубор, сирли жилмайишга мойил дудоқлари гул япроғидек юпқа, офатижон кўзлари қирқни қоралаган аёлниқига ўшамас, паришонлик ила учқун сачратарди.

Хоҳлаган сулувни кўйнига солиш кўлидан келади-ган эри кўнглини овлаш истаги билан эрта-кеч ёнади-ган малика муддаосига етишди. Баҳодир салкам йигирма йилдан буён ўзи билан битта ёстиққа бош кўйиб келаётган бу малакни илк дафъа кўрган каби нақ сурат бўлиб қолди.

— Хуршида, бул ўзингизми? — деб малика сари пешвоз юрди.— Кўкдан тушган фаришта кабисиз.

— Қарилиғ остонасига етибман,— Хуршидаойим ўғринча қараш қилди,— ажабки, ҳануз бошум хушомадингиздин чиқмайди.

— Энди ўн гулингиздан бири очилибдир.

— Не мақсадда чорладингиз?

— Сизга хушомад қилмоқ мақсадида чорладим.

— Бул ҳашаматли хосхона хушомад жойи эмасдир.

Малика отган нозик пйчинг маъносини тушуниб Ялангтўш хиёл довдиради. Бу тун у билан бўлишни кўнглига тугди. Хижолатини яширмак пайида бўлди.

— Маликам, бул ҳашамат камина муҳаббатини чекламайдир. Алҳол, бу дунё бори билан бир қарашингизга арзимайдир.

— Йигитлик фаслингиздаги ҳазиллардин қилурсиз.

— Ҳамон қирчиллаган фаслимдир.

— Бари бир мен бечора тунларни ёлғиз ўтқараман,— деркан маликанинг киприклари паришон эгилди.— Бул хусусда нечун индамайсиз?

Энди негадир Баҳодир юзини мубҳам бир кўланка қоплади. Малика ўринсиз сўзлаганини тушунди, сал ка-

ловланди, сўнг орадаги хижолатпазликни кўтариш учун ёқимли кулди.

— Афу этингиз, биламан, ҳазратим тепаларигача салтанат ташвишларига кўмилган,— деди малика жиддийлашиб.— Асл мударраингизни ҳануз билдирмадингиз.

— Камина сизни олчин бекларидин тортиб олганим ва иккаловимиз хилват кечада тўриқ отга мингшиб қочганимиз ёдингиздами?

— Ёдимда,— деб малика ажабланди.

— Уша кезлар ҳовлимизни қароқчилар талаб, падарим қўли калта келиб қолгани, андоғлигини била туриб сизнинг падарингиз авлодимизни ялангоёқлар тоифасига қўшгани ҳам ёдингиздами?

— Утганига саловат, бегим.

— Ҳа, саловат,— деди ҳукмдор сўлиш олиб,— фақат шуни англангизким, бугун киши билан отга мингшиб кетиш навбати кичик қизимизга етибдир.

— Моҳбону таърифини қиласизми?

— Қимнинг таърифи бўлсин?

— Моҳбону андоғ кўчаларга қиё ҳам боқмас.

— Сиз қиё боққан эрдингиз.

— Мақим йўриғим бўлак эрди. Падарим бўлғувси кувёвини дарбадар санаганини ҳозир ўзингиз эслатдингиз..

— Энди ушал каби чўп ўзимизнинг бошумизда синмоғи эҳтимолдин холи эмас.

— Ҳозир тарс ёрилама.

— Раҳматли Миршароф ила анинг беваси Назокатбонуни танийсизми?

— Танийман, алар ҳам олчин уруғидан.

— Фақат Бобо Миршароф олчиндин, Назокатбону теурийлардин, барлос биласидин тушган. Ул бугун Мулла Абдужаббор ила совчилик ихтиёр этибдир, арзанда ўғли Муҳаммадга маликани унаштирмоқни ният қилибдир. Олдиларига похол солиб жўнатдим.

— Шунин лозим топибсизми, ҳақлигингизга ожизангиз ҳам кафил.

— У кўрнамак орамиздаги нозик муносабатни юзига ниқоб айлабдир.

— Еқтирмаган кишингиз тошини терсин.

Қатта малика билан фикри бир жойдан чиққани учун анча-мунча таскин топган Ялангтўш кейинги кунларда саройга пайдар-пай элчилар жўнатаётган беклар, амирларни Муҳаммад Аваз билан солиштириб тағин тажанглашди. «Нечун ўзни қийнамак? Алардин энг бадавлати, энг дасти узунини қуёвликка танларман. Ҳийласи қирқ туяга юк бўладиган ул нокас бармоғини тишлаб қолаверсин!»

* * *

Моҳбону совчилар ташрифи, ота-онаси ўртасида кечган олий мақомдаги суҳбатдан беҳабар, ширин халлар, эрта ёди билан машғул эди. Саройда азал ва абад ҳукмрон совуқ сукунат, маҳобатли қаср ичра беиз йўқоладиган кунлар, рўёбга чиқиши душвор бўлган орзулар бағрини эзарди. У ҳамдард қўмсарди, тополмасди, сўнг жимжит хонага кириб олиб, қилқалам ила сирлашарди. Гоҳо канизаклар давра қуриб рақс тушишса, ёки лапар, алёр айтишса бир оз овунар, арк боғида якка кезиниш билан дил чигилини ёзарди.

Елғиз кезларида Моҳбону дардини қоғозда ифодалади. Соғинчини қўшиб битган мактубларини Ҳабиба орқали Муҳаммад Авазга мунтазам етказиб турди.

Энди у хатларида кечинмаларини тортинмай баён айларди. Сарой ҳаёти бир хил кечиши, чордевор ноаларини тингламаслиги, ўзини қадамда таъқиб қилишаётганидан зорланарди. Сўнгги хатида мусаввирлик ҳунарини эгаллаб, жонлуғлар сувратини иншо этиб, гуноҳи азимга ботаётганидан кимдир падарини воқиф этганини ёзди:

«Мавлоно! Бошим қандоғ маломатларга қолганини таърифлашга ожизман. Камина қилқаламга ошнолигимни падарим сезибди. Ул зот важоҳати кейинги кунларда беҳад ёмон, булут қоплаган кўк кабидир. Гар ҳалиги сураатлар қўлига тушса, шубҳасиз, нақ теримга сомон тикадир. Шўрлик Ҳабибанинг ҳам ҳолига маймунлар ййглайдир. Шивир-шивирлар тинчигунча сиз билган хонани танбалаб, яқинига йўламасликка аҳд этдик. Ажаб хил тасвиротларни қоғозга туширмак ташвишини чекаётган эрдим. Ҳозирча тийилмакка тўғри келади. Таъмирни тугатибсиз. Энди кўришмак насиб этармикин?»

Малика бугун шу битик жавобини зориқиб кутаётган эди. Бахтига Ҳабиба кечикди. Юрагига қил сиғмай қолди. Кечки салқин чоғи боққа чиқди. Падари бузрукворни хушлайдиган баҳаво шийпончада дарвоза тарафга термилиб ўтирди. Қош қорая бошлади ҳамки, канизак дараксиз эди. Қоронғилик сездирмай қуюқлашди. Кулранг осмоннинг бир четида Зухро милтиради. Моҳбонунинг ичига ғулғула тушди. Устида тирандозлар юрган шинакли қалин девор таги билан дарвозагача борди, таскин тополмай, умидсизланиб изига бурилди.

Саройни одатдагидек ўлик ваҳм қучган эди. Қандайдир шарпа таъқиб этаётгандай узун йўлакдан қўрқув билан ўтди. Ичкарига киргач, меъдасига теккан тилла қафас ҳавосини туйиб, синиқ хўрсинди. «Маним телбалигим! Оҳ, шаддодлигим!— Пар тўшакларга кўмилиб ўйлади.— Сиздек фаросат ва малоҳат соҳибига нечук ўтурушаркин?»

Пастак боғдоди эшик очилиб, канизак киргач, қушдек потирлаб қўзғалди. Чиммати, ҳарир ридосини туширган канизак остонада жилмайиб хотиржам туриши тоқатини тоқ қилиб юборди.

— Ул зотни кўзингиз ила кўрдингизми, жоним Ҳабиба?

— Кўрдим, маликам, кўрдим,— канизак ҳадик билан шивирлади.— Ул киши беҳад маҳзун қиёфададилар.

— Нечун?

— Сабабини сўраганимда сукут ила жавоб қилдилар.

— Не гап тайинлади?

— Битик бердилар. Аҳволотингизга бисёр лафз солдилар. Сўнг, маликам майли камина учун эзгудир, ихтиёрлари ила иш тутсинлар, демишларким, бул каломга фаҳмим етмади.

Бейхтиёр ҳаприқиб кетган малика хатни бағрига босганча хаёлга изн берди. Ҳалиги мужмал гап билан Муҳаммад Аваз нимага шама қилганини у ҳам тушунолмади. Индамай мактубни ўқиркан, бирдан канизакка жавдираб қаради, қорачиқлари торайди, кенгайди, карахт бўлиб қолаёзди.

«Совчилар қувилган?»

Унсиз нидо оғу каби кўксини ловиллатди. Қуюқ киприклар соясидаги жон ўртовчи кўзларида ёш ҳалқаланди. Қандайдир нохушликни сезган Ҳабиба уни юпатак ниятида кўрпачага чўккалаган чоғ остонада катта маликанинг хиёл тўлишган қомати кўринди.

Аста кўзғалган Ҳабиба қўл қовуштириб бўсаға саритисарилди. Тўлиб кетган Моҳбону бўртган юзини парёстиққа босиб пиқирлаб йиғлаётган эди. «Қаймоғим, дарёйи ашк нечун?!» деб талваса ичида сўради Хуршидаойим ва ҳатто қайрилиб қарашни истамаган қизи устига энгашди. Паришон ёйилган қирқ кокилини аста силаркан, ёстиқ четида унутилган мактубни кўрди. Аввал истар-истамас, сўнг ютоқиб ўқиди.

«Эвоҳ, бу не кўргилик?»

У қизи ёнида ҳолсиз ўтириб қолди, ҳукмдор киноясини хотирлаб саросималанди. Хўрлик ёмон ўтганидан йўлакка отилиб чиққанини сезмади. Бир неча сониядан

кейин у, таёқ еган кучук боласидек, хосхонада қисиниб турар, аёёнларни жўнатиб ёлғиз қолган ҳукмдор бетига тик қаролмас, қай йўсинда сўз очишни чамалар эди.

— Нечун бу қадар парижонсиз, маликам?

— Бегим, сиз башорат қилибсиз.

— Нечук?

— Мубошир меъморингиз совчилари ташрифи тасодиф эмаслигини англадим. Ул кичик малика ила тил топишган, ҳаргиз бадниятдадир.

— Узунқулоқ гапларни қайдин илаштирдингиз?

Малика индамай гижимланган мактубни узатди. Ҳукмдор уни хўмрайиб ўқиди, ўқиб, маликадай чандон ёмон ҳолга тушди. Ногоҳ борлиғида таниш ёввойи зилзила кўзгалди.

— Мен ул нобакорни зиндон қилурман.

— Андоғ шошулманг, ҳазратим, анга маликанинг ҳам кўнгли бор чоғи, ранг-рўйи афтода, кўз ёшлари ус-тидан чиқдим.

— Қўл қовуштириб ўтираверайми? Ул салтанатни шарманда қилмасми?

— Маълумингизким, мубошир меъмор иззати эл орасида беҳад ҳурлик топган. Андоғ кишига бирдан чапг солсангиз, уётда қолурсиз, улус назарида ёмонотлуғ бўлурсиз. Шундоғки эркан, ҳар бир тадбирга кенгашиб ботинсангиз.

Ялангтўш пича сукутга толгандан кейин май сўради. Хуршидаоим индамай бурчакка, ўйма безак солиниб, зар юритилган хонтахта сари юрди. Пуштиранг зарбланган хитойи чинни оёққа май қуйиб узатди.

* * *

Ҳукмдор тун бўйи ўткир шароб билан овунди, охири чарчаб, тонгга яқин мизғиди. Эрталаб хосхонага ҳеч кимни йўлатмади, ҳатто аркони давлатни ҳам киритмади. Тахтда чалқанча ётиб, кейинги кунларда эшиги

турумини бузган совчиларни бошқатдан хаёлидан ўтказди. Узоқ ўйлаб не-не олий табақа хонадонлардан куёвлик даъвосини айлаганлардан бирортаси ҳам дидига ўтиришмаслигини англади. Фақат ўнг қўл вазири Бобоҳўжа Муслим ваколоти анча нуфузли эди. Саройда улуғ вазифани адо этиш билан бир маҳал руҳонийлар, қаландарлар, дарвешларга раҳнамолик қилувчи бу зот шаҳристонда анча-мунча иззат қозонгани туфайли Ялангтўш қийин вазиятларда унга бир қадар суянарди. Бултур сўханини синдиrolмай ўгли Набихўжани мадраса қурилишига таъминот мирзаси қилиб тайинлади.

Шу муруввати туфайли Набихўжа шаҳристон йигитларининг пешқадами бўлиб олди. Энди у зарбоф тўн кийиб, тилла камар боғлаб, ихчам салла ўраб тўриқ отда шаҳристон кўчаларидан савлат тўкиб ўтади. Не-не казо-казолар соясига салом беришга ошиқади.

Ўғлига аввал амал ва обрў тилаб олган Бобоҳўжа Муслим андак вақт ўтказиб хосхонага қудалик иштиёқи билан кирди. Бош вазирининг бу қадар безбетлиги узун кечаларда уйқусини қочирди, бошини говлатди. Ҳарчанд теран мулоҳаза юритмасин тайинли жавоб айтолмади. Ҳануз бирор қарорга келолмай, фикрини пиштолмай, дардини ичига ютиб юрарди. Мана, энди Муҳаммад Авазнинг nonкўрлиги уни талвасага солганидан ташқари ҳал қилувчи битимни тезлаштиришга ундади.

«Қиз бола бошини тезроқ боғлаган афзал эрур. Акс ҳолда хонадон шайтон уясига айланадир. Бобоҳўжа сарой обрўсини ерга урмас, ҳар қалай, анга суянаман, ўгли ҳам аслзодалар даврасида...»

Баҳодир эшикоғасига тўнғич маликани чорлаш ҳақида амр этди.

Ҳаял ўтмай Хуршидаойим кирди, эрининг таъби хуфтонлигини пайқаб, жимгина оғзини пойлади. Ҳушини йўқотган каби бир алфозда тахтга суяниб турган ҳукмдордан сазо чиқавермагач, сабрсизланди:

— Ҳузурингизга чорлаб нечун энди сукут сақлай-сиз?

— Каминани қийнаган дард сизга озор етказмасмикин, дея истиҳола қилмоққа бошладим.

— Сизнинг дардингиз каминанинг дарди, қиблагоҳ!

— Биллоҳ, ҳақсиз. Маълумингизким, анчадан буён совчилар ором бермайдир. Боз устига маликанинг бебошлиги қўшилди. Анинг бошини боғламоқ фурсати етибдир.

— Саройга муносиб кимса эрса камина розиман.

— Фаҳмимча, саройга муносиб кимса Бобоҳўжа Муслим жанобларининг ўғлидир. Анинг элчилигини қабул айламак аҳдини қиламан.

— Аҳду қавллари муборак бўлгай!

Хуршидаойим қизи бошига қўнажак бахт қушини тасаввур қилиб таъби чароғонлашди. Ҳануз қовоқ очмай турган ҳукмдорни яна бир бор муборакбод айлаб хушxabарни маликага етказиш учун шошилди.

Совчилар қувилганини эшитгандан бери бир дақиқа ҳам дард чекишдан бўшамаган Моҳбону борда, канизаклар қуршовида сайр қилиб юрарди. Соллана-соллана юриб келган Хуршидаойим уни ҳовуз лабидаги шийпончага чорлади. Қизининг маъюслик чўккан оҳуваш кўзлари а меҳрибонлик билан тикилиб кулди, бирдан жим қолди, тараддудланди, охири, чидолмай, қиблагоҳ аҳдини шивирлади: «Бахтинг очилди, қизим!»

Онаси олдига қизиқсиниб чопиб келган Моҳбону бу гапни эшитиб ҳанг-манг бўлиб қолди. Шийпонча панжарасига ҳолсиз суянди. Сўнг, бошига гурзи тушгандек, хушсизланиб йиқилди.

Хуршидаойим уни кўтариб келиб кўрпачага ётқизди, чиннидай оқариб, жонсизланган юзини силади, кўзларини очавермагач, сочини чангаллаб, бирдан чинқирди. Қўрқиб кетган канизаклар гулзор ичида бепарво юрган

оҳуларни тум-турақай ҳуркитиб, шийпонча сари югуриб келишди, ҳушсиз ётган Моҳбонуни ўраб олишди.

Атрофни оҳ-фарёд, йиғи-сиғи тутди. Қути учган Хуршидаойим қизи бошини тиззасида олиб ўтирар, не қилишини билмас, фалокат юборган чархни қарғаб ҳиқилларди. Ҳабиба Моҳбону бетига қайта-қайта сув сепди. Анчадан кейин юмуқ киприклар жонланди. Нигоҳларида юпанчдан йироқ бир мунг қотган эди. Тепасида эзилиб, йиғлаётган онасига тик қараёлмай, ўша мунгни ҳазин овози билан зўрға ифодалади: «Отажонимга айтингиз, ё заҳар нчаман, ё арк томидан ўзимни ташлайман. Каминадин рози бўлсинлар!»

* * *

Моҳбону икки кундан бери хонасида кўрпа-тўшак қилиб ётгани, иситмада ёнаётгани, тантиқланиб туз тотмаётганини ҳукмдорга хабар қилишди. У ўша заҳоти эшикоғасини чорлаб, бош табибни топишни буюрди. Дарҳол дорилшифоия томон отлиқ чопар учди.

Шошилинич етиб келган Давоний бир қарашдаёқ малика ҳоли анча ночорлигини пайқади. «Недир дилини оғритган, қаттиқ изтиробда, асаби зўриққан,— деб ўйлади Давоний.— Адашмасам ўзи қарчиғай каби соғ!» У малика томир уришини санагандан кейин, мийиғида кулимсираб, тинчлантирадиган суяқ кўкиш дори берди, уч маҳал канда қилмай ичишни тайинлади. Сўнг Баҳодирга учраб, қизи сиҳати созлигини айтиб, уни хотиржам қилди. Эшик сари чоғланаркан, деди: «Ани ўз ҳолига қўйингиз. Ўзи ила ўзи бўлсин!»

Орадан ҳафта ўтди. Ҳукмдор амри билан Давоний ҳар куни муолажа учун қатнаса ҳам малика аҳволида ўзгариш сезилмади. У тузалиш ўрнига аксинча оғирлашаётганини айтиб Хуршидаойим ҳукмдорни безорижон килди. Ҳукмдор чорасизлик исканжасида азобланар,

қанчадан-қанча қувончу қайғуга гувоҳ бўлган ҳашаматли саройда мотам руҳи кезарди. Йўлақлар, хоналар, хиёбонларда маликанинг хандон кулгилари аввалгидек эшитилмас, унинг қош-қовоғига қараб бошқалар ҳам гам чекишар, ҳеч ким очилиб сўзлашмас, товус каби шарпасиз одимлашарди.

Ҳукмдор умрида биринчи марта саройга сирмай қолди. Тўсатдан ов ёки шикорни тусади. Эрталаб негадир фикридан айниди. Аркони давлатни йиғиб, Регистон сари отланиш ҳақида фармони олий берди. Арк қўзғалди. Баланд темир дарвоза шарақлаб очилди. Қалин чопон кийган серсоқол сарбозлар йўл икки четида тизилишди. Сайислар отхоналар томон югуришди. Бойловдаги хипчабел отлар кишнар, жонсараклик билан сувлиғини чайнар, эгар-абзални ёқтирмаган каби депсинишар эди.

Баҳодир Шарқий Эронга юриши пайтида тоғлик бир амир жавоҳирли юган-абзали, тилла узангиси билан туҳфа қилган оқ отни попукли ипак ёпқилар билан ёпишиб, айил-пуштанини маҳкам тортишиб бўсағада ўнглашди. Оқ тулпор боғдоди эшикдан шахдам одимлар билан гурсиллаб чиқиб келган алпқомат соҳибини кўриб ингичка кишнади. Соҳиби гавдасини тиллақошли эгарга олиши билан шамолдек елиб кетди.

Шаҳристон кўкламнинг охириги кунларини кечираётган эди. Атрофда яшиллик қуюқлашибди, осмон эса шишадек тиниқлашибди. Эгарда муқим ўтиролмайд тўлғонаётган ҳукмдор табиатдаги ўзгарувчанликни қизиқсиниб кузатар, нечундир, одамзод умрини япроқ умрига менгзагиси келар эди.

Регистон майдонини қаърига тортган шовқин уни чалкаш ўйлардан сал бўлса ҳам чалғитди. Баланд ҳавоза биқинида жиловни тортди. Оқ тулпор кўкка сапчиб, кишнаб, таққа тўхтади. Сарбозлардан бири қўлтиғига кириб эгардан тушишига кўмаклашди.

Ҳукмдор фақат Муҳаммад Аваз билан қўл олишиб сўрашди. Атрофини ўраган усталар, қуллар, шогирдларга эътибор қилмай мубошир меъмордан қурилиш аҳволини суриштирди.

Муҳаммад Аваз Ялангтўш аҳдидан воқиф эди. Халойиққа, аркони давлатга ўзини зуккотаъб қилиб кўрсатишга тиришадиган тож соҳиби чертиб-чертиб танлаган куёв ҳафсаласини шунчалар пир қилдики, уч кун туз тотмай, усталарга қорасини кўрсатмай, ўзича мотам тутиб юрди. «Наҳотки, ғунча каби нозик малика пешонасига шул каби тўнка битган бўлса?» деган даҳшатли фикр миясини аёвсиз кемирар, дарди-дунёсини зим-зиё қилиб юборган эди. У ишдан совигани, руҳи тушгани, қаҳрини кимга сочишини билмай юрганига қарамай, ҳукмдор саволларига ғайирлик билан эмас, хушкаломлик ва очиқ чеҳра билан жавоб қайтарди. Қурилиш тарҳу амали ўртасидаги айрим чигалликларни шарҳлади.

— Хўш, мавлоно,— деди кутилмаганда ҳукмдор,— ўз аҳволотингиздин нечун сўзламайсиз?

— Сояйи давлатларида аҳволимиз аълодир,— деди Муҳаммад Аваз хотиржам.— Фақат бир қошиқ қонимиздин кечсангиз кичик арзимиз бор эрди.

— Сўзлангиз.

— Бир тоифа меъморлар ила бонийлар юмушларидан оғринадирлар.

— Боис?

— Боис булким, таъминот мирзаси Набиҳўжа жаноблари уч ойдин буён маошдин қисган эрканлар.

Ҳукмдор, юзига қон тепиб, саросимага тушган Бобоҳўжа Муслимга аччиқ қараш қилди. Уғли номини эшитгандаёқ адойи тамом бўлган бош вазирни ҳукмдор нигоҳи ерга киритиб юбораёзди. «Бандаи ожизни кечиргайсиз, қиблагоҳ», деб базўр товуш чиқарди.

Улуғбек мадрасаси тарафда қовоқларни шишган На-

бихўжа кўринди. У ҳаллослаб келиб узун зарбоф чопонга ўралган барваста гавдасини ҳукмдор оёқлари остига гуппа ташлади. Хумдек бошидан учиб тушган кўкиш салласи чуваланиб кетди. Ҳукмдор аянчли қалтираётган Набихўжанинг афтига тикилиб ичида ғижинди: «Зап, куёв топибман. Нимасига учиндим? Бул кўрлик эмасми?»

— Нечун бу каби ўзбошимчалик?

— Пуштипаноҳ, ҳисоб-китобда жиндай чалкашлик бор эрди. Шу боис улгуролмадим.

— Жиндай чалкашликни уч ой мобайнида барта-раф этолмаган мирзага не жазо лойиқ, Мулла Охунд жаноблари? — Ҳукмдор аёнлар сафида турган шаҳар қозисига диққат қилди, ундан сазо чиқмагач, деди: — Ҳзим айтаман. Қирқ дарра, олти ойлик зиндон!

Афтини рутубат қоплаган Бобохўжа Муслим қатъий ҳукм айтган Баҳодир этагига ёпишиб ялинди: «Андин кўрнамаклик ўтибдир, шафқат қилинг, кечиринг!» Қаҳр отидан тушишни истамаган ҳукмдор бош вазирнинг ёл-воришларига аҳамият бермади, этагини секин тортиб олиб, ясовулбошига имо қилди. Аллақачон қушдан ажраган Набихўжани майдон ўртасига судрадилар, елкасини яланғочлаб, юз тубан ётқиздилар, жун босган кўлларини «гуноҳ ходаси»га тортиб боғладилар.

Зарбоф тўн ичра қуруқ силласи қолган бош вазир илтижоси бенафлигини англаб бўзариб қолди, алам билан сарғайган тишларини ғижирлатди. Айни пайтда совуқ нигоҳларини чеккароқда хомуш турган Муҳаммад Авазга ўқдек қадаганини ҳеч ким сезмади.

Тасавури хиралашган Бобохўжа Муслим қаршисида тупроққа қоришиб ётган, елкаси кўпчиган, оғриқ азобига чидолмай зорланаётган банди ўғли эканлигига ишонмас, дарра ҳавода ҳар гал тўлганиб визиллаганда кўзларини чирт юмарди.

Ярим соатлардан сўнг орқаси мўматалоқ бўлиб, қип-

қизил қонга бўялган Набихўжани ўлик янглиғ замбилга солиб, зиндон сари олиб кетдилар.

Баҳодир жазо маросими тугагандан кейин таъминот мирзасини ўзгартирди. Муҳаммад Аваз тавсиясига кўра бу вазифани Улуғбек мадрасасида кўп йиллар сабоқ олиб мустақилликка етишган, бир қанча табиий фанларни мукамал билган Воҳидбек исмли йигит зиммасига юклади. Уша заҳоти уч ой маошдан бенасиб бўлган усталарга ҳақларини икки ҳисса ортиғи билан қоплайдиган миқдорда тилла танга тарқатишни буюрди. Шундан сўнг кўнгли хотиржам тортиб, ўзи Муҳаммад Аваз билан пештоқ томон одимлади.

* * *

Муаззам мадраса салобат билан сокин турар, вақт ўтгани сайин ранг-рўйи очилиб, қирчиллама йигитдек ёшариб борарди. Бино жамолидаги ўзгаришларни бир қарашдаёқ илғаган ҳукмдор алланечук ғурурланиб қўйди, нозик дидли усталар санъатига таҳсин ўқиди.

Зинали ҳавозалар қуршаган забардаст пештоқ ўмровидан ўсиб чиққан икки гумбаз ва икки минора ҳавода муаллақ қотган эди. Ҳали нақш ишлари чала бўлса ҳам минораларнинг қўзиқорин салласини эслатувчи гулдасталари камалакдай ёнади. Пештоқ четки сарҳадлари ҳам кошинлар тили билан сўзлайди, ислимий-мадоҳил гуллар, бурама морпеч¹ сокин нурланади. Бино ички тарафи, гумбазлар, гулдасталар, ён деворларда кошинкорлик жидду жаҳд билан давом эттирилар эди.

Ҳукмдор пештоқ ўртаси зийнат топмаганини назардан қочирмади.

— Ҳазратим,— деди Муҳаммад Аваз сезгирлик би-

¹ Морпеч — пештоқ ва равқни бирлаштирувчи безак.

лан,— пештоқ тарҳи беш йилча бурун тузилган эрди. Камина ул кун анда бисёр сакталикларни, яъни, кесишмалар ўрнига тушмаганини аниқладим. Ани қайтадин тузмоқ ниятидаман.

Ҳукмдор Муҳаммад Аваз муддаосини бош иргаш билан маъқуллаб равоқ тагига ўтди. Икки қадам босмай, қандайдир куч тортгандек, беихтиёр тўхтади. Нозик ўй-макорлик қилинган, жийда гулидай майда нақшлари бири бири билан баҳс бойлашган қўш табақали дарвозадан нигоҳ узолмай қолди.

— Бул ҳунар жавоҳири кимга тегишли?

Муҳаммад Аваз оқиш чеҳрасига муносиб калта соқолини тутамлаб сукут сақлаб турарди. Ҳукмдор дарвоза томошаси билан машғул бўлган чоғ кимдир орқадан сўз қотди: «Ани мубошир меъморимиз безадилар!»

— Шунақами?— Ҳукмдор ўгирилди, серсоқол башарасини алланечук мулојимлик қамради, сал ўтиб деди: — Офарин, мавлоно, фақат сиздек наққошул якто шул каби кашфиётга қодир эрур!

Ҳовлида бошқача манзара жилваланди. Ҳали кичик равоқ, кичик пештоқлар, ҳужралар деворларида кошинкорлик ниҳоясига етказилмаган эди. Усталар эҳтиёткорлик билан зарб этаётган рангин нақшлар айни чоғ гўё осмон билан бирлашиб қуюқлашган, юксаклардан ёғду эмас, ложувард бўёқлар тўкилаётгандек эди.

— Во ажаб, инонгинг келмас,— ҳукмдор чеҳрасини яна завқ чулғади.— Бул не сиру синоатки, кошинлар ададсиз сарҳад яратадир, ададсиз чизиқларга тортिलाдир, ададсиз гул, ададсиз нақшларга айланадир. Нечун индамайсиз, меъмор жаноблари? Каминадин хафалик ютганингизни сукут ила яширмоқчимисиз?

— Андор мулоҳаза ўринсиз, ҳазратим,— деди Муҳаммад Аваз дадил.— Фақат камина ҳайратланмакка арзийдиган ҳеч нимарса кўрмаётирман.

— Кўрмаётирсиз? Э, ажабо! Шошманг, ҳужралар неча эрди?

— Қирқ иккита.

— Туйнукларидан ёруғлик қандоғ тушадир?

— Соз тушадир.

— Талабалар қишда совуққотмасми?

— Йўқ, давлатпаноҳ, бул ҳужралар қишда иссиқ, ёзда салқин тутур.

— Ажаб фазилат!

Боғи Эрам кошоналари аро кезаётгандек яйраган ҳукмдор мусоҳабага киришмак учун ҳавасланди. «Иншоллоҳ,— деди,— ушбу бино ташвишларига нуқта қўйсақ, вақтни бой бермай, майдон шимолида яна бир мадраса қурилишига киришурмиз. Андоғким, ул битгач, мўлжалимиздаги меъморчилик силсиласи бино бўлади!» Сўнг ҳукмдор тарҳу амални уйғунлаштириш билан боғлиқ ҳандасавий ҳисоб-китоблар, кошин бўёқлари таркиби, кошинбурушни деворга зарблашда адашмаслик учун нималарни билиш зарурлиги билан қизиқди. Ҳар лаҳза елкаси тиришса ҳам Муҳаммад Аваз ҳар жумбоқни лўнда жавоб билан осонгина ечар, Баҳодир унинг қувваи ҳофизаси бу қадар ҳозиржавоблигига пинҳона тан берар эди.

Баҳодир ҳовлида узоқ тентиради, мусоҳабадан бир лаҳза бўшамай, ганч билан ойнадек силлиқ қилиб сувалган ҳужраларга кирди. Ҳужралар ҳали йиғиштирилмаган, ҳар бири саҳнида ганчхок қолдиқлари, ғишт, кошин бўлаклари, пайраҳа-ходачалар қалашиқ эди. Бежирим туйнуклардан офтоб нури чиндан ҳам мўл ёғилар, хоналар ёруғ, ҳавоси тоза эди.

«Талабалар бул имкон қадрига етишармикин?»

Ҳукмдор қайтишда дарвоза олдида тағин беихтиёр тўхтади, ёнида мубошир меъмор турганини ҳис этиб, ғашлиги тарқади. «Бул зот саховатпешадир. Имонини қувликдан айри тугадир. Аминманки, шул хислати са-

баб, эгам карам айлаб, анга беадад истеъдодни раво кўрган!»

Ялангтўш тилла узангига оёғини илдираркан устод Мулла Абдужабборни ёдлади ва бепарволик билан уни суриштирди. Негадир Муҳаммад Аваз маъюсланди, устодни мадрасанинг залворли юмушлари эмас, поймол бўлган ғурур йиқитганини айтиш учун чоғланди, тагин истиҳола қилиб тийилди, анчадан буён бемор ётганини билдириб қўя қолди. Ҳукмдор жиловни силтади.

* * *

Туёқлар дупури тинди. Муҳаммад Аваз белбоғига қистирилган теша дастасини тутганча аркони давлатни эргаштириб от қўйиб бораётган ҳукмдор изидан пича тикилиб тургандан кейин Улуғбек мадрасаси ҳовлиси томон йўналди ва ўзига қадрдон боғдоди эшикли ҳужрага кирди.

Ҳужра ўртасида пича тараддудлангач, токчадан ўрама оппоқ қоғоз олди. Қоғоз қатини очиб, ундаги ўзаро кесишган рангдор чизиқларга паришон тикилди. «Қатта равоқ тарҳини устод маъқуллаган. Андин кўнглим тўқ,— деб ўйлади.—Аммо бул... бош пештоқникидин ҳануз кўнглим тўлмайдир. Ушбу чизиқлар не маъно берадир. Эгам иноят айласаю кўмагини дариғ тутмаса, аларни бош пештоққа муносиб тарзда ўзгартираман. Таъбим бошқача ифодаларни тусайдир!» Қоғозни ўраб жойига қўйди. Ола-ровур майдонга тушди, сўнг атрофда пича айлангач, усталар ва шогирдлар кўзини шамғалат қилиб Регистондан узилди.

Жавзо иссиғида димиққан шаҳристон сокинлик аро мудрайди. Хиёбонлар, кўчалар, расталарда одам сийрак, жони танига сиғмаган савдогарлар, заргарлар, базозлар, ҳунармандлар савдо-сотик араваси тортмаётганини унутиб жавзо жазирамасидан кўпроқ нолишади.

Бу кунлар аркни совуқ сукунат қучган, карнай-сур-

найлар товуши, чопарларнинг еру кўкни титратадиган қичқириқлари деярли эшитилмайди. Шаҳристон бўйлаб жавзо нафаси сезилгандаёқ Ялангўш бола-бақраси, тўрт хотини, жориялари, соқчилари билан шаҳар четидаги жаннатмонанд гўша — Даҳбед қишлоғида жойлашган ёзлик мулкка кўчган эди. Шу сабаб анчадан бери Моҳбону мактублари тийилди. Ажабо, мактублар унга қанчалар таскин берар экан-а!

— Онаси айвондаги чорпояда тиззаларини қучиб ўтирарди.

— Ҳа, қани,— деди Муҳаммад,— тинчликми?

— Кўз очиб кўрганим тирик бўлса бунча хўрланмас эрдим,— деди Назокатбону томдан тараша тушгандек қилиб.— Тизгининг таранг тортилганда сен шайтон ҳам бунақа ўзбошимча бўлиб ўсмадинг.

— Афу этингиз.

— Қачон афу сурашдин нари ўтурсан, гумроҳу нотавон?! — деб Назокатбону тутақди.— Ахир, афу нимани ўзгартирарди? Қани, сўзла, манимдек бечорани тоқайгача куйдирасан?

Онаси жавраган кезларда у фақат суқут сақлаш билан ўзини ҳимоя қилади. Кўпинча бирор арзимаган юмушни баҳоналаб аста ҳузуридан жилади. Ҳозир ҳам анчагача нима қилишини билмай каловланиб тургандан кейин ўртангудек бўлиб хонаси сари шошилди. Диққи-нафас хонада тун бўйи ухламай пештоқ тарҳи устида ўй сурди. Чарчаган кезлари малика хатларини қайта ўқиб ҳордиқ ёзди, гоҳо малика билан хаёлан гурунқ қурди, нимадир хусусда у билан ғойибона тортишди.

У ўзича шивирларди. Бу одати волидасига ҳам бир қадар аён эди. Кўпинча Назокатбону ўғли ўзича мингирлаб ўтиргани ўстидан чиқар, «Сен, гумроҳ, девоналиғ сари юз бураётирсан», деб пичинг отарди. Бенхтиёр Муҳаммад Аваз яна пештоқ тарҳига эгилди. «Ушбу катакларда оҳу кўзлари! Ё раб! Бу не берур? Маним ўй-

лаганларим рўёбга чиқурми?» У оғир энтикиб қилқаламни олганда киприклари сал илинди. Аммо сал ўтмай тагин ҳушини ўнглади. Шу алфозда кун ёйилди ҳамки қимирламади. Катаклар сеҳри вужудини занжирбанд айлаган эди. У бундан қутулиш, эркин нафас олишни ўйламасди. Орадан уч кун ўтди. Шогирди Аҳмад Ва-лихон бир неча марта ҳолидан хабар олди. Баъзи му-ҳим топшириқларни у орқали усталарга етказиб турди.

Муҳаммад Аваз ҳали-бери шаҳристон кўчаларига қа-дам босиш ниятида эмасди. Бир кун эрталаб эндигина нонушта қилиб катакларнинг живир-живир уммонига шўнғиган чоғ отлиқ чопар дарвозани тақиллатди. Ажа-бо, ҳукмдор уни ёзлик мулкка чорлатибди. Нима қили-шини билмай боши қотди. Вақтини қизғанаётган эди. Аммо айтилган муддатда етиб бормаса нақ Баҳодир газабига учрайди...

Даҳбеддаги ёзлик мулк атрофи баланд пахса девор билан ихоталанган эллик танобдан зиёдроқ боғни ичи-га олади. Баҳор келиши билан яшил либосга бурканиб қушлар чуғурига тўладиган бу ажиб боғда муҳташам хосхоналар, нафис кўшклар, меҳмонхоналар барпо қи-линган, булар бари Мулла Абдужаббор ва Муҳаммад Авазнинг нозик ҳунари орқасида зийнат топган эди.

Боғдан бир неча юз қадам нарида тевараги ғиштин деворли кичикроқ қабристон кўзга ташланади. Яланг-тўшнинг пири бўлмиш Шайх Хожа Ҳошим ҳазратлари-нинг бобокалони — сўфий олим ва авлиё Маҳдуми Аб-зам Хожа Аҳмад Сайид Жалолиддин Косонийнинг қаб-ри шу жимжит гўшага қўйилган. У вафот этганда¹ му-ридлари «Олам таянчи кетди», деб ёқа йиртиб кўзёш тўкишган. Қиличи зарбати ҳамда Шайх Хожа Ҳошим кўмаги билан Самарқанд тахтига минган Ялангтўш Мулла Абдужаббор бошлиқ меъморлару бонийларни

¹ Ҳижрий 949 йил муҳаррам ойининг йигирма биринчисида.

сафарбар этиб, аввало пири ҳурмати, иккиламчи, пирининг бобокалони хотираси учун қабристон ёнида улкан хонақоҳ қурдирди.

Муҳаммад Аваз бундан икки йилча бурун ҳукмдор тортиқ қилган қашқа жийронни миниб кечки пайт манзилга етиб келди. У хонақоҳни ва унинг қаршисидаги улкан чинорни зиёрат қилгач боққа ўтди. Қуёш ҳали дарахтлар орасидан мўралаб турган бўлса ҳам боғ тўридаги марказий кўшк айвони билан ичкарисада тилла қандиллардаги шамлар ёқиб қўйилган эди. Ялангтўш ўйма нақшли улуғвор устунлар салобат берган салқин айвонда, оппоқ пар тўшакда бесўнақай оёқларини узатган кўйи ёнбошлаб ётарди. Узун пойандоздан битта-битта юриб бориб Муҳаммад Аваз таъзим билан салом қилди.

— Хуш келибсиз, мавлоно,— деди ҳукмдор.— Аҳволингиз нечук?

— Давлатлари соясида аълодир, ҳазратим.

— Қурилиш аҳволи қандоғ?

— Соз эрур.

— Андоғ эрмас чоғи?

— Шубҳа қиласизми?

— Сиз сустанганингизни баён этадирлар.

— Йўқ, камина ҳеч маҳал...

— Фақиҳдин тортган хафаликка шу йўсин жавоб қайтармоқчимисиз?

— Сиздек адолатпарвар зотдин не хафалик тортибман?

— Астогфурилло,— деди ҳукмдор ўсиқ қошларини уюриб.— Совчиларингиз лабларига лой суртиб қайтишганидан беҳабармисиз?

— Алар не аҳволга тушган эрсалар бари ўзидин,— деди Муҳаммад Аваз.— Қурилиш масаласига келсак, ташвиш емангиз, сизга содиқ ҳар меъмор, ҳар боний, ҳар наққош, кеча-кундуз тинмайдир.

— Анингдек кимсалар тақдирланур.

— Қуллуқ саховатларига!

— Не етишмаслигидан сўзланг,

— Нафис ҳам пишиқ кошин.

— Тадбирини ўйладингизми?

— Уйладим. Кошинпазларни инсофу диёнатга чакиргандин ташқари Афросиёбда тагин икки хумдон қурмоққа муборак номингиздан фармойиш бердим.

— Маъқул, мавлоно,— деди ҳукмдор мамнун бўлиб, сали ўтиб қўшди:— Муборак қурилишимиз маромида бо раётганини билдириб фақиҳ бошини кўкларга еткардингиз. Анингдек хурсандчилик шарофати билан бир бода-хўрлик қилайлик.

— Бодани хушим товламаслигини билурсиз.

— Май тановул қилмаган йигит йигит саналмас. Уткинчи дунё лаззатидин бебаҳра кетгандин кўра туғилмаган авло!

— Одамзод фақат лаззат учун туғилмайдир.

— Сизнингча, одамзод ёруғ дунёга не мақсадда келадир?

— Яшамоқлик мақсадида!

— Ақлингизга балли, мавлоно, яшамоқ мақсадида дунёга келадиган инсон нечукким майи ноб каби нодир неъмат борлигинини ғофил ўтса?! Йўқ, мавлоно, ғофилликдин тийилинг. Бугун сиз билан бунда базму жамшид қургаймиз, нозанин раққосаларни чорлагаймиз. Алардан ёққанини танларсиз, кеча бўйи қўйнингизда бўлур!

Хижолат ичра Муҳаммад Аваз синиқ кулимсиради.

— Камина нафс ботқоғидин йироқроқ юришни афзал биламан.

— Соддасиз, мавлоно, соддасиз,— деб ҳукмдор чакилган пистага узалди.— Не-не казо-казолар камина билан бир маротаба бўлсаям бир дастурхон атрофида

гурунглашмоқ илинжи билан яшайдилар. Сиз эса калондимоғлик қилурсиз. Бир маҳаллар ўнг қўлим саналган падарингиз камтарликни ярашиғли касб қилган эрди.

— Падаримни эслатмангиз.

— Агар саройга қамти келиб, садоқатингизни кўргузаберсангиз, сизни ул зоти шариф жойига кўтарурман.

— Каминани сарой қизиқтирмас.

— Нечун,— деди Ялангтўш енгил таҳдид билан ва аста соқоли учини силади,— нечун қизиқтирмас?

— Нечукким, сарой кишиларини камина тушунблмайман. Бири сиз эрсангиз, ҳазратим, ўзгалардин садоқат талаб қиласиз-у, ўзингиз кўнглингизга келган ҳар недин тортинмайсиз.

— Уйлаб сўзланг, мавлоно!

— Бисёр ўйлагандин мажолим қолмади. Неча кундин бери падарим ҳурмати учун тортиқ қилганингиз мартабани ҳам қўшқўллаб топширишга ҳозирлик кўраман. Раво топсангиз дорилфунун қурилишида бир боний сифатида қатнашаман.

— Ўзингиздин бу қадар кетманг. Қўрқитурмисиз?

— Андор бадниятдин ўзи асрасин,— Муҳаммад Аваз чехрасидаги қатъият чуқурлашди, пича сукут сақлагач, деди:— Ҳазратимнинг бошқа сўровлари йўқми? Бемаҳалда қолмай шаҳристон сари отланмоғим лозим.

— Айтдимки, бул оқшом базми жамшид қургаймиз, эрта Зарафшон соҳилида тустовуқ овлармиз. Ахир, камина дарду ҳол қилмоқ орзуси билан сизни чақириб эрдим.

Хиёл тажанглашган Муҳаммад Аваз, каминани бу хил ташвишлардан ҳоли қилгайсиз, деган маънода келиштириб таъзим қилди. Чўзилиб кетган суҳбат чоғида хиралашган таъбида бир енгиллик туйиб ҳукмдорга кужшвақтлик тилади. Сўнг айвондан шошилмай узоқлаш-

ди. Уша заҳоти ҳукмдор алланечук бир паришонлик билан балбалага қўл чўзгани, лим-лим оёқни шаҳд билан кўтарганини кўрмади.

* * *

Муҳаммад Аваз жийрон отда Даҳбед сари елиб келаётганда ҳам, ҳукмдор билан юзма-юз баҳсу жиддияга киришганда ҳам фақат бир муддао — узоқдан бўлса-да, маликани бир кўриш, ҳеч қурса жарангдор овози ё кулгисини бир эшитиш тилаги билан ёнди. Икки тарафида турфа рангли чечаклар очилган йўлкадан ўтаётиб тағин уни ўйлади. Кўкси алланечук ширин қалқиди. Шу дамда у не юмуш билан овунаётир? У ҳам соғинч ўтида қоврилаётганмикин?

Отбоқар Аҳад чўлоқ жийронни эгарлади.

— Оға,— деди сўнг,— йўлга бемаҳал чиқаяпсиз.

— Бошқа иложим йўқ, мулла ака.

— Қўйинг, қоронғида юрманг. Кечалари йўлтўсарлар изғиб юришармиш, деб эшитаман. Агар сизга ҳоким кўшкидин жой топилмаган эрса ғарибхонамиздин топилур. Қолинг, жиндай ҳасратлашамиз.

Муҳаммад Аваз таваккал қилиб розилик берди. Саройда ҳам бутун шаҳристонда нуфузи баланд бўлган амалдор йиғит сазосини синдирмагани учун севинган отбоқар вазифасини шоша-пиша адо қилди: отни яланғочлади, бедазор адоғига қантарди. Сўнг отаси Бобо Миршарофни яхши таниганини айта-айта йиғитни меҳмонхона сари етаклади.

— Мулла ака,— деди Муҳаммад Аваз ямоқи кўрпачага ўтириб юзига фотиҳа тортгач,— бола-чақадан борми?

— Тақсир, қирқни уриб қўйган бўлсак ҳам ҳануз бўйдоқмиз,— Аҳад чўлоқ сопол пиёлада чой узатди.— Бул ёғоч оёқни қайси ожиза назарга иларди?

— Ҳамма гап шундами, мулла ака? Кўнгил бутунми?

— Кўнгил бутун-а,— деб Аҳад чўлоқ бошини хам қилди.— Э, нимасини сўрайсиз, чарх каж-да!

— Том-помдан йиқилганмисиз?

Нечундир Аҳад чўлоқ каловланди, тиф егандек афти бужмайиб кетди. Ҳукмдор ҳузурида кечган мунозара залвари, малика ҳақидаги толғин хаёллардан қутулолмаган Муҳаммад Аваз сал ўринсиз савол ташлаганини анча кеч англади.

— Камина Ялангтўш қўшинида атанган отлиқ сарбозлардан эрдим,— деди Аҳад чўлоқ сал фурсатдан кейин.— Таассуфлар бўлсинким, Кеш қўшини билан бўлган солишувда шул дардмандлиғни орттирдим.

— Э, кечиргайсиз, сиз ўша махорабада қатнашганмисиз?

— Шундай, оға,— деди отбоқар хомушланиб.— Раҳматли падари бузрукворингиз Бобо Миршароф ёнида солишганман. Ул зот каминани хоснавқарлар сафига қўшиб эрдилар.

— Сардор хизматида турганман денг?

— Турганман,— Аҳад чўлоқ қисқа сукут сақлагандан кейин, суҳбатга жон бағишламоқ ниятини қилди чоғи, овозини кўтариб, хотиралари қатини оча бошлади.— Падарингиз зап бинойи зот эрди. Умрим бино бўлиб унақа тантини бошқа учратмадим. Эсимда, биз кешликлар билан дастлаб Омонқўтон тоғи этаклариде тўқнашдик. Сардор ўнг қўли билеги, камина тиззасини қилч ялаб ўтди.

— Сардорни ўша яра олиб кетдимиз?

— Асло ундай эмас,— деди отбоқар тоқатсизланиб.— Иккинчи олишувда Имомқулихонга қарши бош кўтарган исёнчиларни янчиб ташладик. Эндигина тинчиганимизда ёв тарафдан хабар келди. Кеш ҳокими Қуязамон Ялангтўшни яккама-яккага чорлабди. Шартга

кўра, агар Ялангтўш рад берса, қўшини енгилган саналарди. Бул ўлимдин оғирроқ эрди. Сардор нима қилди денг? Тўшакда бемор ётган ҳукмдорга можарони эшитиришни хоҳламади. У, камина — Бобо Миршароф сардор Ялангтўшбий Баҳодир шогирдиман, аввал каминани йиқингиз, кейин кураги ер кўрмаган Алиул замон навбати етур, аммо тахминимча ул назари аъло зот сиздек назари паст кимсани у дунё-бу дунё писандларига илмас, деган мазмунда битик йўллади. Айтишларига қараганда номани ўқиган Қулзамон аламидан бўғилиб ўлаёзган...

Кечки юмушлари, икир-чикир ташвишларидан бўшган хизматкорлар кириб суҳбат узилди. Соқол босган афт-ангорларига ҳорғинлик нуқси урган жориялар ва қуллар мубошир меъморга ҳайрат билан боқиб, қуюқ саломлашиб, одоб билан дастурхон атрофида жойлашиб олгунларига қадар Аҳад чўлоқ оғиз очмади.

— Битик сардорга қимматга тушган эрди, оға,— деб анчадан кейин Аҳад чўлоқ меҳмонга зимдан нигоҳ юборди.— У солишув тадорикини кўра бошлади. Аввал дубулға-совут, сўнг кенг даббоғ¹ кийди, ярадор қўлини тахтакачлаб, даббоғ ичкарисидан белига боғлаб қўйди. Сардор чап қўли билан солишмоқчи бўлганини фаҳмладик.

— Чап қўли билан-а?

— Ҳа, оға. Қулзамон девдек одам эрди. Қиличбозликдаги таърифини ҳам эшитгандик. Рақиби қалқонсиз, қиличини чап қўлида кўтариб, отини бежилов ҳайдаб чиққанини кўриб кинояли кулди. Сен чапақай гўдак менга талабгор бўлдингми, деди-ёв. Сардор пўписасини эса аниқ эшитдик: «Сиздақалар ўнгимга арзимас. Чапим билан синашинг!» Хат алами, пичинг зарбати ўтиб

¹ Сигир терисидан қопга ўхшатиб тикилган, ей ўқи ўтмайди-ган кийим.

кетган Қулзамон чунонам қилич урдик, сардор адоий тамом бўлди, деб оҳ тортдик. Йўқ, у ўзини четга ташлади. Галдаги солишда қилич учи эгар қошини пайраҳа қилди. Сардор зарб берганда Қулзамон қўлидан қалқони тушди. Узоқ олишиб ҳолдан тойдилар. Зафардан умид уза бошлаганимизда Қулзамон ёмон чинқирди. Дубулғаси ерда ётарди. Қилич қаншарини қоқ ёрибди. Сардор ҳам бўйнидан яраланибди.

Нафаси қийилгандек Аҳад чўлоқ ютинди.

— Камина дафида қатнашолмадим. Тиззам йиринглаб қимирлатмай қўйган эрди. Агар Давоий жаноблари бўлмаганда, шаксиз, ҳолимга маймунлар йиғларди. Ул муҳтарам зот жарроҳлик илму амали билан каминани ажал чангалидан қутқардилар, яъни сонимни кесиб, не-не дори-дармонларни малҳам қилиб босдилар.

Қорачироқ милтиллаб зўрға ёритаётган меҳмонхонада теран сукунат чўкди. Отбоқарнинг маҳзун хотираларидан ўзгача кайфиятга берилган Муҳаммад Авазни хаёл бир лаҳза болалик фасли томон судради. Жимжит даҳлизда ўнг қўли ва бўйнидан яраланган падари бузрукворининг гоҳ бетоқат ингранишлари, гоҳ ўтдек ёниб алаҳсирашлари қулоқлари остида жаранглагандек бўлди. Ушанда отаси сал ўзига келганда довуғи бутун Мовароуннаҳрга тарқалган табиб Абдулмалик Давоийга нажот билан тикилар, фақиҳни бунингдек дўзах азоби-дан фориф айланг, деб ёлворарди.

Жони қил устида қолган ота, шубҳасиз, кўнгилчан табиб чорасизлик сиртмоғида қийналаётганини сезмасди. Давоий ҳозиргина Шоҳизиндани зиёрат қилиб қайтган она-бола билан ҳам, сардор билан ҳам қандай муомала қилишни билмас, ҳар лаҳза яқинлашаётган фожияни қай йўсин билдиришни ўйлаб азобланар, Муҳаммад Авазга илиқ сўзлар айтарди. Охири сабри тугади, энди Шоҳизинда ташрифи ҳам, муолажа ҳам фойдасизлигини ётиғи билан тушунтирди. Уша кун Муҳаммад Аваз

билан онаси беҳад куйинишган, ҳақиқатни тан олишга мажбур бўлган табибдан хафаланишган эди.

Бу орада қанча-қанча сувлар оқиб кетди. Мулла Абдужаббор билан Муҳаммад Дарवेशга шогирд тушиб эсини таниган, ҳунар тахтига етишган Муҳаммад Аваз отаси қабрига шинам сағана қурди. Сағанани кошинкорий нақшлар билан безади. Дастлабки вақтларда волидаси билан тез-тез зиёратга бориб турди. Аммо кейинча ташвишлари бошидан ошиб ота қабридан бир қадар оёғи тийилди. Ҳозир шуни ўйларкан, ич-ичидан ўкинди, бағри юмшаб, Аҳад чўлоққа ҳурмат ҳисси билан тикилди, уни қучоқлаб ўпгиси, илиқ сўзлар айтгиси, меҳрини аямай сочгиси келди.

* * *

У, орадан кўп йиллар ўтса ҳамки, собиқ бир сарбоз падари хотирасини унутмагани, номини ҳануз муҳаббат билан тилга олаётгани учун чексиз фахр туйди. Аҳад чўлоқ отаси ҳақида тағин сўзлашишни хоҳлади. Умрида илк дафъа бу хил туйғуга изн берди. Бу фарзандлик ҳиссимиди, бошқа нарсамиди, билолмади. Жимлик чўзилиб, юраги қисилгач, Аҳад чўлоқдан ижозат сўраб, ташқарига чиқди.

Моҳбону учун атайлаб бино қилинган, алоҳида тарҳу амалга кўра бетакрор жило берилган, нозик кошинлар зарбланган кўшкни Муҳаммад Аваз биларди. Райҳону раънолар, гули насринлар бўйини туйганча, ўша тарафни мўлжаллаб бораркан, кўнгли алланечук чучмаллашар, ҳадик ичра энтикарди. У баҳайбат ёнғоқ тагига етган чоғ шом еб чиққан ой кўшк деворларини ёритди. Айри шохлар кўшк айвони томон эгилган бўлиб, барглар орасидан ичкарини бемалол кузатиш мумкин эди. Бунга жазм этмади, тўғриси, ботинмади, ёнғоқ танасига суянди.

Беҳисоб шамлар ўрнатилган заррин қандиллар ба-

ланд ва кўркам айвонни чароғон қилган, ложувард нақшлар, тилла суви юритилган ўймакорий устунларни ажиб жилогга белаган эди. Қачонлардир устоди билан биргаликда ўзи сайқал берган бу жозиблага беихтиёр ҳушини ўғирлатган Муҳаммад Аваз айвонда бош-оёқ оппоқ кийинган малак пайдо бўлганини сезмади. Малак устун ёнидан соллана-соллана ўтаётганда уни ногоҳ кўриб қолди.

— Маликам,— деб шивирлади,— Моҳбону!

Таниш овоз аршдан эшитилгандек малика улкан устун ёнида бирдан тўхтади. Узун киприклар паноҳидаги кўзларда қувонч аралаш ҳайрат чақмоқ бўлиб чақнади.

Ногоҳ Муҳаммад Авазда кутилмаган журъат уйғонди.

— Маликам,— деди панжарага яқинлашиб,— кўрқмангиз.

Кўкси ловиллаётган Муҳаммад Аваз ҳар қанча эҳтиёткорлик билан шипшимасин, бари бир, малика бир сесканди. Ҳуши эканлигига ишонқирамай кўзларини юмиб очди. Панжара орқасида шарпа эмас, тирик жон — Муҳаммад Аваз турганини билгандан кейин беихтёр жилмайди.

— Кўзларимга ишонмасман,— деди малика ҳайрати ортиб.— Не ваядан бу ёқларда адашибсиз?

— Бузрукворингиз чорламишлар. Шул баҳонада адашибман.

— Юрагингизга қойилман.

— Юрак қолганми, ўғирлатганман.

Малика нозик қочирим маъносини тушунди, беихтиёр бир саф киприклар эгилди, чеҳраси нурланиб кетди. Гўё заррин қандиллар бу чеҳра олдида ожизликларини тан олган каби пирпираб хира тортишди.

Сархушланган Муҳаммад Аваз хаёлида Моҳбонунинг шу алфоздаги сувратини муҳрлаш пайига тушган,

улуғ юмуш адо этаётгандек энтикар, ушбу пинҳоний анжуман тонгга қадар чўзилмоғини истар эди.

— Маликам,— деди ниҳоят Муҳаммад Аваз ҳушини ўнглаб,— агар янглишмасам битикларингиздан бирида қиблагоҳингиз таъқибига тушганингизни баён айлаган эрдингиз.

— Алҳол, рост,— деди малика маҳзун,— бир маҳаллар сиз мусаввирлик гуноҳи азим саналишини, шу сабаб қилқаламни эҳтиётлаб сақлаш лозимлигини писанда қилиб эрдингиз. Аммо камина сизнинг писандаларингизга бепарволиғ ила жавоб қилган эрдимки, бугун фақат пушаймонимни ютмакдаман.

— Каминани қоронғу кўчага бошламакдасиз.

— Дорилбақода малонкалар ҳар неки жонлуғ сувратининг жонини сўрармишлар.

— Қўйинг, маликам, сиз ҳусн ато қилган ўша жонлуғлар олдида ҳар нарса бекордир.

— Бефойда гап қиласиз. Энди бари топталди.

— Камина ўша суврат томошасида бир шошган эрдим, анинг маъносини топганимдан кейин икки шошдим.— Муҳаммад Авазнинг овози гурур билан янгради.— Камина сиздек фаҳми гул очган малика қошида тоабад таъзимдаман.

— Ҳар нечук маъносига етишдингизми?

— Етишдим, маликам, заковатингиз хўп эрур!

— Баҳсу лоф қиласиз.

— Баҳсу лоф қилмасман,— деди Муҳаммад Аваз бафуржа.— Дарвоқе, бари топталди, деган писандангизни қай маънода тушунай?

— Ҳали шама қилдим, англамадингизми?— деди малика чимирилиб.— Падари бузрукворим пойқадами ўша сиз билган хонага етганини билдирмоқдин энди тийилолмасман. Ул зот ёзлик мулкка кўчмасдан сал муқаддам хомакиларимни ўтга ёқмоққа фармони олий бердилар.

— Э, аттанг, ўшандоғ нарсаларни-я?!

Жавоб ўрнига малика енгил хўрсинди, яна узун кип-киклари эгилди.

Уша куни юз берган ҳодисани ўйласа маликанинг жони жаҳони ўртанарди. Ҳозир ҳам бағри симиллаб оғриб кетди ва хаёли чуваланди: шу куни у «танбаланган» эшикни очгач, одатдагидек, ҳар қанақа хавфдан бегона жимжит хонада Ҳабиба билан мунозарага киришиб, янги бир тасвиrot учун бўёқ танларди. Эшик шиддат билан очилиб, остонада кўзлари ола-кула бўлиб кетган отаси пайдо бўлди. Бир лаҳза ичида Баҳодир хотани гириллаб айланиб чиқди. Туйқус шер ва оҳу тасвири қаршисида таққа тўхтади, тўхтади-ю, шартта ханжарини чиқариб тасвир ўртасига санчди.

Ханжар, малика назарида, ё шер, ё оҳу юрагига қалди. Иссиқ қон отилгандек бўлди. Кўнгли айниб, гангиди, аста ингради. Шошиб қолган Ҳабиба чаққонлик билан қўлтиғидан тутди.

Бу орада ҳатто нима қилаётганини ўйлаб кўришни ҳам истамаган Ялангтўш яна бир неча тасвиrotни қиймалаб ташлади. Сўнг қизи билан канизакка ўқрайганча шиддатли одимлар билан ташқари шошилди.

— Ундан кўра падарим каминанинг ўзини тиг остига олсалар авло эрди,— деди малика хаёлдан бўшаб.— Қайта маним учун шўрлик волидам ҳам бисёр азият чекдилар.

— Хафа бўлманг, ҳали...

Малика сайқал бағишлаган сувратлар умри қисқа бўлганига астойдил қайғу чекаётган Муҳаммад Аваз галини тугатишга улгурмади. Айвонни гурра бостириб келган қақажон канизаклар тўлдириб қий-чув кўтаришди. Ранги қув учган малика улар ўртасида довдиратган кўйи индамай турарди. «Бу қадар беҳолсиз? — деб Ҳабиба уни аста қучди.— Нима, қўрқдингизми?» Енғоқ тагига шарпадек яширинган Муҳаммад Аваз малика

жавобини эшитмади. Яна юзлашув умидидан кечиб меҳмонхона томон маҳзун судралиб кетди.

Қаттиқ чарчаган экан чоғи, меҳмонхонага келиб, Аҳад чўлоқ ёнидаги ўринга ўзини таппа ташлади, ҳаял ичида қотиб ухлади. Азонда у хизматкорлар гўнғир-гўнғири, тартибсиз қадам товушларидан уйғонди. Азондаёқ Аҳад чўлоқ эгар-абзалини созлаб қўйган жийронни миниб жиловни бўшатди. Шаҳристон кўчалари бўйлаб бораркан, Регистон майдонига етар-етмас кечаси уста Пўлат, уста Самандар ва яна беш нафар танилган меъмору боний ҳибсга олиниб, зиндонга ташланганини эшитди. Ҳунарлари орқасида фақирона кун кечирадиган бу кимсалар бошига оғир кулфат ёғдирилгани боисини тушунолмайдан бедовни жадаллатди.

Қурилиш ночор қиёфа олган эди. Қолган усталар ишдан совиган, шогирдлари билан ҳар жойда тўпланишиб, ҳеч қутилмаганда содир бўлган кулфатни ўзлари-ча муҳокама этишар, ҳатто баъзи тили ботирроқлари Баҳодир ва сарой шаънини ерга уришаётган эди. Мубошир меъмورни кўрганларидан кейин ботинан қасос истагида ёнаётганлар ноилож тарқалишди. Лекин ҳеч бирида аввалги шаҳд сезилмасди. Жийронни сайнсга топширган Муҳаммад Аваз ҳам ўзини бошқача ҳис этди. Ҳарчанд ўйламасин усталар зиндон қилингани сабаби тагига етолмади. Ажабо, ҳукмдор нечун бундай қалтис юмушни адо этди? Ахир, у ўша усталарсиз қурилишдан барака қочишини биларди-ку!

Зийнатланмаган пештоқ, руҳини бадтар чўктирди. Ҳали у пештоқ масаласида бир тўхтамага келолмаган эди. Гоҳ уйда, гоҳ Улуғбек мадрасасидаги ҳужрасида мук тушиб, зардоб ютиб чизаётган тарҳ хомакилари таъбига астойдил ўтиришмас, жиддийроқ ўйлаб қараганда нимадир етишмаётганини илғар, худди шу нарсани жидду жаҳд билан излар, тополмай куйинарди. У фикри забунлигини, қоғоз устида қўли юришма-

Ўтганини Мулла Абдужабборга бир неча марта айтди. Устод, кутилмаганда туғилган режасидан воқиф бўлгач, уни фикридан қайтаришга уринди. Шундоқ ҳам қурилиш чўзилиб кетди, энди пештоқ тарҳини бузишга тўғри келса фақат Ялангтўш ғашига тегамиз, холос, дейишдан нари ўтмади.

Шундан кейин Муҳаммад Аваз мусаввиру якто Муҳаммад Дарвеш билан маслаҳатлашди. Афсус, минг афсус, ҳазрат куч-қувватдан кетган, тафаккурини маъно ҳам фикр қушлари тарк эта бошлаган, қарилигу охира ташвиши билан овора бўлиб, дунё юмушларига бефарқ эди. Шу сабаб у сеvimли шогирди мулоҳазаларини унча идрок этолмади, индамай соқолини силаб ўтирди, индалло, маслаҳатни насия қолдирди. Мана, энди у ҳибс, қилинган усталар, зийнатланмаган пештоқ тақдирини ўйлаб, ғишту кошин тўдалари аро тентираб юрибди.

«Во ажаб, журъатим шунчалар ночорми, нуқул тисариламан?! Агар ўшандоғ бўлса ажиб бир кашфу малоҳат туғилмасми? Устод Мулла Абдужаббор нечундир истиҳола қиладурлар. Ул зотни ҳукмдор фикри қизиқтирадир. Чиндан ҳам ҳукмдор не деркин? Камина учун не деса ҳам фарқсиз. Пештоқ хўп ўлса кифоя, алҳол, ислимий безаклардин ул минг чандон авло эрур. Ахир, салафлар ҳам пештоққа илмий муаммоларни, фалак буржлари билан боғлиқ файласуфона мантиқ ва мазмунни ёшурун зарблашган-ку! Мадрасаи Улуғбек пештоқи бунга гувоҳлик берур. Анинг пештоқидаги тасвир шунчаки безак эмас, илму нужум сеҳри, ахтарларнинг баҳри маъводаги жойлашувини ифодаловчи фалакиёт жадвалидир».

Муҳаммад Аваз ҳужрага кириб токчадан ўрама самарқанди қоғозни олди ва узун хонтахта устига ёзди. Чала ташлаб қўйилган тасвирий кошинбуруш тарҳининг хомакиси намоён бўлди.

Хомаки этга муҳтож бўлса ҳам, бўёқлар ҳали тузук қовушмаса ҳам кесишган чизиқлари аллақандай нозик маъно, дилни жунбишга келтирадиган фикр бўёқлар замирида ниҳон бўлишини бир пайтлар устоди таърифлаган эди. «Уғлим, кошинкорлик, биллоҳ, тасвирий кошинбуруш сири — бўёқларда! Қачонки бўёғини топсанг, мазмун тирилур, қиёфат жонланур!»

Устод эътирофини малика тухфа қилган палак билан малика нафис қилиб чизишга муяссар бўлган тасвирот ҳам такрорлайди. Бирида жонлуғлар қиёфатини ипак, иккинчисида бўёқлар тирилтирибди. Пештоқда бу нозик вазифаи муддаони жилвагар кошинлар ижро этса не тонг!

Мўйқалам учини пешонасига тегизиб қоғозга эгилганда кўз ўнгида жону жаҳон сўровчи чеҳра гавдаланди. Чеҳра алланечук жонсараклик билан узоқлаша-узоқлаша нуқта каби кичрайди. Ҳаял ўтмай уни тўзғиган оқ патлар кўмди. Бу нима, хотиротнинг синган қанотларими? Агар ўша чеҳра соҳибаси ёнида бўлганда нажоткор бўёқларни ўзи топиб, ўзи ўрнига иншо этарди. Тасвиротни нафисона келиштира олгани учун ийиб кетиб жарангдор товуш билан дерди: «Ушбу катакларда оҳу кўзлари! Буларни арслон кўзлари!»

Қоғоз тасавуридаги тасвирот учун торлик қилаётгандек эди, мўйқалам ўжарлик билан амрига бўйсунмас, топиллиши душвор рангларга совуққонлик билан ён босарди. Бунақада мук тушиб, диққати ошиб, изтироб чекишдан ўзга илож қоладими? Илоҳий зарбага юраги ортиқ чидамади, овозсиз инграниб, ҳукмдор ёқишга амр этган тасвиротни кўз ўнгида қайта тирилтиришга уринди.

«Оҳулар ва шерларнинг қарашлари суву ўт каби тўқнашадир. Бирисида мунислик, бирисида ваҳшат акс

этган. Бири субҳнамо, бири шомсифат бўлган бул хислатларни не тоифа ранг берадир?»

Муҳаммад Аваз жонсиз ва ғариб туюлган хомакини ўраб токчага ирғитди. Бурчакдаги қоғоз тахлами орасидан бошқасини суғурди. Хонтахтага яна мук тушди. У жарликин одат қилган мўйқалам соҳибига изн бермай тирғилаверди. Тасаввуридаги қиёфатлар қоғоз бетига кўчмоққа шошмас эдилар.

Қоронғилик чўкиб қурилиш майдончаси ва мадраса ҳовлисида ҳаракат тинганда ҳам Муҳаммад Аваз ҳужрада ёлғиз зардоб ютиб ўтирар, ўзини алланечук ғашлик оғушига топширган эди. Паришон бир тарзда шамдондаги яримта шамни ёқди, ҳужра ёришиб, самарқанди қоғоз нуқра каби жилваланди. Гўё қоғоз ҳам унга қўшилиб қийналар, катаклариди яширинган жумбоқни ечолмай бўзариб турар, сўнгсиз дард чекар эди.

«Ушбу катакларда оҳу кўзлари! Булариди арслон кўзлари!» Муҳаммад Аваз синиқ бир кулги ихтиёр этиб ўзича пичирларкан, тагин хаёлида бояги чеҳра ажаб бир малоҳат билан жонланди. Хаёлий малак шундоққина қаршисида шарпадек турарди. Ҳатто унга меҳр билан тикилиб, одатича, мунисона жилмайгандек бўлди. Шунда лаҳза сайин ўртанаётган Муҳаммад Аваз унинг мулоийм боқувчи кўзларида интиқлик билан излаётган нарса учқундек ялт ёнганини кўрди.

«Ё фалак,— Муҳаммад Аваз нигоҳи бир нуқтада қотди,— малика ўз кўзларини чизган экан-да! Сўқир ақлим нечун буни шу маҳалгача илғамади? Алар жами сиру синоатни зоҳир этмакдалар-а!»

Оҳу кўзлари нақшланадиган катакларни чамалаётганда Набихўжа ўрнига ёрлик олган молия мирзаси Воҳидбек кириб ҳукмдор шошилинич чақиртирганини маълум қилди. «Ҳукмдор саройга тез қайтибдир. Осиёйишталикмикин?» У эндигина бўйсунга бошлаган қилқаламни хонтахта устида қолдирди. Хобгоҳга қадам

босганда қоғозга кўча бошлаган жонлуғлар қиёфати бошида чирпирак бўлиб айланар эди.

Аъёнлар тахтни занжир каби ўраб олишибди. Хобгоҳда ўтадиган ҳар бир катта-кичик кенгашда ҳозир нозир бўладиган Шайх Хожа Ҳошим оталиқ, бош вазир Бобоҳўжа Муслим, Қози Соқий Зоминий, шоир мавлоно Шерхўжа, беклар, сардорлар, мунажжимлар ҳукмдорга тикилганча қотиб қолишган эди. Ҳукмдор нечундир одатдагига қараганда тажангроқ, қалин қошлари паст-баланд, қорачиқлари хиёл кенгайган, аммо бутун важоҳатида совуқ бир хотиржамлик мужассам эди. У пойгакда одоб билан қўл қовуштирган мубошир меъморга зимдан қаради. «Сезиладир, думчаси сув олмиш,— деб ботиний бир таҳдид билан ўйлади.— Қутилмаган шухрат ҳовлиқтирибдир ҳам қароғларига парда бўлиб босилибдир. Истеъдоди тенгсиз эрса ҳам нияти бад эрур! Эй, парвардигор, ўзинг шоҳид, орзу-йим ушалиб, мадрасаи муаззам битган кун бул кўрнамакдан кечаман!» Ана шу фикр кўнглидан кечиб дўрдоқ лабларидаги киноя чуқурлашди. Сўзлашга чоғи келмай қўли билан Бобоҳўжага тушунуксиз ишора берди.

— Меъмор жаноблари,— деди бош вазир қироат билан,— давлатпаноҳимиз қизлари, яъни маликаи муқаррамага оғиз солганингиз ростми?

Муҳаммад Аваз безовта нигоҳи билан ер сузиб сукут сақлади.

— Тушунарли,— деди бош вазир.— Хўш, темурийлик даъво айлаганингиз-чи?

— Даъво айламак не ҳожат? Қамина темурийлигим ниҳон эмас!

— Темурийзодалиқ паноҳида тахти муборакка раҳна солмоқ пайига тушганингиз-чи?

Хотиржамлик билан берилган савол жон танига сифмаётган ҳукмдор ғайирлигини оширди. Бадаида

таниш зилзила қўзғалди. Беихтиёр тошдек қотган Муҳаммад Аваз устига ҳурпайганча бостириб борди.

— Самарқанд тахти фақат темурийларга муносиб демишсиз! — Баҳодир кинояли илжайди. — Хўш, каминна темурий эмасманми? Ул ўзбекнинг барлосидин эрса, каминна олчинидинман! Сиздек муҳтарам зот уруғ суриштиргани, қон айирганига куяман!

— Ҳазратим!..

— Бас! — деди ҳукмдор ва Хожа Ҳошимга юзланди. — Назаримда, пирим, бул зот андоғ айиришлар жонимизга чиққан чипқон эканлигинин беҳабарга ўхшайдир!

— Бул бад ният, — деди Хожа Ҳошим, — ақли қосирлик белгисидир.

— Алҳол, шундоғ, — деди Шерхўжа, — ақли қосирлик эрур.

— Аҳли идрок, — деди Муҳаммад Аваз, — каминна ҳаргиз ҳеч нарсани англамаётирман. Аввало, ҳақиқатни очмоқлик жонз, сўнг ҳукм ўқилса ярашур. Сиз не дейсиз, Қози Соқий жаноблари?

— Каминна не дер эдим? — Қози Соқий қўлини кўксига босди. — Ҳамиша каминна ҳақиқат тарафдаман. Маълумингизким, жаҳонгир Амир Темур Кўрагоний ҳақиқат кучдалигини башорат айлаган.

— Жаҳонгирнинг набираси Мирзо Улуғбек ҳазратлари ўша башоратни бошқача талқин қилган, яъни демишким, куч ҳақиқатдадир!

— Мавлоно, — деди ҳукмдор, — яна шаккокликми? Мен не дерману қўбизим нени сайрайдир?

— Ахир, нечун каминна иззатини бу қадар ерга урадирлар?

— Сабабики, сиз ўзингиз иззатни англамас экансиз, — деб ҳукмдор мунозарага аралашолмай бир чеккага сурилиб қолган бош вазирга зимдан нигоҳ отди. — Куёвлик даъвойингизни ҳам энди фаҳмладим. Шу-

ни билингизким, камина Самарқанд тахтига осилмак ниятини қилганларнинг дасти ифлосини эмас, бошларини ҳам чолиб ташлайман.

— Андоғ паст ният каминанинг тушига ҳам кирмаган.

— Бир тоифа меъморлар ва бонийлар ила тил бириктириб сарой устига фитнес уюштираётганингиз ҳам тушингизга кирмагандир?! — Ҳукмдор аста ханжари дастасини ушлади.— Дардимизга малҳам бўлишини умид қилганимиз Давоий жаноблари Муҳаммад Дарвеш ила дорилшифоняни ғаламислар масканига айлантиргани ҳам тушингизга кирмагандир? Хўш, хабар беринг-чи, кунора ул тараф от қўйиб бориб не қилурсиз?

— Меъмору бонийлар, ҳазратим, мадраса ташвишидан бошқа ташвишни ўзларига бегона билурлар,— деди Муҳаммад Аваз хотиржам.— Дорилшифоня масаласига келсак, ул жой ғаламислар масканига айлантирилгани ёлғон! Давоий жаноблари сиз ўйлагандек паст кетмас. Ул зот улус ғами билан яшайдир.

— Ҳа, балли, улус ғами билан яшайдир. Анга сарой ғами бегонадир.

— Ул зот сизнинг ҳар нечук амрингизга ҳозирлигига аминман.

— Инонмасман,— деб ҳукмдор четга ўгирилди.— Ул геварагига беш-ўн сўқир муллаваччани тўплаган. Алар билан кун ўткарадир. Сарой маслаҳатига қулоқ осмайдир.

— Муллаваччалар устоддин тиб илмини ўрганаёттирлар.

— Бекор гап,— деди ҳукмдор чайналиб,— Сиз кофирлик даъвосига киришган ул кўрнамак билан тезроқ алоқани узинг. Агар ҳушингизни йиғмасангиз, мавлоно, оқибати қаролиғ кечадир.

«Ё парвардигор, энди Давоий ҳам ғурбатга кўмилмасайди!»

Қаттиқ ташвиш туйган Муҳаммад Аваз эртадан-кеч-гача тиним билмай гоҳ дорилшифоия, гоҳ мадраса сари чопадиган, беморларни муолажа қилиш, билганларини талабаларга ўргатиш билан вақт ўтказадиган табиб жаномларининг нуроний сиймосини хаёлида жонлантириб алланечук маъюсланди. У Мовароуннаҳр табибларининг султони хусусида тағин бирор илиқ гап айтиш учун чоғланиб ҳукмдорга боқди, боқди-ю, қорачиқларида ададсиз чақин кўриб, унсиз бўзарди-қолди. Ёндирмоқдан кўра кўпроқ музлатувга мойил бу чақин ялтиллаётган соққалардаги ажабтовур тушунуксиз ифода билан коришиқ эди.

Ҳукмдор бесаранжомлиги Муҳаммад Авазга ҳам юқди. Узлуксиз янграётган пўписаларни эшитмай қўйди. Ақлу идрокини қорачиқлардаги совуқ чақмоқ сеҳри ўғирлаган эди.

«Ажаб... арслон кўзлари!»

* * *

Арк дарвозасидан эзилиб чиққан Муҳаммад Аваз ўзини тутишга ҳаракат қилар, чатнаётган миясининг аллақайси бурчларида гоҳ пештоқ тарҳи, гоҳ маликанинги ёндирилган сувратлари, гоҳ зиндон қилинган усталар, гоҳ шубҳа остига олинган устод Давоий ҳақидаги тумтарақай мулоҳазалар гивирлар, ихтиёрини йўқотган каби довдираб борарди. Қурилиш майдончасида уни ранги қув учган Воҳидбек қарши олди.

— Мавлоно,— деди у ғамгин,— тағин кўргилик!

— Сўзлангиз, Воҳидбек!

— Талабаларга тибдин сабоқ бераётган чоқларида Давоий жанобларини Набихўжа бошлиқ сарбозлар ҳибсга олдилар,— деди Воҳидбек бўғилгудек бўлиб.— Устод, гуноҳимни англатингиз, сўнг ҳар неки бало бўлса гирифтор этингиз, деб ёлвордилар. Сарбозлар ани масхарадашдин нари ўтмадилар.

Жазо муддатининг атиги икки ӱйинигина ӱтаб зиндондан кутулган Набихӱжа ясовулбошиликка тайинланганини Муҳаммад Аваз эшитган, ҳайрат билан ёқа ушлаган эди. Падали паноҳида оғир жазодан осонгина кутулиб, тагин баланд эгарга минган бу бандаи гумроҳ хукмдор фармонларини бажаришга киришибди-да! Саройда бир башорат янглиғ дилидан кечгани вожиб бўлган эди. Кексайган чоғида тиб билимдони бу кулфатга қандай дош беради?

— Устодни сарой сари олиб кетишдими?

— Йўқ, мавлоно, йўлни зиндон сари солишди. Шогирдлари чирқираб изидан жўнашди.

— Э, аттанг!

Нажот истаб Муҳаммад Аваз теварагига аланглади, ӱксиди, кенгу ёруғ жаҳон кўзига тору зим-зиё кўриниб кетди. Аммо қайси қудратли банда айни чоғ унга нажот бахш этолади? У Воҳидбекни унутиб майдон ӱртасида анча муддат ёғоч каби турди, сўнг гамини пинҳон тутиш ҳаракатини қилиб, баланд ҳавоза сари ӱктам одимлади. Атрофни, одатдагидек ола-ғовур чулған, ҳар ким ӱз юмуши, ташвиши, хаёли билан банд эди. Ҳавозалар тагида бекорчилик қилиб ҳордиқ чиқараётган, нималарнидир гийбат қилаётган баъзи усталар билан шогирдлар мубошир меъморга назарлари тушгани ҳамон жонланиб қолишди. Саланглаб юрган ишбошилар белларига қистирилган қамчинларига ёпишишди. Туябонлар жимгина кавш қайтариб мудраётган туяларини қўзғашди. Чарм халталарга ганч ва қир солаётган чайир қуллар, мўйлаблари эндиgina сабза урган мулойим табиатли шогирдлар Муҳаммад Авазга таъзим билан қуюқ салом қилишди. У уста Воқиф Ҳиротий тасарруфидаги ӱнг минора учига кўтариларкан тагин Давоий жаноблари билан меъмор-бонийлар кулфатини ӱйлаб маъюсланди.

Чап минорани уста Фармон Кеший безаётган эди.

У имиллаб қимирлар, шогирдларини ҳам шоширмас, аммо ишидан игнача нуқсон топиш маҳол эди. Тарҳга кўра қобурғасимон кошинбуруш зарбланмоғи зарур бўлган гумбазлар машаққати Мулла Абдужаббор гарданида эди. Устод оғриб қолгандан бери бу жабҳада юмуш хиёл сустланди. Ердан учун Муҳаммад Аваз бошқа синалган усталарни ташлади. Ҳатто ўзи ҳам гумбазларга қаттиқ боғланди. Керак чоғи бола-чақасидан ҳам кечишга тайёр бўлган уста Самандар кошинпазликда бошқош бўлиш билан бирга кўпинча кунбўйи ички-ташқи деворларга кошин зарбларди. Бино ичкарисидаги беҳисоб чала юмушлар асосан уста Пўлат зиммасида эди. Номаълум сабабларга кўра зиндон қилинган бу кишилар ўрни ҳозир ҳар қадамда билиниб турарди.

Муҳаммад Аваз ҳавоза зиналаридан кўтарила-кўтарила, ниҳоят, муқарнас билан бўйлашди. Муқарнас — бамисоли минора салласи. Ана шу саллани уста ҳар хил рангдор кошинлар билан шарафа, гириҳ усулида безайди. Шундан кейин ердан минг тусда товланиб кўринади. Уста Воқиф Ҳиротий шарафа зарб этаётиб терга пишиб кетган эди.

Мубошир меъмор Улуғбек мадрасасига нигоҳ ташлади. Самога қадалган нилий миноралар, малоҳат ва салобат касб этган пештоқу равоқлар бўёқлари ўзаро мутаносиб товланар, томошабин руҳини чарогон айлар, борлигини ҳайрат гирдобига ирғитар эди. «Бизники ҳам шу қадар бўлажак,— у фахр ҳиссини туйди.— Аммо биз узоқ судрадик, узоқ! Мадрасани Улуғбекни эса беш йил ичида барпо қилмишлар!»

— Муқарнас дандонаси чакки бўлмабдир,— деди Муҳаммад Аваз силлиқ ва мустаҳкам ғиштларни силаб.— Билъакс бўшашмангиз.

— Иншооллоҳ, бўшашмагаймиз,— деди уста Воқиф.— Қолгани фақат кошин сифатига боғлиқдир.

— Кошинпазларимиз юзимизни ерга қаратмас.

— Аттанг, улар орасида уста Самандар йўқдир.

— Кошин зарб этишда устоддин ўзган уста Пўлатчи?

Усталар қайғу ичра бир лаҳза сукут сақлашди.

Муҳаммад Аваз уста Воқиф Ҳиротий ва шогирдлари билан илиқ хушлашиб пастлади. Чанг-тўзон чулғаган майдонда бўл-қо-бўл авжига минган эди. Пештоқ биқинидаги йўлак айниқса тирбанд, қадам қўйгани жой топилмас, қора терга ботган қуллар инқиллаб-синқиллаб кошин тўлдирилган ғалтакларни ҳавозалар оралиғидан суриб ўтишарди. Сал нарироқда бир тўда шогирдлар бош кўтармай дандона учун ғишт тарошлашади, яна нарироқда бошқа тоифа шогирдлар ганч элашади, дўғобу ганчхок қоришади. У катта равоқни боғлашга киришган усталар ишини назардан кечириш ниятида эндигина ҳавоза поясиға қадам қўйган чоғ мирзалардан бири волидаси ташриф буюрганини билдирди. Шундагина ҳадсиз ташвишлар билан машғул бўлиб икки кундан бери ҳовлиси сари йўламагани, ҳатто тузукли ухламагани, туз тотмаганини эслади. Тугунчак кўтариб олган онасининг дарди-дунёси қоронғилигини узоқданоқ пайқаб алланечук ўкиниб кетди.

— Нечун қорангни кўрсатмайсан? — деди Назокатбону гиналаб.— Бир саф усталар ҳибс қилинганини эшитиб югуриб келдим. Нима гап ўзи, болам?

— Камина тилим кесилган,— Муҳаммад Аваз ҳамон нигоҳларини яшириб олган эди.— Фақат усталар эрмас, бош табиб жанобларини ҳам зиндон қилишди.

— Алар гуноҳи не эркан?

— Алар гуноҳи нелигини ҳукмдор ўзи ҳам билмас,— деди киноя билан Муҳаммад Аваз.— Фақат Абдулмалик жаноблари дорилшифоняда ҳар турли кимсаларни тўплаб фитна уюштиргани саройда тарқалибдир. Камина эса фитнага бош қўшибман, яъни Абдулмалик пла

Муҳаммад Дарвеш кўмагида тожу тахт даввосини қи-
либман.

— Бул туҳматни ким ўйлаб топибдир?

— Ким топгани каминага қоронғидир. Фақат қо-
сир ақлим Бобоҳўжадин гумонсирайдир.

— Ул кимса кимлиги аён,— деди Назокатбону ўйга
чўмиб.— Энди сезаман, сен шу хил можаролар комида-
сан. Лабларинг гезарибдир. Жонинг кўзингга қилча
кўринадими?

— Сизни сарсонлиғ кўчасига солган тошбағир ўғил
ни кечиринг.

— Машойхлар демишким, оно кўнгли болада, бола
кўнгли далада!

— Топиб сўзламиш машойхлар.

— Қазии келтирдим, еб олгин.

Шифти қуббасимон ганчсувоқ хужрага киришди. Ту-
шунуксиз чизмалар туширилган қоғоз-дафтарларни эҳ-
тиёткорлик билан йиғиштириб бурчакка олиб қўйган-
дан кейин Муҳаммад Аваз хонтахтада онаси келтирган
тугунчани ёзди. Зира-мурч қўшиб пиширилган қазии би-
лан ширмой кулча иси димоғига гупиллаб урилди.

— Хануз гўдаксан,— деб Назокатбону қовоқ уйди.—
Кўзингга таомилдин ташқари нарсалар кўпроқ хуш кў-
ринадир. Оқибат, ўзинг ҳам, камина ҳам осойишталик-
дин маҳрум. Бошқа мўминлар волидасидек оёғимни
узотиб роҳатланмаганимга куйинаман.

— Куйинмангиз,— деди Муҳаммад Аваз, онаси кўҳ-
на дардини очгани учун хомушланди.— Фурсати битиб
ўзи сизни роҳату фароғатга еткаргай!

— Тилгинангга асал,— деди Назокатбону чеҳраси
ёришиб.— Бугун барвақтроқ қайтгин, маслаҳатим бор-
дир.

— Не маслаҳат? Айта қолинг.

— Майли, айтсам айтай, йўқса сен боргунингча ёри-
ламан,— Назокатбону хиёл сукут сақлагач, кулимсираб

давом этди:— Файзуллабой қизини сенга унаштириш пайига тушдим. Онаси кўнглига қўл солувдим, розилиги бордек туюлди.

— Юзимни қаро қилмоққа чоғланибсиз.

— Йўқ, болам, юзинг ёруғ бўлмай, агар билсанг, Файзуллабой Самарқанд устунларидин саналадир. Бир кўшк бино қилмишким, Баҳодир саройидин камлиги йўқдир. Давлатини ҳам худо зиёда қилсун!

— Камина мол-дунёга қизиқмасман.

— Унда нечун саройга интилдурсан?

— Боиси сизга аён эрур.

— Сен сўддаи нотавон, Ялангтўш аҳди қавлидин воқиф эмасмисан? Ул зот маликани Бухорон шарифга, Имомқулихон саройида нуфузи беҳад баланд бўлган ўнг қўл вазир Шайх Қиёмхон Бухорийнинг ўғлига узатиш орзусини қилибдир. Афтидан, бул Хожа Ҳошим фатво-ғи билан бўлаётганга ўхшайди. Қачонлардир Хожа бош вазир билан ошно тутингани қулоғимга томган эрди.

— Волидан меҳрибон,— деди Муҳаммад Аваз хотир-жам,— камина учун Баҳодир эмас, маликанинг аҳду қавли инобатлидир.

— Ҳукмдор бир ожиза раъйи билан ҳисоблашиб ўтирмас,— деб Назокатбону жаҳлланиб қўзғалди.— Ужарлик оқибати войлигини унутма! Сўқирлик ҳали сенга кўп пушаймонлиғ келтирадир.

Тағин Муҳаммад Аваз ўзини анқовликка солди. Асли у қачондир бир кун тақдир мурувват кўргазишига умид боғлар, эрта-кеч ўзи ҳақида қайғурадиган онасини ҳам шунга ишонтириш пайида бўларди. Уша умид дилидан бирор лаҳза ҳам аримагани учун ўзини бардам сезар, Моҳбонудан узоқдалигини ўйлаганда ҳам, ораларидаги жар беҳад тубсизлиги хусусида танҳо мушоҳада юритганда ҳам қатъиятини бўшаштирмас эди. Аммо ҳозир волидаси маҳзун алфозда қўл силтаб ҳуж-

радан чиқиб кетгандан кейин илк дафъа қаттиқ ташвишга тушди. Анчагача ўртаниб ўтирди. Туйқус зиндонда қийналиб ётганлар ёдига тушиб хаёли чалғиди. Фурсат топиб Ялангтўш ҳузурига табиб билан усталар гуноҳидан ўтишни сўраб боришга аҳдланди.

* * *

Онасини кузатгандан кейин алланечук паришонлик оғушида Муҳаммад Аваз узоқ муддат пештоқ тарҳи билан машғул бўлди. Хаёли алланечук безовта, фикрлари қўнимсиз, иши унумсиз эди. Тагин ўжарлиги тутган мўйқалам ҳадеганда бўйсунавермади. Катаклар сарҳади аро тирғилиб туриб олди. Бир-бирига мингашиб кетган чизиқлар заминидаги мазмун бутунлай ғойиб бўлгандек эди. Қилқалам юришавермаганидан хит алфозда ташқари чиқиб арк сари юрди. Беҳуда жон койитиб келибди. Эгри қилич, ёй, ўқ тўла садоқ таққан, попукли узун найзаларига суянган соқчилар ичкари киритишмади. Ҳукмдор Эрон мамлакати элчиларини қабул қилиш билан овра бўлиб, хобгоҳга бир зоғни ҳам йўлатмаслик ҳақида фармони олий берибди

У алғов-далғов хаёллар билан тун қўйнида кезинди.

Эрталаб бир амаллаб хобгоҳга кирганда Ялангтўш тахтда ҳурпайиб ўтирар, ширинқираган юзида кеча азиз меҳмонлар билан биргаликда тўйиб ичилган май хумори аксланган, қалин лабларида синиқ бир кулги зоҳир эди.

— Аъло ҳазрат, камина ташрифи бонсини балки билиб турурсиз?

— Шубҳасиз,— деркан ҳукмдор қорачиқлари ялт-юлт ёнди.

Туйқус Муҳаммад Аваз сергак тортди: «Буларида арслон кўзлари!»

— Алар кўмагингизга муҳтождирлар.

— Товба, сиз нечун алар думида бу каби хор юриб-сиз?

— Маним ташвишларим ўша бахти қаролар билан боғлиқдир.

— Хўш,— деди ҳукмдор безовта қимирлаб,— ташвишларингиз ул имонсиз билан ҳам боғлиқми?

— Ул зот улус дардига малҳам бўлган кимсадир. Айни чоғда кўндан-кўп беморлар анинг йўлига кўз тутадирлар. Шул сабаб анинг ҳам баротини сўраб келдим.

— Овора бўлмангиз, алардин ҳеч бири баротга муносиб эмас. Салтанат устига фитна юргизмак нияти ила юзларига қаролиф суртган кимсаларни фақат зиндону завол кутади.

Муҳаммад Аваз қаршисидаги алпқомат кимсани эри-тишдан кўра тошни сув қилмоқ осонлигини фаҳмлади. Одамзод тилагини мажруҳликка маҳкум этадиган муаззам саройга бошқа қадам босмаслик аҳди билан нақшинкор эшикни қарс ёпди.

Хобгоҳдаги учрашув чоғида туғилган чигалликни мантиқ кучи билан йиқишга тиришган Муҳаммад Аваз ўзини ҳам зиндонга солишларини юрак ҳовучлаб кутди. Анчадан бери тўнини тескари кийиб олган ҳукмдор арқонни кўпам узун ташлаб қўйишига ишонмасди. Ҳар дақиқа зиндон хавф солса ҳам у кажрафтор фалак ғурбатларини унутган қўйи ганчсувоқ ҳужрада қимирламай ишлади. Пештоқ тарҳи устида тўлғаниб ўтирганда кимдир эшикни секин қиялатиб очди. Салгина эпақага келтириб йўнилган тол ҳасса тутган Мулла Абдужаббор маъюс кулимсираб кирди. Шогирди билан иссиқ сўрашди. Қуроқ кўрпачага инқиллаб чўкди, хонтахтага тирсагини тираб, нозик иншо этилган тарҳга тикилди.

— Уғлим, сиз бунда ўз гамингиз билан оворасиз,— деди тарҳдан нигоҳ узмай.— Ул ёқда усталару шогирд-

лар, ҳаттоким, қуллар юмушларидин совимишлар. Сабаби сизга аёнми?

— Аён, устод,— деди Муҳаммад Аваз калта соқолини силаб,— фақат, афсус, алар талабини қондирмоққа қўлим калталиқ қилур. Ҳукмдор барот хусусидаги тавалломни инобатга олмади. Саройдин эгасиз ит каби қувилдим. Айтинг, устод, энди не қилсам ярашадир?

— Аттанг, яхши бўлмабдир,— деди Мулла Абдужаббор хийёл тоқатсизланиб.— Алҳол, саройга ташрифдин аввал ақлингизни ишлатмоғингиз зарур эрди. Бул ўринда Бобоҳўжа ташлаган тўр ишини қилаётганига фаҳмингиз етмадимми?

Нечундир Муҳаммад Аваз қирқ дарра таёқ еб қонига беланган, жони қил устига қолганига қарамай зиндон қилинган Набиҳўжани хотирлади ва ичидан зил еди.

— Хўш,— деди Мулла Абдужаббор кутилмаганда суҳбат жиловини буриб,— насиб қилса бу можаро яхшилик билан адоғланур. Энди юмуш баҳсига ўтайлик. Қўҳна тарҳни не қилурсиз?

— Ул бекор бўлур.

Шогирди шундай жавоб қилишини кутгандек Мулла Абдужаббор пинак бузмади. Нигоҳи яна тарҳга михланди. Мусаввир наққош ранглари адашмай топа олганини ҳис этиб кўнгли ийди. Устод етмишдан ошди, умрининг энг гуллаган фасллари меъморлигу наққошлиқ билан кечиб тенги топилмайдиган не-не безаклар бино этди. Аммо бўёқ ва қоғоз бу қадар сеҳргар бўлишини, бу қадар бийрон забон билан сўзламоққа қодирлигини биринчи маротаба кўриб турарди.

— Уғлим, бошингизга ғавғо орттирмасайдингиз?

— Устод, пештоқ ҳусну камоли шу тахлит бўлишини тиладим.

— Эгам карам айлаб муддаоингиз мустажоб бўл-

гай. Аммо Ялангтўш тарҳга тузатиш кирганини пай-қаса жонимиз азобда қолур!

— Фикри оживимча, ҳукмдорга ҳар не тарҳ фарқ-сиз.

— Андоғ ўйласангиз, ўғлим, янглишурсиз. Ул зоти шариф қурилиш тақдирига бефарқ қарамас.

— Пийри комил, агар шул тарҳни пештоққа зарб этиш насиб этмаса ёруғ дунёдин армон билан ўтаман. Магарким, ҳукмдор йўлимга ғов тутаркан, шаҳристон-дин бадарға кетурман.

— Қарилик қўрқоқликдир, ўғлим. Биллоҳ, қўрқоқ-лик заминида эҳтиёткорлик ётадир. Ҳар нечук шошил-масдин Ялангтўш билан кенгашайлик. Маслаҳатли тўн тор келмайдир.

— Устод, анинг маслаҳати ўзингиз пеша айлаган каби бўлмоғи аён-дир. Ҳар не зуғум етқаришса ҳам лаф-зимни синдирмасман. Кейин, майли, ҳукмдор истаса вайрон айласун.

Кўнглида армон қатланган меъморни йўлдан уриш ўлжасини кўриб турган оч сиртлонни изга қайтариш билан баробар эди. Устод одатига кўра нуроний чеҳрасига салобат берган соқоли учини чимчилаганча анча муддат сукутга толди. У шогирдидаги на иссиқ, на со-вуқ ўзгартироладиган қатъиятни азалдан хушларди. Шу боис унинг кўнглини кўтармоққа астойдил аҳдланди.

Устод бисотидан илиқ сўз қидираётган чор Воҳидбек кириб майдонда оломон тўпланганини, тоқатсизлик билан Муҳаммад Авазни чорлаётганини маълум қилди.

* * *

Регистон майдонида илгари одам бу қадар кўп тўпланганини Муҳаммад Аваз эслолмайди. Оғанилари зиндонбанд қилинган муҳандис-меъморлар, наққошлар, дурадгорлар, кулоллар, сўзангарлар, қуллару шогирд-

лар тўхтовсиз оқиб келишар, сафлар тобора тигизлашар, ўзаро таҳдидли шивир-шивир кучайиб борар, орасира бақириб-чақирришлар, сўкинишлар эшитиларди. Мирзо Улуғбек мадрасаси олдидаги гишт тўшалган супачада Муҳаммад Аваз билан Мулла Абдужаббор пайдо бўлгач, ола-говур тағин кучайди.

Ҳавозаларда ҳаракат тўхтаганини кўриб Муҳаммад Аваз хиёл тажанглашди. Одамлар ундан нажот кутиб жавдирашар, гоҳо адолатга чорловчи хитоблар янграр, сафда ҳамма айбни унга тўнкаётганлар ҳам йўқ эмасди. У ўз ёнига ўзи қоврилиб юрганидан усталар хабарсизлигини ўйлади. Осмон йироқ, ер қаттиқлигини уларга қандай тушунтиради?

— Биродарлар,— деди у хотиржам бўлишга тиришиб,— аҳволингизни тушуниб турибман. Оғангиз жабрланганидан кўра ўзингиз жазо тортмоқликни авло санайсиз.

— Муҳтарам зот,— деди уста Пўлатнинг амакивачаси уста Фармон Кеший олдинга чиқиб,— неча кундан бери усталар иши бир ёқли бўлиши, яъни оқ-оққая қаролиғ-қароликка ажратилишини зориқиб кутамиз. Не ажабки, натижа кўринмайди. Чайналмасдин ҳақиқатни сўзлангиз, нима, Ялангтўш меъмору бонийлар уруғини қуритмакка қасдланганми?

— Англашилмовчилик бўлибдир, уста.

— Ҳар неки яхшилиғ ёхуд ёмонлик ўзидандир,— деб уста Фармонга қарата сўз қотди Мулла Абдужаббор.— Қани, озгина сабру қаноатга эрк берайлик-чи, бу ёғи не бўладир. Ахир, ҳукмдоримиз етти ўлчаб бир кесадиган улугсифат киши эрур!

— Ишқилиб ҳукмдоримизга инсоф берсин-да! — деди аллаким.

— Инсоф эмнш-а,— уста Фармон афтини бужмайтирди,— чамамда, эгам инсоф улашаётганда ҳукмдорларни ёдидан чиқарган.

— Ҳукмдорлар устидан ҳукм юргизиш сизу бизнинг ваэифаи муддаойимиз эмас,— деди кесиб Муҳаммад Аваз.— Сизу бизнинг бошқа ташвишларимиз бордир. Шошилич ўрнимизга қайтиб зиндондаги биродарларимиз ўрнини ҳам билдирмаслигимиз зарур.

— Муҳтарам зот,— деди уста Фармон Кеший кўзларидан ғазаб сочиб,— меъмору муҳандислар бўйнидин кунда олинмагунча қўлимизни совуқ сувга урмаймиз.

— Тўғри-тўғри!— Оломон тўлқин каби кўтарилди.— Зиндонбандларни бўшатмагунларича жойимиздин жилмаймиз!

Агар ғовға ҳукмдор қулоғига етса ҳибсдагилар ҳоли неча чандон мушкул бўлишини, яна беҳисоб кулфатлар туғилишини Муҳаммад Аваз биларди. Устод уқтирганидек, эҳтиёт бўлган маъқул, бир амаллаб ҳукмдор дийдасини эритиш керак, шунда кутилгани бўлади. Ғазабга минган биродарларини ҳовурдан тушириш учун Муҳаммад Аваз анча уринди. «Ақл кучига суянайлик», дея қилган ёлворишларини эшитувчи топилмади, аксинча, ундан нафратлана бошлашди.

— Биродарлар,— деди уста Фармон Кеший товушини кўтариб,— мубошир меъмордин умидимиз катта эмасмиди!? Чандон катта эрди! Афсус, ул шаънимизни лойга булғаганлар билан тил бириктирибдир.

— Камина бошимга қилич келса ҳам сиз тарафдаман,— деди Муҳаммад Аваз хафаланиб.— Аммо шаккокликка не ҳожат? Бул қимматга тушадир.

— Қўл қовуштириб ўтираверайликми?

— Хўш, не қилайлик, муҳтарам Кеший?

— Бир ёқадан бош чиқариб алар баротини тилайлик.

— Жуда соз!

У ҳукмдор билан ўртасида кечган суҳбатни сир тутди, ичига ўт қаланган кўйи устодига ўгирилди. «Сиз мадрасада қолингиз, чарчайсиз», деди юмшоқ оҳангда, сўнг диққат бўлиб типирчилаётган уста Фармон Кеший

билан йўл бошлади. Оломон бархан кўчгандек қўзгалди. Супада Мулла Абдужаббор афсус билан бош чайқаб қолди.

Бош вазир ҳукми билан қаландар кийимида изғиб юрган хуфиялар ўша заҳоти саройга ҳамма машмашани оқизмай-томизмай етказишди. Муҳаммад Аваз тахт ганимлари, шаккок табиб Давоий тарафдорлари билан Регистон майдонида очиқ маслаҳатлашгани, зиндондагиларни қутқариш баҳонаси билан уларни саройга қарши гижгижлагани, ҳозир улар мўр-малахдек ёпирилиб келаётганини, ҳукмдор ҳузурида анча-мунча кўпиртиришди. Индалло, ҳибсдагилар баротини сўраш учун сарой сари йўл олганлар адоғи ҳали Регистондан узилмай қаршидан дўпир-дўпир туёқ товушлари эшитилди. Уста Фармон жаврашларига эътибор қилмай вазмин одимлаётган Муҳаммад Аваз саман отини елдириб келаётган ҳукмдорни узоқданоқ таниди.

Белида исфаҳоний қилич солланаётган Ялангтўшбий Баҳодир орада йигирма қадамча масофа қолганда жилловни силтаб тортди. Саман кишнаб, гижинглаб, чиройли, ўрмовини кериб, таққа тўхтади, ҳукмдор қаршисида девор пайдо қилган оломонни, олдинда маъюс турган Муҳаммад Авазни истеҳзо билан кузатди. «Тузумни еб тузлуғимга тупурди бу нокасу нотавон,— деб ўйлади хотиржам.— Не истайдир? Маккор бош вазир наҳотки ҳақ эрур? Нечун титраётирман? Шул гўдакдин чўчийманми? Ҳали маним дастимни қайирадиган азамат онодин тугилмаган. Ишқилиб бул зуккотаъб банда соддалик орқасидан ўз бошига ўзи етмасайди. Ажал ҳайдаса қўзи исиниш учун бўри инига кирар эркан!»

— Мавлоно, бул недир, исёнми ёхуд ғазовот?

— Ҳар иккаласи ҳам эмасдир,— деди Муҳаммад Аваз.— Биз, мўминлар сиздек улуғ зот остонасига юкунмак ниятида отланган эрдик.

— Остонамга юкунмакками ёким остонамни вайрон айламакками?

Муҳаммад Аваз ёнида қўл қовуштириб турган уста Фармон ўзини тутолмади.

— Кўнглимизда зарра қаролиғ йўқ,— деди енгил таъзим қилиб,— фақат биргина тилагимиз бордир. Бу кунда зиндон азобини ютаётган бегуноҳларни озод қилмоғингизни сўраймиз.

— Бандаи гумроҳ, ўзинг кимсан?

— Уста Фармон Кешийман.

— Шу ондин сен ҳам зиндон қилинасан,— деди ҳукмдор қатъий, сўнг Набихўжага буюрди.— Ани дарҳол боғлангиз, анга ёруғлик ҳаромга ўхшайдир.

Жони ҳалқумига тиқилган бўлса ҳам уста Фармон Кеший пинак бузмади. Қаддини адл тутиб турди. От қўйиб келган миқти сарбоз узун қамчи билан башарасига чунонам урдик, оппоқ яктаги қон билан қизилланди.

— Ҳазратим,— деди Муҳаммад Аваз,— бу каби зугумга не ҳожат?

— Қарс икки қўлдан чиқадир.

— Камина тушунмадим...

— Фақих ҳам тушунмай турибманким, сиз, мавлоно, саройга яна не фалокат келтирур экансиз!

— Зидди эмасми, ҳазратим, ҳар не фалокат эл эътиборидадир?!

— Сўқир эл нени кўрур? Сиз алар қулоғига шипшиётган қаланғи-қасанғи каломлар ҳар фурсат саройга эшитилиб турадир. Энди бугун бул қилиғингизга ўзим гувоҳ ўтдим.

— Камина элга не десам фақат сарой манфаатини кўзлабман.

— Бас, етар ёлгонламак! — деди Ялангтўш қамчи ўйнатиб.— Омий халойиқни бошимга етаклаб келишдин уёлмадингизми? Оқибат шул эркан-да!

«Буларида арслон кўзлари!»

Ногоҳ Муҳаммад Аваз ҳукмдор қорачиқларида яна бир нотаниш чақинни туйди. «Ажабо, бул недир? Бул каби хилини нечун илгари кўрмадим? Ҳар кимсаки, дердилар Муҳаммад Дарвеш жаноблари, -сиру синоати бёҳисобдир. Анн бора-бора фурсат англатадир!» У хаёл билан банд бўлган чоғ Ялангтўш жиловни бурди. «Набихўжа жаноблари, агар тарқалмасалар бул гумроҳларни ҳозироқ қиличдин ўтқаринг, зиндонга ташланг», деди жаҳлланиб, сўнг отга қамчи босди.

Қиличлар яланғочланганини кўрган одамлар тўрт тараф тирқираб қоча бошлади. Эрмак қилган каби сарбозлар бир неча устани чопиб ташлашди. Қизғимтил чопон кийган миқти сарбоз мункиллаган бир кошинпазни оти ёни билан уриб йиқитиб елкасига найза санчганда чеккага сурилиб қолган Муҳаммад Аваз сабри битди. Чаққон келиб сарбоз қиличига чанг солди, аммо суғуришга улгурмади. Анча наридан отини гижинглатиб келган Набихўжа ўткир шамшири орқаси билан бошига астойдил туширди.

У атиги бир лаҳза даҳшатли оғриқ оғушида қолди. Оғриқ билан баравар хаёлидан кечди: «Буларида арслон кўзлари! Буларида-чи?» Сўнг шуури хиралашди, ҳудудсиз зулмат қаърига сингди...

Шалвираган гавдаси арава тахтасига ботаётганини сезиб ўзига келди, қўрғошин қуйилгандек оғир қовоқларини зўрға кўтарди. Кўкимтир осмон шаҳристон узра сокин мудрарди. Қибла тарафдан илиқ шабада эсарди. Кейин у баланд-баланд дарахтларни, нақшинкор дарвозалар, минораларни, ниҳоят, кошинкорий либосини кийиб улгурмаган забардаст пештоқни кўрди. Бирдан кўнгли айниди, бамисоли само ерга қапишиб, ҳамма нарсa йўқлик қаърига йўқолди.

Кенг ҳам чуқур ертўла: саккиз тараф саккиз йўлак шохлаган. Ҳар йўлак адоғида зил-замбил темир эшик кўринади. Бундан икки йилча бурун бир сарбозни пой-теша билан уриб сулайтириб қўйган уста Мирҳабибни кўриш баҳонасида зиндонга келган, одамзод ўзини хўрлаши учун ҳар нарсани бино қилиши, ҳар нарсага қўл уриши мумкинлигини ўйлаб қаттиқ қайғурган эди. Фақат тақдир бир кун эмас бир кун ўзини ҳам зулматни англатиш учун бу гўшага етаклаб келишини етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди.

Зилдек темир эшикни кучаниб очинди. Тош билан ишланган гумбазсимон шифтний, оғзи ўпқондек ҳувиллаган ваҳимали чуқур тубини илгаш душвор эди. У оёқда зўрга қалқиб турар, сал туртишса қулагудек бир аҳволда эди. Ниҳоят, белига жундан тўқилган узун арқон боғлаб, туртиб-суртиб қўланса ҳид анқиётган зулмат қаърига туширишди.

Нам деворга суянганча узоқ қимирламади. Чамаси ярим соатча ўтгандан кейин толиқиб, мадори қуриб, сал жилди. Сал ҳушини йиғиб бир-бир қадам босди. Титраётган оёғи қаттиқ нарсага тегди. Ҳатто ҳалиги нарса шиқирлагандек бўлди. Совуқ еган каби эти увишди. Наҳотки одам суяги? Миясига урилган бу фикрдан чўчиб жонҳолатда орқага тисарилди.

Қоронғиликка қадалиб тикилавергандан кейингича алоҳида шаккок бандалар учун мўлжалланган ҳибсхона анча кенглигини пайқади. Ё раббий! Бу не қисмат? Ёруғ дунёда не-не истаклар билан масрур яшаётган эди. Аттанг, энди ҳаммаси забун бўлди: мадрасани битиролмади, муаззам нештоқ чала қолди. Энди фақат устод Мулла Абдужаббордан умид қилади. Агар у тарҳ бўлакларини топса, сўнг тафаккури кучи билан уларни ягона қилса, мазмунни амал ила қовуштиради, яъни қо-

ғоздаги тасвиротни пештоққа зарб айласа зап бўлур эди.

Сал фурсатдан кейин Муҳаммад Аваз волидасини хотирлаб ҳолсизланган кўйи чўккалади. Мил тортилган-дек сўқир бўлиб қолаёзган кўзларидан дувиллаб ёш тўкилди. Шу асно, ажаб, ёнгинасида синиқ инграш эшитилди. Тубсиз жарликка қулаётган каби юраги шувиллади. Эй, расули ризо, бу ваҳшатгоҳда ўзидан бўлак ҳам тирик жон борми? Чамаси унга шундай туюлди. Балки ё каламуш ёки сичқон чийиллади. Жонини ҳовучлаб диққат билан қулоқ тутди. Анча муддатдан кейин ҳазин товуш тағин сукунатни бузди. Унг томонида кимдир инқиллар эди. Нарироқда биров чўзилиб ётганини пайқади, қўрқа-писа ўша тараф юриб кимса устига энгашиди.

Кимса кўзлари чирт юмуқ, соч-соқоли патак, чўпдек ингичка узун қомати худди ярмигача ерга ботиб кетган-дек эди. Шоша-пиша қоқ кўксига қўлини қўйди. Соқол босган лаблар тамшанди.

— С-у-увв!

Муҳаммад Аваз унинг юзи, пешонасини силаб-сийпалади. У тағин сув сўрагандан кейин овозни таниб ҳуши бутунлай оғди, ўтирган жойида яшин чалган каби тек қотди. «Ё алҳазар,— дея беихтиёр пичирлади,— Давоий жаноблари-ку! Бу зоти олийни не куйга солишибди-я! Калтакламиш, қузғунлар!»

— Ҳазратим,— деди секин,— кўзингизни очингиз.

— Су-увв!— дея олди чатнаган лаблар.

— Пирим, кўзингизни очингиз, камина Муҳаммадман.

Қуруқшаб пўст бойлаган, азобу оташга маҳкум лаблардан тағин ҳалиги сўз узилди. Чамаси у сўнаётган мубҳам тасавурида қолган энг сўнгги тушунчани минг азоб билан тилига кўчираётган эди. Бу не ҳол, ихтиёрсиз талвасами, ёки узилиш олдидан жоннинг бенажот

титрашими? Боягина кўнглидан кечирган даҳшатни Муҳаммад Аваз энди тушида кўраётгандек эди. Нима ҳам қиларди, тақдир: сўнги нуқтада у ҳам барча нарсани унутади, фарзанд доғи адойи тамом қилаёзган волидан муҳтарамаси ҳам, сарой деворлари рангини сарғайтирган малика ҳам, чала обида, устозларию касбдошлари ҳам ёдидан кўтарилади. Хаёлида фақат битта тушунча чарх уради: сув! Бир ҳовуч сув, ҳа, атиги бир ҳовуч сув ўша лаҳза унга ҳамма нарса — азоб ҳам, роҳат ҳам, умид ҳам бўлиб кўринади.

Туйқус хаёлида қирғоқларини ювиб-емириб оқадиган Зарафшон, яшил соҳил бўйлаб кўза кўтариб бораётган дуркун қизлар, олисда, айвонда туриб бесаранжом гардунни кузатаётган гажакдор келинчак гавдаланди. Дарё тўла сув, кўзалар тўла сув! У, кўкси оғир қалқиб, тамшанаётган табиб сиймосини аста сийпалади: «Кўзингизни очингиз, камина тепангизда ожиз турган Муҳаммадман!»

Шу маҳал юқорида темир эшик қийиллаб очилди. Кимдир исмини тутиб чақирди: «Ўвв, тирикмисан?— деб пўнғиллаб сўради. Анчадан кейин бояги дағал товуш эшитилди: — Сув ва нон туширдик».

Тунука дўлчадаги сув, тугунчадаги иккита қотган нонни шоша-пиша ечиб олди. Тезгина изига бурилиб дўлчани табиб оғзига тутди. Елимланган каби бир-бирига чиппа ёпишган лаблар сув нафасини сезмадилар. Уқиниб кетган Муҳаммад Аваз дўлчани улоқтиришига сал қолди. Дўлчада ҳаёт йилтираётганини ногоҳ илғади.

Ҳали олдинда имкон борлигини туйди.

У онаси, Моҳбонуни қанчалар соғинган бўлса, жон қадар азиз Регистонни, унинг бағрида қад ростлаб, ҳали ўз қиёфасини тополмаётган мадрасани муаззамни шунчалар соғинди. Ҳали оҳори тўкилмаган яп-янги гиштлари, кошинлари, мрамар пойдеворларига пешонасини босгиси келди. Эҳтимол, Мулла Абдужаббор шу

лаҳза у интиқ бўлган пештоққа маъюсона тикилиб, шаккок шогирди нотавонлигидан куйинаётгандир?

Муҳаммад Аваз ҳунари тупроқ билан тенг бўлгани, кеча-кундуз кўз юммай, ҳаловат билмай қилган беҳисоб нозик ҳам машаққатли меҳнатлари сувга оққанини ўйлаб юрак-бағри эзилиб кетди.

Бурчакда ётган дўлчани олиб чатнаган лабларига тегизди. Дўлчада бир томчи ҳам сув қолмабди. Тамшана-тамшана уни улоқтираркан тепада темир эшик гичирлаб очилди. «Меъмор жаноблари, тирикмисиз? — деб кимдир қичқирди, Муҳаммад Аваз сув билан нон бериб кетган зиндонбон овозини таниди.— Еруғликни кўришга тобингиз қалай? Арқон туширдик, ҳушингиз товласа, белингизга боғлангиз!»

Тақдир худди устидан кулаётгандек эди. У қайтадан оғир жазога тортилаётгандек бир ҳолга тушди, бундан қутулаётганига ишонқирамай, оғир-оғир хўрсиниб, йиғламсираб устод Абдулмалик Давоий тепасидан анчагача жилолмади. Охири дарё бўлиб оққан иссиқ кўзёшларини арта-арта дуо ўқиди, юзига оҳиста фотиҳа тортди.

Зулмат қўйнида узоқ ивирсиган Муҳаммад Авазни иддаою пичинглар билан тортиб олишгандан кейин зиндонбон оқ мато билан кўзларини боғлади. Сўнг, сўқир етаклагандек, қўлидан ушлаб ташқарига олиб чиқишди. Қўланса ҳидга кўниккан димоғи тоза ҳавони дарҳол сизди, ўпкаси яйраб, енгил нафас олди. Сув сўради. Зиндонбон имоси билан хизматчилардан бири толговоқ тутди. Умрида бунчалар ҳузур қилмаган эди. Тани бўйлаб қувват берувчи илиқ нарса югуриб зиндонда абадий уйқуга кетган табаррук устодни тағин ёд олиб ўқинди.

Ланг очиқ дарвозадан сарбозлар уни иҳотага олиб чиққан чоғ бўсағадан сал нарироқда, баланд девор тагида кичик бир тугунчани кўксига босганча муштдайгина бўлиб, мунғайиб Назокатбону ўлтирарди. Чаккалари

қон, кўзлари боғли ўглини кўргач, нола билан отилиб турди. Чамаси, ҳушдан оғди, уч-тўрт қадам босмай инграниб йиқилди. Сарбозлардан бири кампирни деворга суяб қўйди.

Волидасининг хаста ноласи гўё жуда олисдан келди. Жони-жаҳонига пайванд бу овозни, бари бир дарров таниди, таниб, йўл ўртасида сергакланиб тўхтади. «Шўрлик онам шу ердами?» деб алланечук бўшашган кўйи сўради. Ўтинчли саволга жавоб қилишни ишташмади. Елкасига попукдор найза тираб, тўхташ мумкин эмаслигини, ҳукмдор сабрсизлик билан кутаётганини билдиришди.

Томоғига игнадек нарса қадалган Муҳаммад Аваз найзодорлар ҳукми билан жадаллашга ҳар қанча уринмасин қадами унмас, ҳолсиз гандираклар, йиқилмаслик учун тиришар, изидан волидаи меҳрибони судралиб келаётганига имони комил эди.

Хобгоҳ, одатдагидек, теран сукутда, ўймакорий эшиклар олдида ясовулар суратдек қотган, хизматкорлар, мирзалар, канизаклар гилам тўшалган йўлакларда недандир ҳадиксирагандек шарпасиз одимлашар эди.

Баланд тахтида қўнишиб ўтирган Ялангтўш ҳам, икки тарафда лавозимига қараб тизилган аъёнлар ҳам ёқавайрон, қўйлакчан, башараси кўкарган мубошир меъморни зўрға танишди.

— Мавлоно,— деди Баҳодир,— сиздек зотни бунингдек афтодаҳол кўрганимдан афсусланаман.

— Ҳожати йўқдир.

— Андак англашилмовчилик ўтибдир. Сизни зиндон қилганларини кечикиброқ эшитибман.

— Абадиян эшитмаган чоғингизда ҳам камина не дер эдим?

— Ҳазратим сизга муруват айладилар,— деди Бобохўжа орага суқилиб.— Асли, воллоҳи аълам, сиздек

бандан гумроҳ мурувват эмас, жазои олийга лойиқ эрди.

— Вазир жаноблари яна камина бўйнига молонат юкламакдами?

— Мавлоно,— деди Ялангтўш секин,— имоми замон билан муомалада иззату икром сақлангиз.

— Давлатпаноҳ, бу кимсани имоми замон санашингизга ҳайронман.

— Бетавфиқ,— деб бош вазир афтини ўгирди.— Бул шаккокка фақат зиндон муносибдир. Фақат ўша жойдин товуши чиқмайдир.

— Қимга нима муносиблиги ёлғиз ўзига аён,— деди Муҳаммад Аваз пичинг билан.— Филҳақиқат, камина ўзимни сиз каби тутгандин кўра зиндонда чиримакни афзал билурман.

Оғир жимлик чўкди. Кутилмаганда отилган пичинг зарбаси нуқул бўйинини чўзаётган Бобохўжанигина эмас, мунозарага жимгина қулоқ тутаётган бошқа аъёнларни ҳам қаттиқ мулзам қилди. Фақат Ялангтўш бундан мустасно гарзда мийиғида кулимсиради. Латтадек шалвираган бўлса ҳам тулкифеъл Бобохўжа сир ёрмади.

— Ғазаб сочгандин кўра,— деди,— қилмишингиздин ҳисоб берингиз.

— Каминани зиндон жазосига тортганлар ҳали уёлурлар.

— Мавлоно,— деб Ялангтўш тахтдан сапчиб тушди,— тахт илинжида густоҳлар тўдасини сарой сари қайраб келганингиздин тонасизми? Исёндин тонасизми?

— Сиз, ҳазратим, фариштасифат кишиларни зиндон қилмоққа фармон берибсиз,— деркан Муҳаммад Аваз пешонасини совуқ тер қоплади.— Нечун бул қалтис муддао оқибатини ақл кучи билан тасаввур қилмадингиз? Исёнга югурик тилингиз сабобкор бўлгани ҳолда каминани туҳмат комига тортасиз.

— Бас-э мунофиқ! — деб юборди Ялангтўш, кўзлари

олов сочди.— Агар орада Бобо Миршароф арвоҳи бўлмаганда ҳозироқ бошингни жаллоду асроил кундасига қўйдиришдин тийилолмасдим!

Муҳаммад Аваз гезарди, фикри чувалди.

«Буларида арслон кўзлари!»

— Қиблагоҳ,— деди ҳушини зўрға йиғиб,— камина зиндондин ҳам, жаллоду асроил кундасидин ҳам тап тортмасман. Камина бир фожедин, бошланган юмуш чала қолмоғидин, улус тавқи лаънатиға дучор бўлмоқликдин кўрқаман.

— Қувлик қиласиз, мавлоно!

— Алҳол, пича чидангиз.

— Аммо, мавлоно, бу кунгача иту мушук ўйнаганимиз фақиҳни ҳам жондин тўйдирди,— деди Ялангтўш ўйчан алфозда.— Дуруст эслатдингиз, энди густоҳликка чек қўйиб, қурилишга қайтмоқликни ҳам қарз, ҳам фарз билингиз.

— Камина ҳар не хизматингизни ўринлатмоққа ҳозирман,— деб Муҳаммад Аваз хиёл эгилди.— Алҳол, бир қошиқ қонимдин кечиб, фақирнинг ҳам бир тилагини мустажоб айлангиз.

— Ҳибсадагиларга барот сўрайсиз. Шундоғми? — Ҳукмдор эроний гилам устида кезинди.— Жуда сози Агар жидду жаҳдингиз ва садоқатингизга имони пок келтирсак сўзингизни синдирмаймиз. Қафиллик қилсангиз ҳатто Давоий жаноблари ҳам офтоб жамолидин баҳраманд бўлгайлар.

— Минг таассуфким, ул зоти шариф учун энди офтоб жамолининг қизиғи қолмабдир,— деди Муҳаммад Аваз ютиниб.— Табиб жанобларининг муборак жонлари букун ҳибсхонани тарк айлаб эрк илинжи билан аршу аъло сари парвоз қилибдир.

Хобгоҳни яна теран сукунат қамради. Тушунуксиз ифодалар билан чулғанган юзларга бирин-сирин фотиҳа тортилди. Ялангтўш ҳам дуога қўл очди. Аммо хаё-

лидан қуръон оятлари ўрнига сарой шубҳали топган кишилар зиндонбанд қилингандан кейин енгил нафас олиш нари турсин, қайта ҳаловати бадтар бузилгани, кечалари мижжа қоқмай ажриққа ағанаб чиқишни одат қилгани кечди. Ажаб, бир вақтлар не-не ўлкаларни забт этиб, не-не тождорларни тиз чўкдириб, энди қиличим дамани ҳеч бир алп қайтаролмайди, деган хаёлга борганда нималарга бунча ишонган экан!?

— Қиблагоҳ,— деб Бобоҳўжа ҳукмдор хаёлини тўзитди,— ҳибсдагиларга барот битмакликка шошилмаслик лозим. Фикри ожизимча, иморатда чала қолган юмушларни мубошир меъмор жаноблари шогирдлари ва ёруғликдаги усталар билан йиқа олур.

Ҳукмдор индамади, сукут сақлаб, бамайлихотир ханжари дастасини тутди. Нечундир бу лаҳза қалин киприклари сокин пирпирар, афтини истеҳзо тарк этган, омонат бир паришонлик чулғаган эди. «Э, яратган эгам,— Баҳодир шошилмай нари-бери одимлаб бош вазирга зимдан нигоҳ юборди,— фақиҳ ёшим анча жойга етди, оқ-қорани анча-мунча танидим, ё қудратингданким, ҳаргиз бул бандани англамоққа ожизман. Узинг хабар бер, бул тахт ҳабибими ёки ғаними?»

— Хўш, аъло ҳазрат,— деди Бобоҳўжа,— камина муддаоси сизга маъқулми, ёким бул хусусда беморлиғ тўшагида роҳат топган Хожа Ҳошим ҳазратлари билан ҳам кенгашасизми?

— Вазири якто,— деди кутилмаганда Ялангтўш,— кенгаш будурким, бир мадрасани ўн беш йилдан зиёдароқ вақтдан буён қуриб улус олдида уётлиман. Энди, бас, ҳар неки бўлганда ҳам қурилишни тезлатмоқ жоиз, яъни савоби азимга етишмоқ керак. Зиндонбон фармони олийни пухталаб эшитсин, ҳибсдагилар озод этилулар. Иккиламчи, давонбегига тайинлангким, зиндонда кечган муддат учун аларга тилла билан икки ҳисса ҳақ тўлан-

син. Шу кундан эътиборан меъморлар ва бонийлар учун маош фақат тилла ҳисоби билан юритилсин.

Туси хиёл ўзгарган Бобоҳўжа нафас ютиб таъзим қилди. Фармони олийни зиндонбон ва девонбегига ет-кариш учун нақшинкор эшикдан илдам чиқаркан, уни безовта кузатаётган ҳукмдор нечундир бир қадар енгил нафас олди. У бир неча дақиқадан кейин аркони давлатни озод қилди. Иккиси муҳташам хосхонада ёлғиз қолди. Очлик, уйқусизлик билан зўр-базўр олишаётган Муҳаммад Аваз бу гўшадан тезроқ қутулиш, тезроқ шаҳристон кўчасига чиқиш, онаси дийдорини кўриш ҳақида ўйлар, тоқатсизланар эди.

Ҳукмдор мубошир меъморни нима учун ҳаммадан кейинги олиб қолганининг сабабини ўзи ҳам тушунмай турар, чамаси, ичини аллақандай бир ғашлик кемираётган эди. Ҳеч қачон у ўзини ҳозиргидек бўшашган, ҳорғин ва ёлғиз ҳис этмаган эди. Қачонлардир бу йигит билан апоқ-чапоқ бўлгани, ҳатто унга кўпгина сирларни тортинмай айтиб юборганини хотирлади. Ажабо, нечун ундан бу қадар йироқлашиб кетди? Ҳукмдордан сазо чиқавермагандан кейин силласи қуриб, сабр косаси тўлган Муҳаммад Аваз кетиш учун изн сўради. Туйқус ҳушини ўнглаган каби Баҳодир кинояли кулимсираб деди: «Бандаси шу кабидир, яъни хом сут эмган. Қадамида гоҳ тикан, гоҳ гул унадир!»

* * *

Саройнинг ҳашаматли дарвозаси олдида кўзлари тўрт онаизорини кўриб Муҳаммад Аваз гўё қанот боғлаб учди. У, қони гупириб, вужудида бир куч туйган, толғин истакларини ногаҳоний шиддат қамраган эди. Соцлараридаги оқ, пешонасидаги ажинлар қалинлашиб чўпу устухонга айланган мушфиқ волидасини оҳиста қучаркан, кажрафтор чархни ҳам, ажал қиёфасида кўринган уқубатларни ҳам унутди.

— Қўлим ўшалар ёқасида, бўталоғим,— деди Назокатбону ўғли кўксига бош қўйганча пиқирлаб.— У дунёбу дунё ўшаларни қарғайман.

— Қўйинг, ғам чекманг, фойдасиз.

Она-бола гоҳ ҳасратлашиб, гоҳ сукут сақлаб муҳандис-меъморлар маҳалласига оёқ босишди. Терисига сигмай қолган Назокатбону дарчани ўзи шошиб очди, «Кирақол, болагинам», дея меҳрибонлик билан елкасига қоқиб қўйди. Хайрият, у зиндонда бошидан кечирган савдоларни суриштириб ўтирмади, чамаси, бунга юраги бетламади. Ашиқроғи, аввалги келбатидан асар ҳам қолмаган ўғлига термилиб зиндон азоби нималигини англаб турарди. Чиндан ҳам Муҳаммад ҳоли айтулик-сўрагулик эмасди: эт ташлаган, ранги синиққан, қилич жароҳати йиринглай бошлаган эди. Фақат фавқулодда бир тийраклик мужассам кўзлари тубидаги қатъият учқунини зулмат ўчиролмабди.

Муҳаммад Аваз бир пиёла қайноқ сув ичди, хиёл терлади, роҳатланди, ҳатто теваракка қарашга чоғи келмай, юмшоқ кўрпачада чўзилиб ётди. Онаси қозон тагига ўт қалаб қўй гўшtidан шўрва қайнатиш тараддудига киришганда киприклари илинди. Намозшомгача тош каби қотиб ухлади. Бир оз тиниқиб уйғонгач, тепасида мук тушиб ўтирган онасини кўрди.

— Болам, уйқунгда кўп безовталандинг,— деди Назокатбону унинг пешонасини ушлаб.— Иситманг бордир. Тур, шўрва совиди, иситиб келай, икки қошиққина ичгин.

Очлик жонига чанг солиб турган бўлса ҳам зирамурчли аччиққина шўрвадан тузукли тотинмади. Онаизор илтижолари бекор кетди.

Шаҳристон қоронғилик қўйнига кириб, осойишталик чўккач, яна алланечук оромбахш куч киприкларини забт этди. Айни пайтда шуури ёришди. Ўзини ганчсувоқ ҳужрада кўрди. Хонтахта узра эгилиб эндиғина са-

марқанди қоғозни ёзганда ганчкорий эшик қия очилиб бир малак мўраллади.

— Бул хилватгоҳда не юмуш ила машғулсиз, мавлоно?

— Катаклар сарҳадини излайман, маликам.

— Катаклар сарҳадини не қилурсиз?

— Аларга оҳу кўзларини чизурман.

— Арслон кўзларини-чи?

Ажаб, унга нима бўлди, нафаси қийилдими, тили музладими, малика истиғно билан берган кейинги саволга жавоб тополмади. Малика хиёл чимирилди, хандон ташлаб кулди, қия очиқ эшикдан шарпадек сирғалиб чиқди. Худди шу маҳал юмшоққина кафт бетини сийпалади, онаси эркалаётгани, ташвиш чекаётгани, бир дардини минг қилиб, тепасида ўтирганини пайқади, «Нечун бедорсиз?» деб шивирлади.

Назокатбону индамай ўғли пешонасидаги ҳўл латтани алмаштирди, ёнига аста чўкди. Сал енгил тортган Муҳаммад Аваз онасига мамнун боқди. Онаси бир қадар хотиржам тортганини туйгандан кейин яна киприклари қовушди. Энди шуурида ҳам, дилида ҳам осойишталик ҳукмрон эди. Толғин руҳи уни шунга маҳкум этди. Туйқус бари ўзгарди. Энди у ҳужрада эмасди. Тезоқар дарё соҳилида эди. Олисдан бир даста чинний гул билан Моҳбону юриб келарди. Йўқ, малика қирғоқда эмас, қуюқ сароб босган тақир саҳрода адашиб қолган эмиш. Лаблари чатнаб ёнармиш. «Маликага сув берингиз,— деб қичқирибди Муҳаммад Аваз,— су-у-ув!»

— Болагинам, мана сув,— деб Назокатбону коса тутди.

— Су-уув берингиз,— деб ингранди у,— су-у-ув!

Иссиқ терга ботган Муҳаммад Аваз хиёл сергак тортиб атрофига алаңлади. Айвон тоқчасидаги шамдонда тугаёзган шам милтираб ёнар, липиллар, хира нур сочарди. У сув тўла чинни косани нари итарди. Косани

токчага қўйиб Назокатбону намланган киприкларини энги учи билан артди.

Субҳ палласи дарчадан паранжили аёл кирди. Уй-қуси қочиб ҳовли айланиб юрган Муҳаммад Аваз Ҳабибани таниди. Деразадан волидаси кузатаётганини сезса ҳам канизак сари пешвоз юрди. Дарча олдида суҳбатлашишди.

— Маликам оламча салом йўлладилар.

— Ташаккур сизга, Ҳабибaxon,— деди у маъюс.— Ул муҳтарамаси сиҳатлари созми?

— Шукур,— деди Ҳабоба,— ул муҳтарамани ҳам сизнинг саломатлигингиз ташвишлантирадир. Саройда турфа гап тарқалган. Маликам ҳақиқатни билиш учун юбордилар.

— Фақирга арш раҳми келганини қай йўсин англа-тайин?

— Раҳми келгани рост бўлсин.

— Камина зиндон азобини қашқирга ҳам раво кўр-масман.

— Сиз кабиларни учратиш душвор! — Ҳабоба қисқа сукут сақлади, кейин ийманиб деди: — Маликам зинҳор-базинҳор сизга еткармасликни ўтинган бир гапни ўз-бошимчалик ила сўзламоқни ихтиёр этаман.

— Бажонидил эшитурман.

— Маликам баротингизни олмоқ қасдида неча бор волидаларини ўртага қўйдилар.

— Фойдасиз азият чекибдир.

— Хуршидаойим ҳар гал рад жавобини олиб қайт-дилар.

— Бошқача бўлур эрдими?

— Охири бир кун маликам хилват пайт топиб она-си оёқларига йиқилдилар, ушбун кўрингиз, агар вали-неъматим ул бегуноҳ бандани банддин бўшатмаса, анда ниҳон нарсани ютаман, рози бўлингиз, дедилар. Мен шўрлик ҳушдан айрилиб қолаёзибман. Бир маҳал қа-

расам, катта малика ҳам ҳолсиз, қизини тинчитиш ҳаракатини қила бошлабдир.

Канизак ҳикоясини эшитмагандек Муҳаммад Аваз истеҳзоли кулди.

— Анинг бошига бахт қуши қўнганини айтадирлар.

— Инонманг,— деди Ҳабиба ҳарир ридо остидан киприк ўқларини отиб.— Бир ойча бурун Имомқулихон бош вазиридан совчи келганидан воқифман, шукрим, ниятлари ушалмади. Малика феълидан чўчиган ҳукмдоримиз алар жавобига шошилмабдирлар.

— Камина маликамга салом йўллаيمان.

Одоб билан қуллуқ қилгандан кейин Ҳабиба паранжисини ёпиниб дарча сари юрди. Остонага етганда орқасига ўгирилди, чамаси, нимадир дейиш учун чоғланди, журъати етмади чоғи, иккиланиб дарчадан чиқди.

* * *

Орадан кўп ўтмади. Дарча тиқирлаб очилиб, остонада Мулла Абдужаббор кўринди. У қўлида тол асо, эғнида охори тўкилмаган оқ ятак, маъюс келиб шогирдига бағрини берди. Анчагача нафас чиқармади, сўнг хотиржам алфозда сиҳатини суриштирди. Муҳаммад Аваз қуллуқ қилиб, зимдан устодга тикиларкан, унинг қадди анча чўккани, ҳаракатлари хиёл сустлашгани, соқоли оқи қалинлашганини пайқади. Бир-бирларидан тузукли ҳол сўраб улгурмасдан ҳовлини уста Воқиф Ҳиротий, уста Пўлат, уста Самандар, уста Фармон Кеший, Аҳмад Валихон, Абдуллоҳ Завқий билан ҳали мустақилликка етишмаган сабза мўйловли тийрак шогирдлар тўлдиришди.

Назокатбону елиб-югуриб супага жой тайёрлади.

Азиз меҳмонлар қўшқават кўрпачаларда иззат-икром билан ўтиришди. Ҳаммалари Давоий ҳазратлари тақдир билан қизиқишди. Шогирдлар ёнида тиз чўккан Му-

ҳаммад Аваз зиндонда кўрган-кечирганларини сўзлагандан кейин узуқ-юлуқ хўрсинишлар эшитилди. Ниҳоят, гурунг мадраса қурилишига бориб тақалди.

— Ўғлим,— деди Мулла Абдужаббор,— тақдирга тан бермоқлик бандаси учун фазилатдир. Энди майда-чуйда ташвишларга чек қўйиб, белингизни етти жойидан маҳкам боғлангиз. Бу кун усталар фақат сизнинг ғайратингиздин умидланадирлар.

— Пийри комил,— деди Муҳаммад Аваз,— сал бўлса ҳам қурилишдаги вазиятдан воқиф этингиз.

— Э, ўғлим, нимасидин воқиф этаман? Ҳар неки чала юмуш мутасаддисини кутадир,— деди устод қизишиб.— Яланғоч пештоқни ҳар кўрганимда ғашланаман. Эшитишимча, Баҳодир ҳам пештоқ тақдири билан қизиқа бошлабдир.

— Устод, алҳол, ғашланмангиз. Бари жойига тушадир.

— Сиз тарҳни ўзгартирмак пайдасиз. Бу осон кўчмаётганини пайқайдирман. Иккиламчи, ани амалиётга кўчирмак тобадтар мушкулдир.

Муҳаммад Аваз пештоқ тарҳи чалалигини эслади.

«Пештоқ! Камина фикрини банд айлаб, ҳаловатини ўғирлаган пештоқ! Гарчанд осон кўчмаса ҳам, бир машаққатимни минг айласа ҳам тарҳу амалини ўзгартираман. Токи, ҳаммани ҳайратга солсун. Қаршисида ҳукмдор аркони давлати билан тиз чўксун. Келгуси насллар ҳайрат бармоғини тишлаб томоша қилсунлар. Хўш, шул каби тарҳу амал бино қилмоқ учун каминдин не талаб этиладир? Иқтидорми? Ақлу идрокми? Ё жасоратми? Во ажаб, тушимда катаклар сарҳадини излайман. Алар топилурми? Сиру синоати мислсиз бўёқлар-чи?»

— Устод,— деди,— сизу биз адо этган юмишдин қай бири осон кўчган?

— Ҳеч бири осон кўчмаган.

— Демак, чўчимаклик фойдасиз.

— Сизга ўзи қувват берсин, ўғлим.

Чеҳраси ёришган Мулла Абдужаббор сукут сақлаётган усталарга маъноли қаради. Усталар унинг тилагини бош ирғаш билан маъқуллашди: Чойхўрликдан кейин баравар қўзғалишди. Мадорга энмаган бўлса-да, Муҳаммад Аваз ҳам улар билан Регистон сари ошиқди. Анчадан бери ишлагани ҳафсаласи чопмай зерикиб юрган усталар шогирдларини қанотларига олиб, жой-жойларини эгаллашгандан сўнг, у майдон ўртасига тушиб пештоққа тикилди. Фикр тизгинини қўйиб юборган кўйи ўзича алланарсаларни чамалади. «Ҳа, бул залворли пештоққа ўша қиёфат ярашадир,— деди ичида.— Ул оддий ислимий безаклардин чандон афзал эрур. Тарҳни тезроқ адоғига еткармоғим даркор!»

Худди шу лаҳза Улуғбек мадрасаси пештоқи баҳри маънони эслатганча сокин нур сочар эди. У ҳар фурсатда турфа товланадиган бу нур сеҳрини туйди. «Бул пештоқдаги тасвирот шунчаки безак эмас, ахтарларнинг баҳри маъвода жойлашувига доир жадвал, фалакиёт жадвали», деб ўйлади. Кўнглида илиқ бир нарса қўзғалиб кетган эди. Тезгина ҳужрага кириб хонтахтада каткли қоғозни ёзди.

* * *

Тарҳ тайёр бўлгач амал ташвиши бошланди. Афросиёб хумдонларида алоҳида буюртма билан турфа рангли, турфа ҳажмли кошинлар пиширилди. Кошинбуруш теришга Мулла Абдужаббор паноҳида шогирдлик қилиб мустақилликка эришган алоҳида ҳурматга сазовор усталар жалб этилди. Тарҳни амалиётга кўчириш учун шу қадар ғайрат билан тер тўкишдики, кошинбуруш бўлаклари пештоққа зарб этилганини кўпчилик сезмай қолди. Бир кун эрталаб қурилиш майдончасига келган усталар, қуллар ва шогирдлар пеш-

тоққа оқ мато ёпилганини кўриб ажабланишди. Кўпдан бери биринчи маротаба мириқиб ухлаган Муҳаммад Аваз эса барвақт уйғониб ҳукмдор ҳузурига борди. Мадраса, қурилиши адоғига етказилганини, муаззам иморат сарой аҳли, илму фунун, дини ислом арбоблари, улус пойқадамига мунтазирлигини таъзим бажо келтириб баён этди. Боши кўкларга етган Ялангтўш ўрнидан туриб келиб мубошир меъморни қучди, парвоначини чорлаб, унга зарбоф тўн ёпишни буюрди.

— Мавлоно, сарупо муборак,— деди ҳукмдор парвоначи вазифасини зўр ҳафсала билан адо этгандан кейин.— Буни қаранг, мадраса айни пайтида битибдир. Эшитганингиз бўлса кўп йиллик садоқатим учун Имомқулихон ҳазратлари Панжакент вилояти билан Сирнинг чап қирғоғидаги беҳисоб кентларни камина ҳукми-эътиборига ўтқарибдир. Шу муносабат билан ўша вилоятлар элчилари гувоҳлигида камина номига қайтадин ҳокимлик хутбаси ўқилмоғи жоиздир. Иншооллоҳ, насиб қилса, шул муборак хутбани янги мадрасада ўқитурмиз.

Муҳаммад Аваз тағин таъзим қилди. Аъёнлар ҳукмдор аҳдини шовқин-сурон билан маъқуллашди. Хутбаи муборак жума куни пешин намозидан кейинга белгиланди. Мажлис фикри қатъийлашгандан кейин тўрт тараф отлиқ чопарлар учди.

Жумани Муҳаммад Аваз зориқиб кутди. Аллақандай номаълум куч исканжасида ожизона ҳаяжонланарди. Уша куни субҳ бўзармай турди. Михдан оҳори тўкилмаган оқ яктагини олиб кийди.

— Бугун пешиндин сўнг Регистонга қадам ранжида қилингиз,— деди у хиёл безовта онасига қарата.— Жамоа йиғини бўлур. Ҳукмдор мадрасани кўргани келадир.

— Гўдаксан,— деди Назокатбону қовоғини солиб.— Иморатни битирганинг учун терингга сиғмайсанми, ёким иморатни кўрмакка ҳукмдор ихтиёр этганигами?

Волидаси хафагазаклиги боисини билган Муҳаммад Аваз индамай қўя қолди. У ҳар гал волидасига қулоқ осиб жабридан қочарди. Бироқ она нигоҳидан яширинса ҳам ўз изтиробларидан қутулиш душворлигини қадам-бақадам тушунди. Ешлик фаслини Ялангтўш ҳаваси билан қурилган иморатга ўғирлатганидан қандай кўз юмади? Бундан бир амаллаб ўзи тонсин, борингки, ёр-биродарлари ҳам тонсин, ҳақиқат отлиғ ҳукми қаттол фаришта-чи!

Эрталабдан майдонни тўлдирган ҳангоматалаб оломон оқимини ёриб бораркан, кимдир. «Эй, бандаи ожиз! Эй, соддаи нотавон! Ададсиз жидду жаҳдинг учун эгам раҳматидин ўзга савобга ноил бўлгаймисан?» дегандек бўлди. Яхшилаб эсласа, бир вақтлар бу иддаони волидаси писанда қилган экан. «Уғлидан мурувват кўрмаган онаизор,— дея ўзича пичирлади,— бандасига анинг раҳматидин ўзгаси не ҳожат!»

Майдонга шаъбу шабистон дилларни ҳам ёриштирадиган файз кирганини фаҳмлади. Уфқдан сирғалиб чиққан қуёш ҳозиргина туғилган чақалоқдек покиза иморат нақшларига иссиқ лабларини босган эди. Гумбазлар ва минораларнинг ложувард бўёқлари кўкда кўк гулхан каби ловилларди.

Икки мадраса гўё юзма-юз сирлашади. Улар енг шимариб, тўшларини очиб, майдон талаб қилган паҳлавонларни эслатарди. Оломон эса гўё уларнинг бел олишини сабрсизланиб кутаётган эди.

Мадраса пештоқига тutilган сурп парда эл сабр косасини тўлдирганини Муҳаммад Аваз сизди. Пештоққа тасвирий кошинбурушни зарблашга киришишгандан кейин у парда тутишни таклиф этган ва «Бул жонлуғлар қиёфатини ҳозирча ёмон кўзлардин асрайлик», дея кулган, шогирдларига кўзини қисган эди.

Юпқа сурп пардани ўзи келтирди ва шогирдларига муддаосини тушунтирди. Шогирдлар пештоқ икки чети

ва ўртасига мих қоқиб парда ипини таранг тортиб боғлашди.

Ҳисоб-китоблар аниқ эди. Қошинбуруш бўлаклари худди қолипга тушгандек ўрнини топа бошлади. Меъморлар бир қарич силжишса пардани ҳам эҳтиёткорлик билан суриб қўйишарди. Қуйи учларида гишт боғланган парда пештоқни кўзлардан тамомила тўсди. Пештоққа қанақа нақш ва бўёқ билан ҳусн бағишланганини ўзларидан бўлак ҳеч ким билмади.

Бугун жонлуғлар қиёфатини очиш муддати етди. Қизиққон оломон сафи саржиндек зичлашиб борарди. Майдон ўртасида меъморлар, бонийлар, шогирдлар, қуллар тўпланган эди. У қуршовда қолди. Кимдир қучар, кимдир пешонасидан ўпар, кимдир илиқ сўз билан қутларди. Уста Фармон, уста Воқиф, уста Пўлат, уста Самандар нигоҳларида севинч билан қоришиқ фахр кўрганда ўзининг ҳам дили алланечук яйраб кетди. «Ажаб, бул маросимга Моҳбону ташриф буюрармикин?»— У усталар билан ихтиёрсиз равишда сўрашар, хаёли сарой тарафда эди.

Тўда ичида гангиган Муҳаммад Аваз шайбонийлар дахмаси тарафдан шошилмай келаётган устодни кўрди. Қуршовдан қутулиб устод сари пешвоз юрди. Ҳасасини кимгадир тутқазган устод шогирдини худди ўғлини соғинган отадек меҳр билан бағрига босди.

— Шу кунга еткарганига шукур! Шундай иморатга жон ато қилган сиз каби фарзандим билан фахрланаман!

Муҳаммад Аваз устод ҳурматига иккинчи бор таъзимга эгилганда Бибиҳоним мачитидан чиққан отлиқ ясовуллар ўқдек учиб кела бошлади. Ясовуллар эгар қошига қапишиб олишган, бошлари узра қамчи ўйнатиб, томоқлари йиртилгудек бўлиб айюҳаннос солишарди.

— Мусулмонлар, йўл бўшатиңлар! Қиблагоҳимиз Ялангтўшбий Баҳодир ҳазратлари ўзлари ҳотамтойлик

кўргузиб, меҳру саховат ила қурдирган мадрасаи мукаррама пойи-тупроғини муборак айламак муддаосида Регистони шарифга ташриф буюрадилар! Жамоа йиғинида давлатпаноҳимиз номига хутбаи муборак ўқиладир.

* * *

Йиғинга Самарқанд элу элатидан ташқари Панжакент, Ургут, Кеш шаҳарлари, Сир бўйи кентлари ва овулларида нуфузли элчилар келишган эди. Кўплаб салафлари қатори етти иқлимни титратган Имомқулихоннинг алоҳида амри билан вазир Шайх Қиёмхон Бухорий, девон ҳисобчиси мирза Акбархон, мадраса мударриси Қози Сайфулла ибни Қосимбек Бухорий кечадаёқ ҳозир унозир бўлишган, хобгоҳда берилган катта зиёфатда тонггача майхўрлик, кабобхўрлик қилиб бўкишларига сал қолган эди.

Жоме мачити тарафдан Ялангтўш ва аъёнлар минган бахмалу кимхоб ёпқичли отлар, сарой тарафдан маликалар ва канизаклар тушган зар қўнғироқ тақилган соябонли аравалар кўринган заҳоти карнай-сурнай садолари кўкка ўрлади.

Аъёнлар мўр-малахдек ёпириб келган косиблар, куллар, заргарлар, чиннипазлар, деҳқонларни бепарво кузатишарди. Улар янги мадрасага истар-истамай қарашар, кўпириб-тошаётган тўда қизиққан, илҳақ кутаётган нарса улар учун сариқ чақачалик аҳамияти йўқдек эди. Йирик ва дадил қадамлар билан олдинга ўтган Ялангтўш пештоқига парда тутилган иморатга юзлангандан кейин гивирлаб қолишди. Қулоғигача ташвишга кўмилгани, тахт ғурбати билан кеча-кундуз овораб бўлишига қарамай, ҳафта-ойда қурилиш аҳволидан хабар олиб турган, ички-ташқи бўёқлари, нақшлари, шакллари ҳар гал синчиклаб томоша қилган бўлса

ҳам, бари бир, яна ҳайратини яширолмади. «Зап нафис зарбланган-а?» деб аъёнлар фикрини билишга қизиқди. Ҳукмдор оғзига диққат билан термилаётган вазиру вузуро баравар эгилиб ҳозиржавоблик қилишди: «Ҳазратим башорат айладилар!»

Ҳукмдор завқи фақат Бобоҳўжа Муслим жанобларининг кўнглини юмшатмади. Қўлларини икки ёнига осилтирган бош вазир таёқ каби жонсиз, лисонсиз турарди.

Ҳукмдор розилигини олгандан кейин Муҳаммад Аваз пештоқ устида имога маҳтал турган шогирдларига енгил ишора қилди. Михларга боғланган ипак ипаларни чаққонлик билан ечишди. Сурп парда оҳиста сирғалиб тушди.

Пештоққа қадалган нигоҳларни кўрқув ё ҳайратга ўхшаш бир нарса булут каби босди. Ола-ғовур тинди. Эрталабдан буён безовта майдонни гўё тубсиз пўртана ютиб юборди.

Аъёнлар, маликалар, канизаклар, ҳунармандлару косиблар ва ҳатто усталар пештоқ асирига айланишди. Ҳукмдор шу дамгача кўрган-билган обидалари бу улуғворлик олдида бекорлигини ич-ичидан эътироф этди. Тарашадек қаттиқ панжаларини лабларига ихтиёрсиз тегизди, тегизди-ю, туйқус миясида нимадир ярақлаб кетди. «Ё раб! Бул ғаройиб манзара фақиҳга таниш-ку! Қайда кўрганман?» Бу фикрлар дилидан кечар-кечмас пештоқдаги манзарани қайда кўрганини эслади. Уша заҳоти кўксини тушунуксиз бир даҳшатли оғриқ чангаллади, «Моҳбону, Моҳбону», дея унсиз шивирлади.

Ялангтўш хилват ва хуфия хонага ҳар хил миш-мишлардан кейин бостириб кирганини хотирлади. Ушанда кўзларига ишонмай ёғоч мисоли қотган эди. Кейин ҳушини ўнглаб маликага ўшқирди. Жаҳл билан ханжарини суғуриб одам қиёфали қуёшларга бир-бир санчди.

Оҳулар билан шерларни бурдалади. Хонадан чиққан заҳотиёқ бундаги куфрона чизмаларни ўтда ёқиш ҳақида амр этди.

Ялангтўш бошқа бирор тасвиrotни эслолмайди. Ажаб, ўшанда бу суврат гаройиб малоҳати билан шундоққина хотирасига муҳрланган эди, ҳануз ёдидан чиқмабди. Ахир, уни куйдиришган эмасмиди! Бу не сиру синоатки, бир сеҳр билан у қайта тирилибди, ўтни писанд қилмабди, бир чизиги ҳам мертилмабди, аксинча, мислсиз сайқал топиб, ўзгача мазмун ва моҳият касб этиб муаззам пештоққа зарбланибди.

Пештоқ пештоқ эмас, табиат аллақандай нозик ҳам теран мулоҳаза билан яратган хаёлий гулшанни эслатади. Йўқ, пештоқ наққошул мусаввир шууридан кўчган малоҳатли боғ, ногаҳоний тўқнашув гўшасидир. Ана, қачонлардир ханжар зарби ҳалок этган одам қиёфали қуёшлар нафис ёғдулар — безаклар қуршовидаги бурчлардан жилмайиб боқади. Беозор жондорларга ташланаётган шерлар панжалари, кўзларидаги ваҳшат ва қудрат фалакка сиғмайди. Кийиклар ҳатто илоҳиёт ҳукмини тан олмайдиган шерлар човутига илинмасдик учун талваса ичра боғ тўрига чопишади. Бўёқлар жонлуғлар нигоҳларидаги ғазаб ва беозорликни шу қадар нозик ифодалаган эдики, Ялангтўш беихтиёр тин олди. «Ё раб, камина бу икки адад шер панжаларини кесиб ташламабмидим, оҳуларни қонларига бўямабмидим!»

Сукутга кетган оломон, ниҳоят, жонланди. Зилзила қўпган каби майдон оғир силкинди, гувиллади. Ҳорғин турган меъмору муҳандислар шаънига қутловлар ёғилди.

Хижолат чеккан Муҳаммад Аваз бир чеккада қисниб, кичрайиб, ҳатто хиёл гангиб бутунлай кўринмай кетди. Дўлдек ёғилаётган олқишларни у хаёлан устоди, ҳамкасблари, шогирдларига бағишлаётган эди, чақноқ нигоҳлари худди шуни ифодаляётган эди. Басав-

лат қаддини ғоз тутган ҳукмдор олдинда шишиниб турар, олқишлар ўзига аталгандек, юрагининг қитиқ жойи ҳузур қилаётган эди. Муаззам пештоққа яна суқ билан қараган маҳал девон мирзаси Аълаббек келиб унга ненидир шивирлади. Баҳодир секин бош ирғади.

Фақат сарой эмас, Самарқанд музофотининг обрўли шоирларидан саналган мавлоно Имомиддин Саид Шерхўжа Самарқандий, ҳукмдор розилик бергач, бир неча қадам ташлаб олдинга чиқди. Аввъл Ялангтўшга, сўнг аркони давлат билан оломонга таъзим қилгандан кейин қўйнидан ўроғли қоғоз олди ва кўп тунларни бедор ўтказиб ёзган қасидасини ўқиди:

Ер нуқтасин осмон авжидан авфо
Кўтариб мадраса эттирди бино.
Еру кўк зийнати бўлди ялови,
Тоқиси — камолот, ақл ўлчови.
Кўп тиришиб, илмдан боғлаб ҳам қанот,
Ақлнинг лочини етолмас, ҳайҳот!
Минора учига ташлаб ҳам каманд
Фикрнинг дорвози чиқолмас ҳарчанд.
Тоқига муҳандис берганда орой,
Осмон бармоқ тишлаб деди: «Янги ой!»

Ялангтўш пештоқ манзарасидан қанчалар ҳузурланган бўлса, қасида оҳанги ва мазмунидан ҳам шунчалар завқланди. Ҳозиржавоблик қилингани, қасида фусункорлик намунаси эканлигини айтиб мавлоно Имомиддинни кўкларга кўтариб мақтади. Пастдан меъмор муҳандислар билан баравар шоирни ҳам олқишлашди.

Фақат бош вазир Бобохўжа Муслим ҳамон тунд, таъби хира, бегона бир гўшага келиб қолгандек безовта, эл-улус, усталар, кўпгина аъёнлар билан биргаликда Ялангтўш туяётган мислсиз ҳузур унга татимаётган эди. Пештоқ ҳибсига тушган майдоннинг пўртанадек қайта-қайта кўпириши ҳам бағрини илитмади, уни заррача

завқлантирмади. Ҳушини йўқотган, шуурини туман чул-
ған кимса каби теварагида содир бўлаётган ҳодиса
мағзини чақолмай қийноғи кучаяверди, сабр қосаси то-
шаверди. Хаёлини бир гирдоб чирмади, сал ўтиб бутун
борлиғи инон-ихтиёри билан шу гирдобда гириллаб ай-
лана бошлади.

Ақлу идрокини амаллаб қўлга олган Бобоҳўжа Мус-
лим туйқус муаззам пештоққа бир қараб олди. Бўёқ-
лар сеҳри билан тирикдек кўринадиган жонлуғлар ус-
тига сакрайдигандек ғалати сесканди. Ичида қўзғалган
тиканли титроқни зўрға босиб ҳукмдорга юзланди.

— Ваҳиди замон,— деди хотиржамликка интилиб,—
бир қошиқ қонимдан кечингиз. Таъби феълим бир ранж
исканжасида қийналмакдадир.

— Кечдим,— деди Ялангтўш.— Не ранж эрур?

— Халойиқ, сиз ҳам қулоқ солинг,— майдонда осо-
йишталик чўккандан кейин Бобоҳўжа давом этди:— Кўр-
дикким, улуғ меъморларимиз қурган ушбу иморат мақ-
товлар зарбидан титрамакда. Таассуфким, фақир кўз
боқиб тўймайдиган ушбу обида малоҳатида икки қусур
кўраман.

— Қусур?

— Шундай, қиблагоҳ! Исломул шариат жонлуғ сув-
ратини иншою тасвир этмакни гуноҳи азим санаб та-
қиқлайдир. Бош меъморимиз андин воқиф ҳолда андин
кўз юмибдир, яъни анингдек иморат пештоқи мубора-
гини булғабдир.

— Эвоҳ,— деди ранги ўзгариб ҳукмдор ва пештоқ
тарҳи бошқача бўлганини хотирлади,— андин фаромуш
бўлибман!

— Дини ислом аълоий ақидалари топталган жойда
парвардигор суйган сиздек беҳзод номига хутбаи му-
борак ўқилиши ножоиз эрур. Воллоҳи аълам, сизга их-
лос боғлаган ҳар имондор мусулмон бунга ризо эмас-
дир.

— Минг таассуф!— деди ҳукмдор бўшашиб ва Мулла Абдужаббор билан Муҳаммад Авазга ер остидан ўқрайди.

— Кўп таассуф! — дея орага суқилди вазир Шайх Қиёмхон.— Бобоҳўжа Муслим жаноблари ҳақиқатни аён этдилар. Тариқат ва шарият аҳли бу каби бадномликка йўл қўймайдир!

— Қулингиз тағин шунини илғадики,— дея давом этди Бобоҳўжа Муслим суянчиқ топилганига севиниб,— Муҳаммад Аваз жаноблари муборак пештоққа аччиқ киноя яширибдир. Маъноси будир: ул фуқарони оҳуга, сиз каби дасти узун ҳукмдорларни шерга менгзабдир, яъниким, улус шер чангалидаги оҳу демакчидир.

— Ё алҳазар! — Ҳукмдор қорачиқларида Муҳаммад Авазга таниш тошни ёргудек қаҳр чақмоғи ёнди.— Бул чинми, меъмор жаноблари?

— Вазири аъзам донолик қилдилар,— деб Муҳаммад Аваз эгилди.

— Сиз дастлабки тарҳни нечун менсимадингиз?

— Халойиққа ҳақиқатни кўргазмакни ният қилдим.

— Тилингизга ҳушёр бўлинг, биродар!

— Қамини тилимга ҳушёрман. Иккиламчи, ҳазратим, пештоққа бундан зиёдароқ фазилат бағишламоқ гумондир. Ягона имкон билан ҳисоблашмаслик нодонлик саналмайдими?

— Сиз аҳли нодонни атрофингизга тўплаб ўзбошимчалик қилмишсиз?

— Йўқ, ҳазратим, аҳли нодонни ёнига тўплаган сиздек зоти олийдир. Қамини эса донолар ила юмуш адо этдим. Магар, алар ичида икки нодон бўлса бири, битта бўлса, ўша каминадирман. Бир нақл эшитибманки, нодонлар ичра доно бўлгандин кўра донолар ичра нодон бўлган чандон афзалдир.

Кўкси оғир қалққан Баҳодирни кутилмаган бир толғинлик забт этди, аста-аста баданини совуқ тер бос-

ди, исфаҳоний ханжар дастасидан ажралмайдиган қўли алланечук ожизона титради. Теварагидаги ҳамма нарса бадбин ва хунук кўриниб кетди. Агар ҳозир аршдан ваҳий келиб, пештоқ қулаб тушса, етти қават ер тагига кириб буткул ғойиб бўлса, енгил нафас олар, бу фоний дунёда яшаётгани, тириклик сувидан баҳрамандлигига шукроналар айтар эди. Етти иқлимни титратолса ҳам бу истаги мустажоб бўлмайди. Сеҳри, жозибаси ва қудрати билан нигоҳларни қамаштирган Шердор аллақачон манзилсиз олис сафарга отланган эди.

«Кун битган сичқон мушук билан ўйнашадир,— қаҳр ўтида қоврилаётган ҳукмдор Муҳаммад Авазга қаттиқ тикилиб ўйлади.— Қизимга оғиз солиб обрўйимни тўкди. Падари арвоҳини ҳурматлаб индамадим. Фитнабоши бўлиб тахтга кўз тикди. Тағин падари хотирасини ёдлаб индамадим, илло, топилмас истеъдодини аядим. Энди бошимга бу кўргиликни солди, минг машаққат билан етишган ҳурматимни аршу аълонинг яна бир олий қабатига кўтарувчи хутбаи муборақдин бенасиб айлади. Хўш, фақиҳга ҳам тожу тахтга андоғ маломатлар етказибдир, анга не жазо лойиқ?»

Ҳукмдор оёқ остидан чиққан нохушликка бухорolik мартабаси улуғ меҳмонлар, чор тарафдан келган элчилар, беҳисоб аслзодалару камбағал-қашшоқлар гувоҳ бўлганини ўйларкан, ер ёрилмадики, қаърига кириб кетмади. Маъюс жилмайганча қўл қовуштириб турган Муҳаммад Авазга юзланиб пишқирди:

— Ниятингиз аён, меъмор жаноблари, фақиҳ ҳам эшитганим бир нақлни сизга айтарман: букрини гўр тузатадир, сизни эса дор! Ясовулбоши, жаллодни чорланг!

Совуқ жимлик ҳаммани аросат жари ёқасига келтириб қўйган маҳал нозик ҳам илтижоли нидо эшитилди:

— Шошмангиз, валинеъмат, шошмангиз!

Моҳбону овозини таниган Муҳаммад Аваз баданига тиф тортилган каби енгил сесканди. Ҳукмдор қаҳрини, унинг ажал нафасини зоҳир этган кескин хитобини буткул унутган алфозда овоз янграган тарафга қаради, қаради-ю, ҳарир ридо ичида нурланган тиниқ чеҳра малоҳатини бутун идроки қуввати билан туйди.

— Валинеъмат,— деб Моҳбону отаси пойида таъзим айлади,— бир қошиқ-қонимдин кечингиз.

— Ўзи не гап, қизим?

Моҳбону отасининг қаттол нигоҳидан кўрқиб, ногоҳ журъатсизланди, боягина бошида жамланган фикрлари учини бир дам йўқотди. Ҳарир парда аро пештоққа умидвор тикиларкан, ёзувлар, ислимий гуллар қуршовидаги жонлуғлар суврати қорачиқларига кўчиб шуури ёришди, илиқ кулимсиради, хилват хонада мубошир меъмор билан баҳсга киришганлари, у ўзини не чоғли камтару камсуқум тутганларини хотирлади, сўнг хаёлидан кечди: «Меъмор жаноблари ҳунарни эъозлабдир, замину замонга сайқал бўладирган кашфиётни рўёбга чиқарибдир. Мен, бир ожизаю муслима бундин ҳазор бора хушҳолу хушбахтман, фақат ҳеч нарсага арзимаган, қисмат кўргилиги билан куйиб кул бўлган чизмалар анингдек улуғ юмушга асос бўлажаги ҳушу тушимда йўқ эрди!»

— Валинеъмат,— деди Моҳбону пештоқдан нигоҳини олиб,— мен каби ожизани шаккокликда айбламангиз басдир. Ичимдагини, истиҳола қийнаса-да, сиртга чиқармоқ учун аҳдландим. Яъниким, вазири аъзам сиздек улуғ зот ҳам улус кўзини бўяб донолик даъвосига киришганини билдирмоқдин тийилолмасман.

— Ё парвардигор,— деб Бобоҳўжа Муслим қўлларини фалакка узатди,— бемаҳал ўлимингу бемаҳал туҳматингдан асрагайсан.

— Қиблагоҳ,— Моҳбону бош вазир хитобига аҳамият бермади,— исломул шариф Беҳзод сингари мусаввир

аждодларимиз мўйқаламини тақиқламаган, нечун энди бул зотлар ҳунарини тақиқлайдир?!

— Қуръон қонунларини бузиш даҳрийлик, қизим!

— Афу этингиз, бузруквор! — деб малика ниҳол каби оҳиста эгилди, — фикри ожизимча, қуръони шариф ҳунармандлиғ саодатмандлиғ эканлигини таъкидлайдир. Иккиламчи, пештоқдаги тасвирот вазираингиз айтган каби эмас, бошқача маъно англатадир.

— Таажжуб, яна қандоғ маъноси бор эркан?

— Муаззам пештоққа икки фалак буржи иншо этилган.

— Фалак буржи? — деркан Ялангтўш ҳайрати дағал юзида жамланди. — Бу гапга ақлим етмади. Муддаоингни очиқроқ сўзлагил, қизим!

— Жоним билан, бузруквор! — Малика чуқур тин олиб кўз қирини Муҳаммад Аваз сари юборганини ҳеч ким илғамади. — Пештоқдаги икки шамс қуёш йилига ишоратдир.

Қўрқув сиртмоғидан ҳануз қутулолмаган жамоа ҳеч нарсага тушунмади. Чехраси хиёл мулойимлашган ҳукмдор ҳам, тоқати тоқ бўлган вазиру вузаро ҳам, донодоно сўзлаётган малакка ҳавас кўзини қадаган меҳмонлар ҳам лолу ҳайрон туриб қолишди. Фақат Муҳаммад Аваз завқ оғушида маст эди, ёлқин жо бўлган қорачиқлари закийлик билан чақнар, ўзини анча тутиб олган малика калималарини астойдил бош ирғаб қувватлар эди.

— Сизга аёнким, валинеъмат, — деб давом этди малика, негадир, тагин ҳаяжони кучайди, — қуёш йил бўйи ўз чизигида жойлашган ўн икки юлдузлар туркумини — ўн икки буржни босиб ўтадир. Илму нужум соҳиблари йиллар баробарида фалак буржларини ҳам ҳайвонларга менгзаганлар. Ана шунга биноан, бешинчи, ой асад, яъни шер, ўнинчи ой жаддий, яъни кийик

қиёфатида тасаввур қилинадир. Пештоққа шулар кошнкорий бўлибдир.

— Қиблагоҳ,— деди Бобоҳўжа Муслим ғайирлиги келиб,— маликам не даъводалар, каминага қоронғу, биллоҳ, ул тафсилотлар мубошир меъмор айбини ёполмас!

— Қизим,— деди анчадан кейин Ялангтўш ғашланиб,— бул тафсилотларни баён этмак мажбуриятини нечун бўйнингга олдинг?

Маликадан сазо чиқмагандан кейин ҳукмдор рақибига рўпара бўлган қари йўлбарс каби ҳурпайди, қовоғидан қор ёғилди. «Бобоҳўжа Муслим жаноблари бир балони биладикки, шунча куйинадир, шунча жаврайдир, шунча жонини жабборга берадир.— Баҳодир дилини мубҳам бир истак эгаллади.— Фақиҳ эса ҳаргиз фаҳми калталиқ домидаман, не гумроҳликки, ҳар гал уни аяйман, ҳатто пешонасини силайман. Вақти етиб англашимча ул тахт паноҳидаги илон, бошини янчмоқ керак!»

— Ясовулбош,— қаҳр суяк-суягигача сирқиратаётган Ялангтўш беихтиёр чинқириб юборди,— қуръони шарифни тепкилаган, ўзбошимчалиқ ҳам шаккоклик қилиб, ҳукмдорни хутбаи олийдан маҳрум айлаган кофир меъморни дорга тортингиз!

Ҳукмдор амрини эшитмаган каби Муҳаммад Аваз пинагини бузмади, ҳатто қилт этмади, сукут сақлаганча хотиржам тураверди. Қилич яланғочлаган Набиҳўжа уч нафар ҳабаш қиёфали сарбоз билан ёнига югургилаб келганда ҳам юз ифодаси зарра ўзгармади, аксинча, бутун борлигида чуқур бир осойишталик намоён бўлди.

Довулдан кейинги уммон янглиғ майдон яна тинчиди-қолди.

Кутилмаганда атрофни ларзага солиб аёл киши ҳазин додлади, палапонидан айрилган қуш каби бир хил

нола қилди, унинг товуши шунчалар нозик, шунчалар дардли, ғамзада эдики, майдон титради.

Онасининг шикаста овозини таниган Муҳаммад Аваз энди талвасаланди, нажот истаб, теварагига аланглади. Тўзғиган сочлари кўксида ёйиқ Назокатбону оломон орасидан базўр илгари ўтди. Аркони давлат пойига етар-етмас ҳушсиз йиқилди. Шўрлик онани ичидан қиринди ўтаётган усталар қуршаб олишди.

Калта тол ҳассага суйанган Мулла Абдужаббор ҳушсиз йиқилган афтодаҳол, бағри хун онани кўргандан кейин чидаб туролмади. Боядан бери ўзини азоблаётган муддаони ҳукмдорга билдирмак ниятида шаҳд билан илгари юрган чоғ ҳасса қўлидан отилиб кетди. Устод, анча вақтдан буён дардмандлик жабр ўтказган оққўнгил устод бир ҳовуч бўлиб қолган дол қаддини зўрға тутиб ҳукмдорга таъзим адо қилди:

— Муҳтарам зот, биргина истагим бор, эшитинг,— деди толғин товуш билан,— бул йигит андоғ ҳунарликим, истеъдодига эгамнинг ўзи ҳам ҳайрат қиладир. Нечукким, шундоғ истеъдод соҳибини хазон қиласиз, андак андиша айлангу бул фикрдин қайтинг, истеъдоди ҳурмати қайтинг. Акс ҳолда увол бўладир, увол! Бу инқироз билан тенгдир. Келгуси насллар ғазаби ҳам нафратига қоласиз!

— Ҳа, тузук, келгуси насллар ғазаби ва нафрати билан фақиҳни қўрқитмакчисиз,— ҳукмдор кинояли кулди.— Йўқ, устод, андин чўчимасман, алҳол, эртанги қисмат хусусида фақиҳ аллақачон ҳукмни битганман!

— Андоғ ҳукмни шошилиб битибсиз,— деди устод,— негаки, келгусининг ҳукми бўлакча бўладир, ани вақт битадир.

— Ақлингизни ишлатиб сўзлайсизми?

— Ақлимни ишлатиб сўзлайман, алҳол, хоҳласангиз маъносини чақурсиз, хоҳламасангиз ихтиёру имкон сиздадир — Мулла Абдужаббор қисқа сукутдан ке-

Йин астойдил ачиниш билан деди: — Афсус, минг афсус, замона обрўсига етишган сиз каби кишиларимиз шу даражага етибдиларким, алар тумшуқлари тагидин нарини кўролмаслар!

Бўғзи алланечук куйишиб кетган Мулла Абдужабор назарида олаговур майдон гирди ғалати тарзда кенгайди, бора-бора уфқ гардишига тегди, тегди-ю, ёмон бир чайқалди. Шу асно ёнгинасидан аллақандай қуюқ соя шиддат билан кўкка ўрлади, яктаги бари сояга илашди, ҳолсиз гандираклади. Агар оқ саллали барваста киши чаққонлик билан қўлтиғидан ушламаганда юз тубан йиқиларди.

Усталар ва шогирдлар хасталикка тоб беролмаган устод тепасига йиғилганда Набихўжа бошлиқ найзадор навкарлар Муҳаммад Аваз қўлларини орқасига қайириб боғлади. У, чорасизлик домида қийналса-да, ҳолсиз ингранаётган устод қошига боргиси, ундан аҳвол сўрагиси, дардига малҳам бўлгуси келиб кетди.

Ҳукмдор мубошир меъмор нигоҳларида аксланган мунислик билан қатъият ёлқинига дош беролмай, айни чоғ қандайдир бир сирли куч иродасини маҳв этганини ҳис этганча, тезгина афтини ўгирди. Аста-секин нари-бери одимларкан, ҳаракатларида паришонлик сезилди, бу туйғунини енгишга одатланганидан сир ёрмади, хотиржамлиги барини босиб кетди, аммо кутилмаганда беихтиёр нигоҳи иморат бўёқлари билан боғланди, боғланди-ю, ҳарчанд ўзини мардона тутмасин, барибир, ихтиёридан ажралди: сукутга берилган халойиқни, мийиғида бепарво кулимсираётган Бобохўжа Муслимни, ажиб шаҳду шиддат билан фикрини баён айлаган маликани, ситам йиқитган онаизору устодни, тақдир ўйинини тушунишга қурби етмаган элчиларни, кўнглини алғов-далғов қилган пала-партиш хусуматларни — бари барини унутди.

Мавлоно Шерхўжа таърифлаганидек, тоқига ақл

лочини ҳам етолмайдиган, замин зийнатига айланган мадрасаи муаззам билан якка ўзи юзма-юз қолди. Худди шу пайт гўё оллоҳдан ваҳий келган каби хаёлий гулшан жонланди, гулшан сарҳадлари аро сарин ел эди, қуёш чақнаб, илиқ ёғдулари обида кўрки камолинигина эмас, курраи арз жамолини ҳам ёритиб юборгандек бўлди. Нур билан жозиба шерлар ва оҳуларга ҳам ҳаёт ато қилди. Жонлуғлар боғдаги гуллар, ниҳоллар билан чирмалган осуда сўқмоқ орқали ўз қаҳри олдида даҳшатда титраган, шу боис аршдан қудрат, инсофу диёнат тилаётган ҳукмдор ёнига тушиб келишди. Сўнг ҳукмдор атрофида парвона бўлиб шивирлашди: «Истеъдоди ҳурмати!..» Жонлуғлар шивирлаган заҳоти еру кўкдан акс садо қайтди. Қошинкорий либосдаги жонлуғлар раъйини синдиришга ожизлик қилган ҳукмдор ҳам эҳтиёткорона шивирлади: «Истеъдоди умрига қалқон бўлсин!»

— Ясовулбоши,— Баҳодир ҳаммани танг қолдириб қичқирди,— амримни эшитинг. Дорни бекор қилурман. Мубошир меъмор жанобларининг ҳаётини сақлаб қолмоқликни бурчим англаб умримда илк дафъа фармони олийни бекор қиламан. Тирикки қолар эркан, бу кундин ани вилоятдин бадарға айлангиз, токи, қайтиб кўзларимиз тўқнашмасин!

Видолашув учун фурсат берилмади. Найзодор сарбозлар иҳотасида қадди дол, бағри хун, дили гирён Муҳаммад Аваз паришон алфозда йўлга тушди. У хаёлида умрининг энг дилбар фаслини бағишлаган мадраса билан, висоли чашмасидан абадулабад бебаҳра қолган маликаи мубарро билан, ғам ва танҳолик адоий тамом қилган онаизори билан, энг оғир лаҳзаларда ёрданини дариф тутмаган саховатли устоди, бу кўргиликни ҳазм қилолмай ўртанаётган усталару шогирдлар билан хушлашиб унсиз ингранаётган Регистон майдони сарҳадидан узоқлашиб борар эди..

ХОТИМА

Муҳандис-меъморлар маҳалласида ҳафта ичида икки жаноза бўлди: Регистонда ўтган жамоа йиғинидаёқ ўзини уринтириб ҳолдан тойган Мулла Абдужаббор пайшанба куни туш қиёмида, жони дили фарзанди билан кетган мушфиқ онаизор шанба субҳида омонатларини топширишди.

Муҳаммад Авазни Мовароуннаҳр сарҳадидан чиқариб юборган икки сарбоз Самарқандга қайтгач, алоҳида топшириққа амал қилишгани учун ўзларини элдан панага тортишди, сафар таассуротларини фақат ҳукмдорга сўзлашди, Муҳаммад Аваз гуноҳларини ювиш учун ҳаж ихтиёр этганини гап орасига қистиришди.

Сарбозлар ҳукмдорни холи қолдириб чиққач, у хўрсиниб, оғир қоматини тахтга ташлади, нигоҳи бир нуқтада қотди, ажабо, пичадан кейин дона-дона ёш ёноқлари бўйлаб сизиб, қалин соқоли орасига сингди.

Ҳукмдор, ўзи таърифлаганидек майи ноб сеҳри билангина саодатмандликка етишарди, энди нечундир ўткир шаробга бадтар ружу кўйди, куну тун балбалани ёнидан қимирлатмасликка одатланди. Қиш ўрталарида пири Шайх Хожа Ҳошим бандаликни бажо келтиргани ҳақидаги бадхабарни етказишганда ҳам Баҳодир хосхонада сархуш ўлтирар, бода денгизда сузганча чарх кажрафторлиги, роҳату фароғати, азобу уқубати ҳақида домишмандлар янглиғ мулоҳаза юритар эди.

Ялангтўш Хожани падаридек кўргани боис ҳурматини жойига кўйди: шаҳристонда уч кунлик мотам эълон қилди, марҳум жасадини Шердор мадрасаси саҳнида дафн этиш тўғрисида фармони олий берди.

Хожанинг қирқи ўтгандан кейин бодадан хиёл айри тушиб сал ҳушини ўнглаган Баҳодир хобгоҳда аркони давлат иштирокида кенгаш қилди, у Регистонда учинчи обида қурилишини бошлаб юборишни дилига тукканини билдирди, эрта азондаёқ шаҳристон усталарини Регистон майдонида тўплашни амр этди. Афсус, бу гал сарой чопарлари фармони олий ижросини ҳайсалга солишди, негаки, муҳандис-меъморлар маҳалласидаги кўп ҳовлилар эгасиз, кўп уй-жойлар бузилган, хароба ҳолига келган, чойхона, кўчаларда қариб мункиллаган чол-кампирилardan бўлак зоғ учрамас эди.

Ҳеч қандай тош-тарози кўтармайдиган бу хабарни эшитиб ҳукмдор аччиқ кулди, усталарни ер остидан бўлса ҳам топинглар, йўқса бошдан ажраласизлар, деб аъёнларга дуқ урди, қанча куйинмасин, қанча пўписа қилмасин зарра натижа чиқмади. Бу воқеада алланечук фоже мужассамлигини туйган Ялангтўш асабийлашди, ич-этини еди, ҳафта-ўн кунда рангини олдирди, бир кеча

айниқса қаттиқ безовталанди, иситмалаб, алоғ-чалоғ тушлар кўрди. Ажабо, киприклари илинган заҳоти рўпарасида калта соқоли хушсурат йигит пайдо бўлар, хандон ташлаб кулар, пичинг тошларини отиб тўсатдан йўқоларди.

Охири Ялангтўш чор-атрофга чопар йўллади.

Орадан кўп вақт ўтмай Бухоро, Шош, Кеш, Хирот шаҳарларидан йигирмага яқин таниқли ҳам уқувли уста келди, анча мамнуун бўлган Баҳодир эриб кетиб уларга данғиллама уй-жой, мулк, тилла ваъда қилди.

Қандайдир тушунуксиз дард баданида тобора чуқурроқ ўрнашгаётган бўлса ҳам Ялангтўш усталар юмушидан кунора хабар олиб туришни қанда қилмади. Худди шу тахлитда олти ойча Регистонга мунтазам қатнади, ниҳоят, аъёнлар гийбатига йўлиққан бу одати бадиға урди чоғи, қадами тийилди, аниқроғи у ўзида аввалги шаддини кўрмас, энг ёмони, оқшом яқинлашаверса ранги узилар, ётган жойида беҳузур бўлар, жони узилаётган каби типирчиларди — ҳамон кимдир ғойибдан уни кузатади, ҳар бир ҳаракатини таъқиб этади. Ажабо, у ким, билмасди, ёки билса ҳам ўзини анқовликка солар, бари ғам-ташвишини, хусусан, ўша таъқиб этувчини унутиш учун ташналик билан белбалага ёпишар эди.

Вақт ўтиши билан майи ноб сەҳри ҳам кунига ярамай қолди.

Хукмдор, тўшакка миҳланиб, аҳволи кун сайин оғирлашиб, дорилшифоняда Абдулмалик Давоий ўрнини билдирмасликка тиришгаётган табиблар дардига малҳам топишолмагач, Самарқанд вилояти ҳокимлигини Бухоро мадрасасида сабоқ олиб саройга яқиндагина қайтган ўғли Султонқулихонга топшириш ниятини қилди, хонга нома билан элчи юборди. Имомқулихон Ялангтўшнинг соғлиғи ёмонлашгани, давлат ташвишларига аралашолмай қолганидан воқиф эди. Шу боис хон илтимосини қабул қилди. Тезда вилоятнинг ҳамма бурчларида ёш ҳоким номини улғулаб хутба ўқитилди.

Султонқулихон қадди-қоматда падарига тортган бўлса ҳам фаҳму фаросат, ақлу идрок бобида анчагина ноҳор эди. У дастлабки кунларданок отаси панд-насихатларини топтади, вилоятда адолат ўрнатиш ўрнига зулм занжирини мустаҳкамлади, ҳамон ясовулбошилик туғини тутган Набихўжа хоҳиш-иродаси билан бегуноҳ бандларни жазолади, зиндон қилди. Шундоқ ҳам сабр косаси тўлиб ғазабланиб юрган халқ Султонқулихон жонига суиқасд уюштирди, у тасодиф кўмаги билан омон қолди, сўнг касалманд отаси маслаҳатига кўра шаҳристонни вақтинча тарк этди.

Чарх, Султонқулихонни мартабадан бенасиб айлагач, ҳали-ҳали Муҳаммад Аваз қисматиға ботиний қайғу чекаётган Моҳбонуга кулиб бокди, яъни Хуршида-ойимнинг сазй ҳаракати, Баҳодир Имомқулихонга ҳотамтойлик билан жўнатган икки туя қимматбаҳо ҳада,

назокат билан битилган мактуб шарофати билан малика Самарқанд тожу тахтига эришди.

Падаридан оқ фотиҳа олиб сийму зар билан безатилган тахту равонда ўтиргандан кейин малика дастлаб хайрихоҳлик билан адо этган юмуш аразимеган важлар туфайли зиндонбанд қилинган кимсаларни бўшатгани бўлди. Айна пайтда сичқон инини ижарага олган Набихўжани содиқ сарбозлар орқали топтирди, Қози Соқий Зоминий билан кенгашиб зиндон комига ташлади. Бу кўргиликка чиқолмаган Бобохўжа Муслим саройдан аразлади. Вақтни ўтказмай малика мавлоно Шерхўжани бош вазирликка тайинлади.

Саройда тадбиркорлик билан мавқеини мустақамлагандан кейин Моҳбону шаҳристон ҳаётини изга солишдек мураккаб вазифа мудида билан шуғулланди. Регистондаги қурилиш сустлиги хусусида узоқ ўйлади, ниҳоят, бир фикрга келиб, арқони давлатни кўмакка чақирди, тийраклик билан топган тадбирини фармони олий билан мустақамлади: «Бул кундин аъёнлар саройда тўхтовсиз мажлислар қуриш, тасбеҳ ўгириш ила сонияларни бекор сарфлаш, ҳар жабҳада томошабинлик ихтиёр этиб маслаҳатгўйликка берилишдин тийилсинлар — дейилар эди фармонда.— Муддаойимиз будирким, алар бекорчиликдин чекиниб янги мадраса қурилиши сари юз бурсинлар, иморат битгунча усталар ва шогирдларга жамийки оталиқ ёрдамини қилсинлар...»

Бу тадбир, шаксиз, қурилишга жон ато қилди, адоғи ҳали-бери кўринмайдиган улкан юмушдан чўчиб ҳафсаласи сўнган, ҳаракатидан баракат қочган усталарга бир нав ғайрат бағишлади.

Аъёнларни ҳар кун эрталаб маликанинг ўзи Регистон сари бошлар, гоҳо кунбўйи бу гўшада қолиб кетар, тарқ ила амал устида муҳандис-меъморлар билан баҳслашар, ҳар кичик нуқсон олдида аёвсиз эди.

Бир кун у, хотиралар уммонига чўмганча, Ҳабиба ҳамроҳлигида Шердор мадрасасини илк бор кўргандек завқланиб томоша қилаётганда кулоҳу ятак кийган дарвешнамо бир кимса рўпарасида тўхтаб таъзим қилди:

— Бир қошиқ қонимдин кечингиз.

— Кечдим, дарвеш,— деди малика ажабланиб,— мақсадингиз недир!?

— Камина, маликам, олис элдин элчидирман.

— Унда нечун саройга бормадингиз?

— Бу аҳволим билан дарвозага йўлатмадилар.

Ноўрин савол ташлагани учун Моҳбону ўнғайсизланди, жимлик чўкди, бу орада дарвеш қўйнидан мактуб чиқариб узатди. Алләнечук энгил ҳаприққан малика мактубни шошилиб ўқиди:

«Маликам, дуойи саломдин сўнг маълумингиз бўлсинким, ками-

на Мовароуннаҳр сарҳадидин беҳад йироқдаман, ҳажр йироқли қибрасида орамизда кўндалангдир, алҳол, англангим, ҳарчанд олис масофада бўлсам-да, ҳаргиз кўнглим сизга қош орасидек яқинлигини сезаман. Ана шу яқинлик боис бул кунда бахт қуши ошнои йўлдошингиз бўлганини эшитдим ҳам севинчим каминани бор бўйим ила аршу аълога дохил айлади. Энди, маликам, жону жаҳонингизга бинойидек ярашган мартаба муносабати билан муборақбодимни қабул қилгайсиз.

Камина тагин эшитдимки, сиз тожу тахт ихтиёрини олган ҳамомно вилоятда адолату фароғат қарор топтириш аҳду қавли ила қаттиқ бел боғлабсиз. Бу каби саъй ҳаракатга киришган сиздек оқилроқ Фозилани эгам ўзи ёмон кўзлардин асрасин.

Ушбу мактубни сизга эсон-омон топшириш мажбуриятини гарданига олган камтарин зот Самарқандда кечган масъуд онларда камина этагинин тутган шоғирди беназир Абдуллоҳ Завқийдир. У, жиндий мулоҳазадан сўнг, ота-онаси билан дийдорлашмоқни мўдао билиб Самарқандга жўнади, бу шижоати каминага қўл келдч, саломнома битиб, ани сизга етказишни ўтиндим.

Камина бул кунда Ҳирот отлиғ шахри азимда ғариблик дарду аламини ютмакдаман, таассуфким, ҳар лаҳза соғинч таъбимга чанг соладири, она юрт сари судрайдир.

Икки йилча муқаддам Самарқанд тупроғидин келган бир таниш кулолни учратдим, анинг барини кўзларимга тўтиё қилиб суртдим, сўнг ани гуруннга тортиб билдимки, шўрлик волидам, ристозларим Мухаммад Дарвеш, Мулла Абдуҷаббор дорилбақога рихлат қилишибди. Шунда ҳудудсиз дунё қафасдек тор кўринди, кўҳна очунда бирор яқиним қолмаганини ўйлаб ўқиндим, чўқдим. Фақат сиз учун аталган меҳрим чарх хўрликларидан устун келиш, жабру жафоларни босиб ўтишга ундади, алҳол, ҳозир ҳам бу туйғу ҳамроҳимдир.

Маликам, инонинг, бу фурсатда камина ягона тилак билан тирмикман: қадамим Самарқанд сари етса, анинг табаррук заминидин икки газлик паноҳ топсам, дунёдин армонсиз ўтишим учун ушбу басдир».

Мактуб адоғида шер ва оҳу тасвири моҳирона иншо этилган эди.

Тақдирдан бу хил мурувват кутмаган Моҳбону гангиб ўзини йўқотар даражага етди, кўкси жўшиб бир мактубга, бир Ҳабибага ҳайрон-ҳайрон қаради, сўнг қанизни аста қучиб, елкалари силкинесилкини йиғлаб юборди.

Кечки пайт Моҳбону хатни ўқиб битиргунча сабри чидамай индамасдан зим ғойиб бўлган Абдуллоҳ Завқийга чопар жўнатди. Уни муҳандис-меъморлар маҳалласидан топиб, оёғини ерга тегиздирмай арка келтиришди. Хизматкорлар аввал уни ҳаммомга со-

лишди, соч-соқолини текислашди, озода кийинтириб, кейин малика ҳузурига олиб боришди. Ранги хиёл оқариб узлуксиз ҳаяжонланаётган малика чиройи очилган, қарашидан хушфеъллиги, тийраклиги сезилиб турган йигитдан Муҳаммад Аваз аҳволини қайта-қайта суриштирди, суҳбат охирлагач, деди: «Мавлоно, малол билмасангиз камина сизга бир юмуш юкламакчиман, яъни энди Ҳиротга, устозингиз қошига сарой номидан элчи бўлиб борурсиз!»

Абдуллоҳ Завқий камоли эҳтиром билан розилик изҳор этиб эшикдан чиққач Моҳбону хобгоҳда ёлғиз қолди, тунни бедор ўтказиб, мислсиз азият чекиб узундан-узун мактуб битди: у мактубни қизғин дуойи салому ўз изтиробларини баён этиш билан бошлади, Муҳаммад Авазни гина-кудуратларни унутишга чорлади, жон риштаси боғланган шаҳристонга қайтиб ўз хоҳишича яшаш, лозим топса Регистон меъморчилик силсиласини поёнига отказиш, яъни учинчи обида қурилишида қатнашмоғини ўтиниб сўради, сўнг падари кўпдан беморлигини, уйқусизлик касалига чалинганини, баъзан кечалари бедарға кетган мубошир меъмор номини айта-айта алаҳсирашларини қисқагина тавсифлади.

Тонг бўзарганда Моҳбону мактубни тугатди, уйқу тарк этган киприкларини юмганча пича ўй сурди, сўнг мактуб тагига шер ва оху қиёфасини нозик қилиб чизди.

